

kleio

juni 1986 27e jaargang nr. 5

Tijdschrift
van de vereniging
van docenten
in geschiedenis
en staatsinrichting
in Nederland
(M.G.N.)

Vereniging van docenten in geschiedenis en staatsinrichting in Nederland

Algemeen Bestuur

N.J. Maarsen, *voorzitter*, Hazelaarstraat 38, 4131 AC Vianen. Tel. 03473-72749.

W.A. Kattenberg, *vice-voorzitter*, Aalsburg 2624, 6602 WG Wychen. Tel. 08894-14837.

W. Bouwman, *1e secretaris*, Kloosterstraat 47, 5708 GM Helmond. Tel. 04920-34709.

Jolanda Reitsma, *2e secretaris*, Sellekamp 48, 8014 DS Zwolle.

Mevr. H. Mulkens-Harmeyer, *penningmeester*, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.). Tel. 05923-424.

F.M. Elkerbout, Van Leeuwenhoeklaan 35, 5252 CA Vlijmen. Tel. 04108-6795.

T. van der Geugten, Bruggestraat 22, 2314 BB Leiden. Tel. 071-413925.

H.J.M. van der Geest, Kraaierstraat 30, 2311 NS Leiden. Tel. 071-125325.

C.A.M.J. Bogaerts, Omloop West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

H. van Duijsen, Jekerstraat 53^{III},

1078 LZ Amsterdam. Tel. 020-733494.

K.G. van Manen, Beukenlaan 34, 3927 AK Renswoude. Tel. 08387-1661.

De lijst van commissies, besturen en afdelingen vind u achter in het blad.

U kunt zich opgeven als lid bij de administratie van de VGN, Vreeswijkstraat 329, 2546 AK Den Haag. Wilt u daarbij aangeven tot welke categorie van leraren u behoort en op welk schooltype u werkzaam bent. Voor 1986 bedragen de contributies:

1. Docenten PA/PABO, Havo, Vwo en Tertiair onderwijs f 90,-
 2. Docenten Mavo/Lbo f 70,-
 3. Buitengewone leden (zij die niet meer werkzaam zijn in het onderwijs) f 65,-
 4. Studenten f 65,-
- Leden die minder dan 16 uur per week les geven kunnen in aanmerking komen voor een verminderde contributie. Hiertoe moet men jaarlijks vóór 1 december een schriftelijk verzoek indienen bij de penningmeester, met vermelding van naam, adres, naam van de school en de categorie waartoe men behoort.

Adreswijzigingen en opzegging dienen schriftelijk aan de administratie te geschieden.

kleio

Kleio is het blad van de VNG en verschijnt tien maal per jaar, incidenteel met (mini)didactica.

Redactie

C. Bogaerts, *voorzitter*, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

F.R. Kat, Zoelen.

A.J.L. van Hooff, Nijmegen.

E.M. Janssen Perio, Rotterdam.

A.C.M. Peek, Werkhoven.

Mevr. T. Bogaerts-Stoopman, IJsselstein.

C.W. Torremans, Alphen aan den Rijn.

M. Blom, Werkhoven.

Secretariaat A.C.M. Peek, Krommekamp 16, 3985 PJ Werkhoven. Tel. 03437-1902.

Eindredactie: T. Bogaerts-Stoopman, Omloop-West 9, 3402 XM IJsselstein. Tel. 03408-83576.

Leden van de VGN ontvangen Kleio kosteloos. Niet-leden kunnen zich abonneren op Kleio, maar reglementair komen alleen diegenen in aanmerking voor een abonnement zonder lidmaatschap, die niet werkzaam zijn als leraar geschiedenis en staatsinrichting in

enigerlei categorie van onderwijs in Nederland. Over uitzonderingen beslist het bestuur.

Abonnementsprijs (incl. porto) f 75,-; buitenland (excl. België) f 95,-. Losse nummers kosten f 7,50.

De prijs van de Kleio-Didactica bedraagt f 5,50 voor 1 ex.; t/m 10 ex. f 4,50 per stuk en bij afname van meer dan 10 ex. f 3,50 per stuk.

De mini-didactica, leerlingenmateriaal met multiperforatie kost f 1,50 per stuk. Daar komen portokosten bij. Bij verzending van 1 t/m 5 exemplaren f 5,-, van 6 t/m 10 ex. f 7,50, van 11 en meer f 10,-.

U kunt bestellen door het overmaken van het betreffende bedrag op postgiro nr. 128701 t.n.v. penningmeester VGN te Den Haag. Wilt u op het biljet aangeven om welke nummers het gaat.

In Kleio kan geadverteerd worden. De prijs bedraagt, voor kant en klare opnamemodellen f 360,- voor een hele pagina, f 275,- voor een halve en f 175,- voor een kwart pagina. Voor informatie over inlevertermijnen en andere formaten kunt u zich wenden tot de eindredacteur.

Vormgeving: Grafisch Bureau Joop Bierling
Zetwerk: Zetterij Wil van Dam
Druk: Elinkwijk/Utrecht

Inhoud

- 3 De regency dandy
A.E. Heijkoop
- 9 Vaardigheden en hun toetsing:
het Engelse Schools Council Project –
History 13-16
R. Kriesch
- 16 Recente studies over de Verlichting:
titels en trends
H.M. Beliën
- 22 Boek van de maand – Dubyeuze
geschiedschrijving
J. van Herwaarden
- 25 Ideetje misschien...?
- 29 Recensies
- 38 KLEIO-KRANT

kleio

nummer 5/86
pagina's 2 en 3

De Regency Dandy

A.E. Heijkoop

Tussen de toonaangevende macht van de verfijnde 18e eeuwse aristocraat en de komst van de Victoriaanse burgerlijke gentleman lag een terrein braak waarin een nieuwe figuur gedurende zo'n dertig jaar het sociëteitsleven in zijn greep kon houden: de dandy. In hem verscheen het aristocratische levensideaal hooghartiger en exclusiever dan ooit tevoren. De figuur van de dandy zou voor de Engelse aristocratie een laatste poging zijn om uitdrukking te geven aan haar uitverkorenheid, waarbij de uiterlijke verschijningsvorm belangrijker leek te worden naarmate haar machtspositie meer ondermijnd werd. Met een doctoraal-scriptie over dit onderwerp studeerde Annemarie Heijkoop af aan de RU Utrecht.

Kenmerken van een dandy

In vele opzichten herinnerde de dandy aan de, inmiddels in onbruik geraakte, 18e eeuwse hoveling. Zijn superieure hooghartigheid, elegantie en koelbloedigheid deden, evenals zijn volstrekt ijdele en ledige levenswijze, denken aan het ouderwetse aristocratische ideaal. Maar anders dan de traditionele edelman, die het principe dat adel verplicht nog hoog in het vaandel had staan, leefde de dandy uitsluitend voor zichzelf en was hij een toonbeeld van egoïstische onverantwoordelijkheid. Vrij van sociale verplichtingen — hij was ongetrouwd en had geen bindingen met verwanten — was de dandy in staat zich aan de perfectionering van zijn eigen uiterlijk te wijden, waarbij hij niet gehinderd werd door emoties. In tegenstelling tot de romanticus bleef de dandy verschoond van ordinaire hartstochten, zoals liefde, jaloezie of ambitie, die hem in conflict zouden kunnen brengen met zijn smaakvolle bestaan.

Over het koelbloedige gebrek aan emoties zijn vele dandy-anekdotes te vertellen. Eens zag een dame iemand in het water vallen, waarop ze de haar begeleidend dandy, die bekend stond als een goed zwemmer, verzocht de ongelukkige te hulp te komen. Haar vriend greep met een flegma, zoals de mode het hem voorschreef, naar zijn lorgnet, keek ernstig naar de drenkeling wiens hoofd juist voor de laatste keer boven water kwam en antwoordde vervolgens onverstoort: 'Het is onmogelijk Madame. Ik ben nog nooit aan deze heer voorgesteld!'

In zijn onverschilligheid ten aanzien van serieuze aangelegenheden en intense concentratie op trivialiteiten toonde de dandy zijn afkeer van de vulgariteit van de massa. Door zich superelegant te kleden, waarbij de opzienbarende vernieuwing voornamelijk in de soberheid en onberispelijkheid van zijn kostuum lag, afficheerde hij zijn onschendbaarheid, waardoor hij groot respect afdwong.

Omdat zijn pose zo goed was dat hij natuurlijk aandeed, zullen vele toeschouwers nauwelijks beseft hebben dat het hier een bedachtzaam gevormde constructie betrof. Juist door zich in een uiterst gemaniëerd keurslijf van onberispelijkheid en onbewogenheid te hullen bleef de dandy onverdacht als poseur en kon hij overtuigen. Door te flaneren en zich opzettelijk aan de buitenwereld te vertonen herinnerde hij de passanten, die hem met groeiende bewondering bezagen, aan hun eigen middelmatigheid.

In een samenleving die bol stond van angst voor verveling vormden de dandy's een aangenaam spektakel en was hun gedrag, hoe wel soms ronduit brutaal, nooit in strijd met de wetten waaraan het exclusieve sociëteitsleven onderworpen was.

Op weg naar White's, Karikatuur van de 2e Baron Alvanley, 1823. (Uit: J.B. Priestley, *The Prince of Pleasure and his Regency 1811-20* (London 1970, p. 44))

Volgens Baudelaire, zelf niet geheel vrij van dandysmetten, moet de dandy gezien worden als een tragische, esthetische figuur, die alleen verschijnt in overgangstijden waarin de aristocratie wankelt, maar de democratie nog niet almachtig is. Voor hem spelen arbeid en geld geen rol meer, maar hij beoefent met de schone schijn van ernst een gecultiveerd cavaliërsspel, steeds meer uit en tegen de tijd.

Het dandyinterregnum was als toonaangevend mannelijk ideaal uiteindelijk maar van korte duur. Met de triomf van het burgerlijk fatsoensideaal en de door de burgerij daadwerkelijk verkregen politieke macht in 1832 zouden de dandy's tenslotte als lichtzinnige en onverantwoordelijke wezens het onderspit moeten delven, al zou menig Victoriaans heerschap nog met een heimelijke bewondering aan hen terugdenken. De Regency zou, gelegen op het breukvlak van twee eeuwen, een periode zijn waarbinnen de 18e eeuwse vrijheid en tolerantie zich onder sommigen transformeerden tot een vrijbrief voor uitspattingen en excessen.

De revoluties die op het vasteland uitbraken en de oorlogen die er woedden leken de upper-classes in Engeland nauwelijks te beroeren. Teruggetrokken in een veilige exclusiviteit trachtte de elite zich in een ongemakkelijke, maar zelfgecreëerde fantasiewereld van de buitenwereld af te schermen, vermoedelijk in een groeiend besef dat de tijd kort was. Plotseling werd de tot een gruwelijke verveling verdoemde elite aangenaam verrast door een wezen dat nog verveelder en onverschilliger was dan zijzelf, maar eleganter en exclusiever. Zonder er schijnbaar iets voor te hoeven doen, er was immers niets dat hij meer verfoeide dan nuttige vlijt, werd de dandy tot de nieuwe Held.

Bal bij Almack's, cartoon van Cruikshank.

Dagindeling

Tijdens het Napoleontische intermezzo was het Continent voor toeristen gesloten. Dit werd een van de oorzaken waardoor de Engelse upper-classes, de dandy's niet uitgezonderd, ten prooi vielen aan 'ennui' en 'tedium vitae', zoals de tijdgenoten zeiden. Tegen deze achtergrond van algemene lusteloosheid moet de zucht van de elite om bij de 'ton' te horen geplaatst worden, evenals haar uitzinnige pogingen de saaie sleur te doorbreken. Niet helemaal onterecht zou Carlyle enige decennia later een vernietigend oordeel over het leven van de fashionables vellen. *'Van dag tot dag en van jaar tot jaar is hun probleem niet zozeer hoe ze hun tijd moeten gebruiken, maar'*, sprak de verontwaardigde Victoriaan, *'hoe ze hem zo pijnloos mogelijk kunnen verspillen!'* En wanneer je het dandybestaan bekijkt is het inderdaad moeilijk je aan deze indruk te onttrekken.

Iedere woensdagavond was er het rituele bezoek aan Almack's: een modieuze 'assem-

bly room' die om deze reden de zevende hemel van de beau monde genoemd werd. De resterende avonden brachten de dandy's door op hun Clubs, waar zij zich tot diep in de nacht onder het twijfelachtige genot van een nietaflatende stroom alcohol wijdden aan het gokspel. Soms werd deze sleur onderbroken door een bal of soirée of een bezoek aan de Opera, waarna men — hoe later hoe modieuzer — meestal nog een licht souper gebruikte.

De dandydag begon met een kop warme chocola om de uitpattingen van de vorige avond te doen vergeten. Gehuld in de zogenaamde 'chamber look' werden vervolgens de laatste society nieuwtjes doorgenomen, waarna het sacrale toiletmaken begon, dat meestal de halve dag in beslag nam. De resterende tijd werd gevuld met flaneren tussen St. James's Street en Piccadilly, een middagbezoekje aan de Club, en in de latere middag een rendez-vous met de dandizettes, zoals de vrouwen waarmee de dandy's omgingen genoemd werden. In Hyde Park bewonderde men elkaar vanuit het rijtuig en werden de laatste roddels uitgewisseld.

Koninklijke bescherming

De meeste dandy's waren van adel, sommigen zelfs van hoge adel en allen waren min of meer bevriend met de man die zijn naam aan deze kleurrijke periode uit de Engelse geschiedenis gaf: de Regent en latere koning George IV. In de Regent vonden zij een benadigd beschermheer. Deze man, die door de Victorianen minachtend beschreven is als *'een monsterlijk beeld van trots, ijdelheid en slapheid, die dandy's en parasieten tot zijn gezelschap koos'* blikte met afschuw terug op het weinig glansrijke hofleven van zijn vader en was vastbesloten een ouderwetse luister en grandeur te laten herleven. De dandy's beschouwden de heerschappij van 'Prinny', zoals zijn bijnaam luidde, als een persoonlijke overwinning en een beves-

George IV in 1830. (Uit: *The prince of Pleasure*, p. 149)

kleio

nummer 5/86
pagina's 4 en 5

tiging van hun eigen suprematie. Voor hen waren de verfijnde smaak van de Regent, zijn hartstocht voor het elegante kostuum en zijn achteloze spilzucht eerder een vorm van geestesverwantschap dan afkeurenswaardige eigenschappen. Onbemind door de massa, die in zijn zucht naar grandeur een verkwistende ijdelheid zag, poogde de Regent zich van de buitenwereld af te scherm. Als aanvoerder van het tiende regiment Huzaren, dat om de fatterige elegantie van zijn officieren de bijnaam 'Elegant Extracts' kreeg, legde hij zich toe op het ontwerpen van de meest verfijnde uniformen. Degenen die hem hierbij tot steun waren werden liefderijk in zijn selecte kring opgenomen en deelden in de pleziertochtsjes tussen Londen, Windsor en Brighton.

In deze plaatsen en in dit gezelschap werd de dandygeest uitgewerkt tot een gestileerd ideaal. Door hun beschermheer te zijn schiep de Regent het kader waarbinnen deze virtueuze variant op het aristocratisch ideaal tot volle ontwikkeling kon komen.

'Beau' Brummell

Maar dat het woord 'dandy' naast zijn triviale betekenis de aanduiding is geworden voor iemand die door een geraffineerd samenspel van eigenschappen zichzelf en zijn omgeving meesterlijk in zijn macht heeft, dankt het aan wat Beau Brummell — voor vluchtige opmerkers voor een triviale dandy gehouden — van zijn leven gemaakt heeft. Deze 'koning der dandy's' heeft met zijn verschijning zoveel indruk gemaakt op de tijdgenoten dat hij tenslotte gemythologiseerd is. Talloze verzinsels en legenden vormen de zogenaamde 'Brummelliana', die op zichzelf weer een bijdrage hebben geleverd aan de ontwikkeling van het dandy-ideaal.

Zeker is in ieder geval dat Beau Brummell erin slaagde de dandy tot toonaangevend mannelijk ideaal te maken door het dandyisme tot in de hoogste graad van perfectie te beoefenen. Als 'arbitrator elegantiarum' was zijn heerschappij over het Londense societyleven gedurende de eerste vijftien jaar van de 19de eeuw onbetwist en zou hij in de herinnering voortleven als de dandy 'par excellence'.

De carrière van George Bryan Brummell (1778—1840) verbijsterde vooral doordat hij zoveel bereikte zonder enige prestatie van belang en toch door zijn eigen toedoen. Hoewel men het graag doet voorkomen alsof Brummell van zeer bescheiden afkomst was, viel dit in werkelijkheid nogal mee. Zijn vader was een invloedrijke en gerespecteerde ambtenaar en deed gedurende enkele jaren dienst bij de eerste minister lord North. De aspiraties van de jonge George

George Brummell.

Bryan gingen echter verder dan die van zijn vader, die door de dandy later een 'hoogst voortreffelijke bediende' genoemd zou worden, 'die zijn hele leven zijn plaats kende'. Reeds tijdens zijn verblijf op Eton viel Brummell op door zijn uitzonderlijke elegantie en netheid, waardoor hij de bijnaam 'Buck Brummell' kreeg. Door een toevallige ontmoeting wist de aankomende dandy de aandacht van de kroonprins, die schoonheid in mannen en vrouwen wist te waarderen, te trekken, waardoor hij er in slaagde opgenomen te worden in de 'Elegant Extracts'. Hier zou Brummell in de gelegenheid zijn contacten op te doen met de groten der aarde. Maar toen het verfijnde huzarenregiment de wijk wilde nemen naar het uiterst onmodieuze Manchester besloot de dandy de brui te geven aan het militaire métier. 'Denkt U zich eens in Hoogheid', had Brummell vol afschuw gesproken, 'Manchester!', waarna de kroonprins hem begrijpend liet gaan.

Vanaf dit moment, 1798, zou Brummell zich erop toelleggen de voortreffelijkste dandy en modedictator te worden. Samen met zijn 'valet' Robinson installeerde hij zich in een klein, maar elegant Londens

onderkomen in Chesterfield Street. Er waren in deze tijd nog geen duidelijk vastgelegde modevoorschriften en Brummell stapte zelfverzekerd in dit machtsvacuum, om absoluut te gaan regeren. Zijn invloed op het gebied van de mode ging al snel verder dan die van de prins, die de suprematie van de Beau voorsnog goedmoedig erkende en het zelfs als een voorrecht beschouwde zijn advies in te winnen over kledingvraagstukken.

Kleding

Brummell dankte zijn bijnaam 'Beau' niet zozeer aan zijn fysieke schoonheid. Hij was recht van lijf en leden en bezat een lang bleek gezicht dat opviel door de spottende mond en de iets opgetrokken wenkbrauwen. De betovering van zijn verschijning lag meer in de nauwelijks te definiëren gemakkelijke gratie waarmee hij zich bewoog en de eenvoud van zijn kleding, die weldadig aandeed na de 18e eeuwse overdaad aan fluweel, kanten roesjes, zijde en opzichtige versierselen. Sommigen hebben Brummell vermoedelijk om deze reden verantwoorde-

George Beau Brummell door Richard Dighton,
1805. (Uit: *The Prince of Pleasure*, p. 84)

"A DANDY"

"I do remember me in Hertford Street,
Walking at noon, I met an exquisite,
A thing, whose neck in Oriental tie,
Where not a crease is seen, so stiff withal
The powers of starch had rendered it,
tho' made
Of finest muslin, that to my wondering
gaze
(Unlike the ease of Nature's
masterpiece),
It seem'd af 'twere a mere automaton;
And then its shape, so all unlike a man,
So tightly laced that 'twas self-evident
He walk'd in pain, if walking, 't could
be call'd,
Since from the earth to raise his languid
foot,
It seem'd a labour too herculean;
But, still, thus mincingly, he reached the
Bell—
There stopped. I, being anxious to
o'erhear
The sounds this creature, nicknamed
man, would utter,
Entered the room apologizing to it;
No answer receiv'd, save a low murmur,
For too fatiguing 'twas to articulate.
Finding it useless farther to intrude,
I asked the waiter who and whence
he was?
'One of our College ' Dandies,' he replied.
No longer wondering, straight I left
the Inn."

lijk willen stellen voor een saai formalisme in het mannelijk kostuum, al was hij zelf noch saai noch formalist.

Het door Brummell in zwang gebrachte kostuum was mannelijk en van een onberispelijke eenvoud. De blauwe linnen jas sloot nauw om de taille, waarbij de panden tot net boven de knie reikten. Hij sloot met koperen knopen en de revers stonden op tot aan de oren. Hieronder werd de beroemde halsdoek geknoopt.

Brummell's bijdrage aan de mode was het ontwerpen van een halsdoek waarvan de plooitjes precies goed vielen, en belangrijker nog, gedurende de hele dag goed bleven zitten. De Beau had deze ogenschijnlijk triviale graad van perfectie weten te bereiken door de doek te bewerken met stijf sel. Deze 'uitvinding' maakte zoveel indruk op de tijdgenoten dat ze er een wetenschap

van maakten: de zogenaamde 'Neck-clothitania'. Om zijn halsdoek smetteloos wit te houden verwisselde hij hem minstens drie keer per dag. Eens kwam Robinson de trap af met een arm vol linnengoed dat hij bestempelde als 'onze mislukkingen'.

Brummell's kostuum werd voltooid door een gebroken wit vest met strak zittende broek, waarover zwarte Hessische laarzen gedragen werden, die door de dandy zo goed behandeld werden dat hij zelfs de zolen poetste.

Al met al was dit kostuum nauwelijks opzienbarend of excentriek. Volgens de Beau zelf lag het geheim van zijn onberispelijkheid vooral in de netheid ervan. 'Geen parfum', pleegde hij te zeggen, 'maar uitstekend linnengoed met veel degelijke wasbeurten'. Dit laatste was op zichzelf al een

kleio

nummer 5/86
pagina's 6 en 7

zeer opzienbarende vernieuwing. De Beau had geen parfum nodig, want door zijn grondige dagelijkse wasbeurten 'rook' hij niet! Dit in tegenstelling tot de meeste van zijn tijdgenoten die wassen als een ziekte-verwekkend ritueel schenen te beschouwen.

Optreden

Misschien was Beau Brummell nog wel beroemder om zijn sarcastische geestigheden en boutades dan om zijn perfecte uiterlijk. Sneers waren een verplicht onderdeel van het dandyisme, dat behalve uiterlijke perfectie tegelijkertijd kan gelden als een levenshouding.

Over de sarcastische sneers van Brummell doen vele anecdotes de ronde. De betekenis ervan lag vooral in het kortstondige en eenmalige aspect van de woorden en in het feit dat de dandy de situatie waarin hij verkeerde altijd onder controle had. Anders dan een kunstenaar, die creëert voor de eeuwigheid, schiep de dandy bij de gratie van het moment. Zijn geestigheden verdroegen geen herhaling. Voor de ware dandy waren geleerdheid of een scherp verstand een gruwel en lag zijn spitsvondigheid vooral in de beheersing van het moment.

Beau Brummell werd zeer gevreesd om zijn scherpe tong, al leek de beau monde er een bijna masochistisch genoegen in te hebben de gesel van zijn sarcasmen over zich heen te krijgen. De 'fashionables' lieten zich Brummell's brutaliteiten keer op keer aanleunen, waardoor de dandy zijn onbeschaamde vrijpostigheden des te hardnekkiger cultiveerde. Brummell hoefde slechts naar iemand te staren om hem fashionable te maken, iemand te negeren om hem uitgestoten te zien. Toen een jonge geldschietster de Beau eens vroeg wanneer hij zijn schulden nu eindelijk eens ging afbetalen antwoordde de spilzieke dandy stoïcijns: 'Hoezo, ik heb je toch al betaald!' 'Betaald? Wanneer dan wel?', vroeg de verbaasde man, waarop Brummell antwoordde, 'O, toen ik voor het raam van White's stond en je, toen je voorbij kwam, vroeg: Hoe maak je het Jemmy?'

Dat Brummell niet veel op had met de op dat moment furore makende Lake-poets, bleek toen een met deze romantische dichters dwepende jongeman Brummell niets-vermoedend vroeg welk meer hij het mooist vond in het Merendistrict. De dandy, voor wie de ongetemde pracht van natuurschoon toch al een gruwel was, wendde zich verveeld af tot zijn bediende en vroeg hem met een strak gezicht: 'Robinson'. 'Meneer'. 'Welk van de meren bewonder ik het meest?' 'Windermere, meneer', antwoordde de trouwe bediende. 'Ach ja, Windermere, dat was het, Windermere', luidde het dodelijke antwoord van de dandy die met deze op-

merking de ongelukkige toehoorder de mond snoerde.

In een ongeveinsd moment van oprechtheid vertrouwde Brummell zijn vriendin, de aan hem gewaagde excentrieke lady Hester Stanhope, iets over de achtergronden van zijn brutaliteiten toe. Volgens hem zou niemand ooit van George B. gehoord hebben als hij geen dandy was geweest en zou hij binnen een week vergeten zijn als hij de aristocratie niet had geschoffeerd, al verbaasde hij zich over de manier waarop het societyleven zijn absurditeiten serieus scheen te nemen. Toch zou Brummell's arrogante 'wit' hem tenslotte noodlottig worden.

De ondergang van een 'Beau'

De inleiding tot Brummell's Waterloo, de dandy kwam in hetzelfde jaar ten val als de keizer, was de brouille met zijn beschermheer, de Regent. Over de oorzaak van deze breuk doen vele dubieuze verhalen de ronde. Zo zou Brummell George's oudere matresses beledigd hebben en de Prins in verlegenheid gebracht hebben door met een 'Wales, luid de bel!' zijn ondergeschikte positie te vergeten.

Aangenomen mag worden dat de dandy inderdaad te ver is gegaan met zijn onbeschaamdheden, maar vermoedelijk lag aan de twist tussen de Regent en Brummell eveneens een grote mate van jaloezie ten grondslag. De dandy werd na verloop van

Bibliografische verwijzing

De in het verschijnsel 'dandy' geïnteresseerden kunnen allereerst terecht bij Ellen Moers, die in haar overzichtswerk *The Dandy. Brummell to Beerbohm* (New York 1978) een fascinerende portrettengalerij van 19e eeuwse dandy's beschrijft. Tevens analyseert zij de historische ontwikkeling van de dandy vanaf de Regency tot aan het 'fin de siècle' in Engeland en Frankrijk. De dandy leefde, eenmaal uit Engeland verbannen, als decadent in Frankrijk voort om met Oscar Wilde een laatste kunstmatige bloei in Engeland te beleven.

Voor de anekdotische kanten van de Regency verwijs ik naar J.B. Priestley's *The Prince of Pleasure and his Regency*, (Londen 1969) waarin veel wetenswaardigheden te vinden zijn over de dandy's en het societyleven.

Gedetailleerdere beschrijvingen over het dandybestaan zijn te vinden in T.A.J. Burnett's *The rise and fall of a Regency Dandy*, (Oxford 1981). Dit boek is de neerslag van een onlangs, in een vergeten bankkluis, gevonden stapel documenten over het leven van de dandy Scrope Berdmore Davies. Dit werk heeft als centraal thema de verhouding van Davies tot lord Byron, die zelf beweerde ook iets van een dandy in zich te hebben.

De meest recente en leesbare Brummell biografie is die van Katherine Campbell *Beau Brummell. A biographical study*, (Londen 1948). Brummell's einde is liefdevol beschreven door Virginia Woolf in *The Common Reader*.

Lewis Melville heeft in 1908 (Londen, twee delen) de belevenissen van vele Regency dandy's beschreven in zijn iet-

wat ouderwetse, maar niettemin vermakelijke *The Beaux of the Regency*. Hierin zijn niet alleen vele anekdotes, maar ook veel plaatjes van dandy's te vinden. Aardig om zich in de geest van de dandy's in te leven is Gerd Stein's (uitg.) *Dandy, Snob, Flaneur – exzentrik und dekadenz* in de serie 'Kulturfiguren und Sozialcharaktere des 19. und 20. Jahrhunderts', Band 2 Fischer, (Frankfurt a.M. 1985). Hierin eveneens illustraties. Tenslotte is het aardig om de Victorianen de dandy's gestalte te zien geven. Hiervoor kan men goed terecht bij Thackeray, o.a. *The Yellowplush Papers, The book of snobs* e.d., maar ook bij Dickens en dan vooral *Bleak House*.

tijd veel populairder dan zijn beschermheer, die hier vermoedelijk niet tegen bestand was en zijn vriendschap met de koning der dandies publiekelijk verbrak. Brummell nam de hele affaire aanvankelijk nogal laconiek op, zich gesteund wetende door andere toonaangevende dandies. Het leek zelfs of zijn heerschappij na dit, voor de society, pikante incident nog absoluut was geworden.

Maar door de bescherming van de Regent te verspelen had Brummell tevens zijn kredietwaardigheid verspeeld. In toenemende mate zag de dandy, zoals veel van zijn soortgenoten, zich gedwongen zijn inkomsten te verkrijgen uit het gokspel. In toenemende mate frequenteerde de Beau de goktenten, waar zijn geluk in omgekeerde mate afnam. Tenslotte zat de dandy zo zwaar in de schulden dat hij zich, om de gevangenis te ontlopen, genoodzaakt zag naar Calais te vluchten, een bekende uitwijkplaats voor gestrande Engelsen.

Maar ook in Frankrijk raakte hij niet uit de schulden, al toonde hij zich een man in alle tegenslag. Zelfs een schamel gehonoreerd consulaat in Caen bood geen uitkomst en werd na twee jaar, zonder enige

De 'minor beau'

Na de val van Brummell in 1815 zouden veel van zijn volgelingen van het toneel verdwijnen om plaats te maken voor 'minor beaux'. Waarschijnlijk heeft het afzakken van het dandy-ideaal te maken met de grote groep nouveaux-riches die na het Wiener Congres ten tonele verscheen. Voor hen had het dandyisme nog niets van zijn aantrekkingskracht verloren.

De 'brummelliaanse' dandy lord Pitt-Lennox, een volbloed aristocraat en ooit Wellington's begeleider als aide de camp op het Congres van Wenen, vond deze nieuwe dandy's butterflyflies, stuitend ordinar. Volgens hem gaven sommigen blijk van een ongehoorde smakeloosheid door alle kleuren van de regenboog in hun kostuum te verwerken en hun kuit, o gruwel, in roze kousen te steken zoals men die voorheen slechts aantrof bij balletdansers en circusartiesten!

Vanaf ongeveer 1820 vielen de dandy's in toenemende mate aan kritiek ten prooi en werden ze in de onnavolgbare karikaturen van Cruikshank belachelijk gemaakt. In 1829 verscheen er in 'The Mirror of Literature' een uitgebreide beschrijving van het androgyn en opzichtige uiterlijk van de butterfly dandy, die een roodfluwelen jas, afgezet met hemelsblauwe zijde droeg. Zijn schoenen werden dichtgeknoot met rosettes, om zijn satijnen halsdoek droeg hij een gouden ketting, terwijl zijn bleke, verwekelijkt gezicht omlijst werd door lang krullend geparfumeerd haar.

Volgens de tijdgenoten waren deze figuren pseudo-gentlemen, die in plaats van karakter te geven aan hun jas hun karakter eraan dachten te kunnen ontleen. Goed beschouwd verweet men de butterflyflie eigenlijk dat ze, in tegenstelling tot de oudere dandy's, geen echte mannen waren, maar psychisch en fysiek verwekelijkt modefats. Steeds meer zouden deze dandy's, deels door hun eigen degeneratie, deels door de veranderende tijdgeest, het symbool worden voor een geperverteerde en ijdele zelfzucht.

Einde van een tijdperk

Na de dood van George IV vonden de dandy's geen genade meer in de ogen van het hof. In de nieuwe koning, de brave William IV, vonden zij alles behalve een sympathiserende beschermheer. Na 1832 zou de burgerij bovendien steeds meer een eigen identiteit van nuttige deugdzaamheid ontwikkelen, waartegen de dandy slecht afstak. Na 1837 verdwenen zij voorgoed van de trottoirs om als onverantwoordelijke ijdele schurk verder te leven in de romans van Dickens en Thackeray. Tijdens de jaren

The dandy club.

vorm van wachtgeld opgeheven. Door zijn oplopende schulden raakte de geteisterde dandy tenslotte volkomen aan de grond en belandde hij uiteindelijk in de gevangenis, waar zijn fysieke, maar ook zijn geestelijke krachten afnamen.

Na enkele jaren van zwakzinnigheid en uiterste ellende stierf de eens zo grote dandy zonder zich zelfs maar een schoon hemd te kunnen permitteren in 1840 in een krankzinniggesticht.

De Victorianen hebben in Brummell's ondergang een onvermijdelijke straf willen zien en de belichaming van het spreekwoord dat 'hoogmoed voor de val komt'.

kleio

dertig en veertig werden er nog felle tirades en scheldcampagnes gevoerd tegen de dandy's en hun gedegeneerde opvolgers, de 'gents'. Maar de morele verontwaardiging had al zijn kookpunt bereikt na de dood van George IV in 1830, toen zijn persoonlijke bezittingen geveild waren. Het treurige schouwspel dat de verkoop van zijn uitgebreide garderobe opleverde, zo'n 15.000 pond, was iets dat de Victorianen niet wilden vergeven of vergeten.

Het verbale geweld tegen de moreel verwerpelijke figuur van de dandy nam gaandeweg af, om tenslotte geheel te verstommen. Niet alleen waren er steeds minder dandy's te vinden die als steen des aanstoots konden dienen, de burgerij had geleidelijk minder de behoefte zich tegen hen af te zetten

naarmate haar eigen positie belangrijker werd. Voor de latere Victorianen vormden de dandy's niet langer een bedreiging van fatsoensnormen en positie en waren zij hooguit absurde, aanstellerige maar onschadelijke wezens. De middenklassen hadden in de loop van de 19de eeuw zoveel zelfvertrouwen gekregen dat zij liever vol verwachting vooruit, dan met weersin achterom keken.

Toen kapitein Jesse in 1844 zijn biografie over Beau Brummell voltooide veroorzaakte de publikatie ervan nauwelijks nog enige commotie. Zichzelf respecterende Victorianen namen Regency-memoires en biografieën, evenals de voorheen grenzeloos populaire 'fashionable novels' niet langer serieus. De meeste periodieken negeerden Jesse's werk dan ook met opgetrokken neus. Al-

leen het tijdschrift 'Atheneum' schreef op nog maar half geïnteresseerde toon: *'Dwaasheid zal tot in de eeuwigheid slachtoffers opleveren!'*

Was de dandy aanvankelijk tot leven gekomen door weerstand tegen de burgerlijke mentaliteit, zo was hij uiteindelijk gedoemd om aan dezelfde geestesgesteldheid ten onder te gaan. Slechts sporadisch zou zijn invloed in latere tijden nog waarneembaar zijn. Als cultuur-ideaal van een gehele sociale groep was hij voorgoed uitgestorven.

Vaardigheden en hun toetsing: het Engelse Schools Council Project - History 13-16

Ria Kriesch werkt aan de Rijksscholengemeenschap in Schagen. Als medewerkster aan het MAVO-project nam zij deel aan twee studiereizen naar Engeland die bedoeld waren om het Engelse History 13-16 Project meer van dichtbij te bestuderen. In dit artikel gaat zij in op de door de Engelsen ontwikkelde manier om in een CSE vaardigheden te toetsen.

Als bijlage hebben wij het hele schriftelijk examen van 1984 afgedrukt, zodat u een idee kunt krijgen van wat er van de leerlingen gevraagd wordt.

In tegenstelling tot Nederland kent Engeland al heel lang een schriftelijk examen geschiedenis. Wel is het zo dat de examens in Engeland zijn gedecentraliseerd en geregionaliseerd. Een school kan kiezen van welke Examinations Board zij haar examens wil afnemen. De school is niet verplicht de examens af te nemen van de Examinations Board in haar regio.

In 1972 werd begonnen met het 'History 13-16' Project. Bij dit materiaal werden al spoedig examens ontwikkeld door de Southern Regional Examinations Board te Southampton.

In Engeland moeten de leerlingen op ongeveer zestienjarige leeftijd een examen afleg-

gen. Dit kan zijn een GCE (General Certificate of Education) O-level examen, of een CSE (Certificate of Secondary Education) examen. Een leerling die op het CSE examen de hoogste grade behaalt, valt te vergelijken met een leerling die op O-level gemiddeld scoort.

In Engeland wordt er dan ook gewerkt aan één 16+ examen.

What is History?

4. Problems of Evidence

What is History?

5. Asking Questions

Wil je doorleren na deze examens te hebben afgelegd, dan moet je de zogenaamde sixth form doorlopen en opnieuw examen doen, maar nu op GCE A-level. De universiteit laat pas leerlingen toe, die minstens vier A-levels hebben behaald. Bij het 'History 13-16 Project' worden examens ontwikkeld op CSE niveau en op GCE O-level.

Welk lesmateriaal hoort er nu bij dit project?

Er wordt begonnen met 'What is history'. De leerlingen worden hier vertrouwd gemaakt met de 'historical method'. Daarna komen de volgende onderdelen aan de orde,

die te zijner tijd ook geëxamineerd zullen worden:

- Een diachronisch thema. Er is er maar één ontwikkeld te weten: 'Medicine through time';

- Thema's die een onderwerp zeer uitputtend behandelen, zogenaamde depth studies. Een voorbeeld hiervan is: 'Elizabethan England';

- Dan het onderdeel: 'History Around Us'. Leraren werken dit onderdeel zelf nader uit. Kerken, kastelen, oude fabriekscomplexen, de historie van de eigen stad kunnen tot onderwerp van studie worden gemaakt.

(In Engeland wordt het in stand houden van het eigen verleden en de eigen traditie nu eenmaal veel belangrijker gevonden dan in Nederland. Het is te hopen, dat wij ons ook in Nederland op de scholen wat meer zullen gaan bezighouden met de geschiedenis van de eigen omgeving);

- Ten slotte worden er een aantal contemporaine thema's behandeld. Voorbeelden hiervan zijn: Het Midden Oosten, de Ierse Kwesitie, Het ontstaan van Communistisch China.

De examens

Het examen bestaat uit drie onderdelen, Coursework, Paper I en Paper II. Alleen de laatste twee worden door de Southern Regional Examinations Board ontwikkeld. In dit artikel willen we ons niet bezighouden met Coursework of met Paper I, maar met Paper II. Hierin wordt getoetst of de leerlingen zich de 'historical method' hebben eigen gemaakt. Bij Paper I gaat het toch vooral om historische kennis en begrip. Coursework wordt op school afgenomen en al zijn de onderdelen voorgescreven, iedere school verzorgt dit onderdeel op eigen wijze.

Paper II

Zoals gezegd, toetst dit Paper de *historical method*. Het bestaat uit *unseen material*. De vaardigheid van leerlingen om met historische informatie om te gaan, wordt getoetst aan de hand van bronnen of bronfragmenten uit een periode die door de leerlingen niet vooraf is bestudeerd. De kandidaten moeten laten zien of zij het voorgelegde materiaal als *evidence* kunnen gebruiken. Of zij met hypotheses kunnen komen, met een eigen interpretatie.

De 'skills en abilities' die de leerlingen volgens het project nodig hebben voor Paper II zijn:

1. het kunnen begrijpen van bewijsmateriaal van verschillende aard (geschreven woord, plaatjes, foto's, kaarten, enz.);
2. het kunnen evalueren van bewijsmate-

kleio

nummer 5/86
pagina's 10 en 11

riaal;

3. het kunnen afleiden van het bijzondere uit het algemene en gevolgtrekkingen kunnen maken met behulp van bewijsmateriaal;
4. het kunnen maken van een synthese. Bewijsmateriaal op een coherente manier bij elkaar kunnen zetten;
5. het kunnen ingaan op datgene wat achter het bewijsmateriaal zit. Het reconstrueren van houdingen, gezichtspunten die achter het materiaal zitten.

Leerlingen moeten het verschil kennen tussen oorspronkelijke en afgeleide bronnen en de verschillen tussen de soorten bewijsmateriaal die beschikbaar zijn. Een foto zou bijvoorbeeld in scène gezet kunnen zijn.

In het project en bij de Southern Regional Examinations Board is men er zich terdege van bewust dat alleen zeer goede GCE-kandidaten in staat zijn in termen van mogelijkheden te denken, te veralgemenen, hypothesen te toetsen en stellingen te ontwikkelen.

Het project legt er de nadruk op dat het niet gaat om het opleiden van mini-historici, maar slechts om de leerlingen enigszins vertrouwd te maken met dat wat de historicus doet en hoe hij denkt. Leraren mogen de resultaten van de leerlingen niet met volwassen maatstaven beoordelen.

Dit Paper II waarover men in het project redelijk enthousiast is, roept toch ook in Engeland de nodige vragen op.

In Beiheft 22 van het tijdschrift *History and Theory* vraagt P.J. Lee, verbonden aan het Institute of Education van de universiteit van Londen, zich af of het gaat om vaardigheden alleen of ook nog om de historische waarheid. Volgens Lee hoort dat laatste er wel bij. *'Learning history is not the same as practicing history, and understanding is not an all-or-nothing matter.'*

In hetzelfde Beiheft spreekt J. Fitzgerald van het zoekraken van het verhalene element. Het gaat om *'history as story as well as history as inquiry'*.

De normering

Toen wij als vbg-geschiedenis van het Mavo-project kennis maakten met het 'History 13-16 Project' raakten wij geïnteresseerd in Paper II. Heel voorzichtig hebben wij in het Mavo-project geëxperimenteerd met een enkel Paper II examen. Wij besloten alleen de vragen aan te passen bij onze manier van werken en dit examen als toets af te nemen, nadat we de periode toch enigszins behandeld hadden. Op de deelnemende scholen werd de toets goed ontvangen en door de leerlingen redelijk tot goed gemaakt.

Om ons verder te oriënteren op Paper II en ook op de manier waarop er in de scholen omgegaan wordt met het onderdeel 'History Around Us', brachten een paar vbg-leden samen met een staf lid van de LPC een werkbezoek aan Engeland. Tijdens dit werkbezoek woonden zij het marking-weekend te Stoke Rochford Hill bij.

In Engeland worden examens niet nagekeken door de docenten zelf, maar door zogenaamde examiners. Je kunt examiner worden door te solliciteren. Doe je het goed, dan kun je voor een volgend jaar weer gevraagd worden. Voor dit werk worden docenten extra betaald. Er is een chief-examiner die de plenaire bijeenkomsten leidt en er zijn team-leaders die de deelvergaderingen leiden.

Samen met de examiners wordt op dit weekend het uiteindelijke antwoordmodel

opgesteld. Het bijzondere van de examens gemaakt bij het 'History 13-16 Project' is namelijk, dat antwoorden door de leerlingen gegeven uiteindelijk bepalend zijn voor het antwoordmodel. Het antwoordmodel staat dus voor het marking-weekend niet absoluut vast, evenmin als de punten per antwoord.

Nu ook in Nederland door de Werkgroep HEG gesteld wordt, dat bij de geschiedenis-examens het kunnen omgaan met bronnen en het beheersen van bepaalde vaardigheden die daarvoor nodig zijn, belangrijk is, zou deze Werkgroep zich misschien ook eens kunnen buigen over het probleem hoe dit te corrigeren. Een standaard antwoordmodel lijkt mij hierbij onmogelijk. Op het marking-weekend bleef van het oorspronkelijke antwoordmodel tenminste niet veel over. Er moest voortdurend worden bijge-

VRAAG 6

Giving reasons for your answer in each case, what conclusions could you draw from the background information and sources about:

a. The attitude of Wat Tyler and the peasants towards King Richard II?

Het antwoordmodel dat op het marking-weekend besproken werd was het volgende:

Level one, 1-3: Source Comprehension
Mentions relevant part(s) of sources. NB. reward those answers which indicate which source they are using at the top of the mark band.

Level two, 4-6: Simple inference.
Takes a holistic view of the sources. The fact that the peasants attacked the king's servants but not the king himself shows that they did not want to hurt him.

Level three, 6-7: Inference informed by empathetic reconstruction.

Develops level 2 answer by suggesting reasons why the peasants may not have wanted to kill the king; eg. because he could still be useful to them. Wat Tyler and the peasants wanted king Richard II alive so they could parade him around the country. They wanted the king to sort the trouble out and so didn't dislike him greatly.

Level four, 8-10: Complex inference.
Tyler realised the value of the king to the peasant's cause, but the fact that he had to restrain the peasants suggests that they were hostile to Richard.

Dit antwoordmodel werd uitgebreid besproken aan de hand van de volgende drie antwoorden van leerlingen:

A. Wat Tyler and the peasants wanted to save the king. They needed him as a hos-

tage. They wanted to become Lords of the Realm. (Level 3, 6 punten)

B. From the background information and the sources, Wat Tyler and the peasant's attitude towards king Richard II seems to be of honour and regards, as the King had already granted some of the peasants demands. Tyler also wanted the king alive as stated in source 4, for he could be used to their advantage. (Level 3, 7 punten)

C. Wat Tyler and peasants wanted king Richard II alive, so they could parade him around the country. They wanted the king to sort the trouble out and so did not dislike him greatly. Tyler and the peasants only hated the men who carried out orders and so the king's men. (Level 3, 7 punten)

Het definitieve antwoordmodel luidde als volgt:

Level One: Source Comprehension (1)

Mentions relevant (part(s) of sources.

Level Two: Unsupported inference (2-3)

Level Three: Supported inference (4-6)

In fact that the peasants attacked the king's servants but not the king himself shows that they did not want to hurt him.

Level Four: Inference informed by empathetic reconstruction (6-8)

Develops level two answer by suggesting reasons why the peasants may not have wanted to kill the king; eg. because he could still be useful to them. Wat Tyler and the peasants wanted King Richard II alive so they could parade him around the country. They wanted the king to sort the trouble out and so didn't dislike him greatly.

Level Five: Complex inference (9-10)

Tyler realised the value of the king to the peasants' cause, but, the fact that he had to restrain the peasants suggests that they were hostile to Richard.

steld.

Het eerste antwoordmodel was gemaakt door de chief-examiner aan de hand van antwoorden door leerlingen gegeven. Hij zelf had er slechts enige toplevel antwoorden aan toegevoegd. De antwoorden van de leerlingen worden namelijk niet alleen beoordeeld op goed, fout, of gedeeltelijk juist, maar vooral ook op het niveau (level) waarop het antwoord gegeven wordt. Hoe complexer het gegeven antwoord, hoe meer de bronnen op een juiste historische wijze worden gebruikt, hoe hoger het niveau.

Zowel het hoogste als het laagste niveau moet door minstens 10 procent van de leerlingen bereikt worden, anders volgt er een aanpassing. Bijvoorbeeld level 4 wordt niet door 10 procent van de leerlingen gehaald, dan wordt level 3 het hoogste level. In het antwoordmodel variëren de gegeven antwoorden ook in het aantal gebruikte niveaus. Sommige antwoorden omvatten twee niveaus, andere antwoorden vier of vijf.

De examiners hebben voorafgaand aan het markingweekend thuis het voorlopige antwoordmodel bestudeerd en drie door leerlingen gemaakte examens die als voorbeeld dienen. Het is de bedoeling dat zij thuis de gegeven antwoorden van de drie voorbeelden van een level voorzien en het aantal punten dat volgens hen voor dit antwoord gegeven zou moeten worden.

Problemen

Tijdens een door mij bijgewoonde deelvergadering blijkt dat de meeste leden van de groep elkaar al heel lang kennen en heel eerlijk en open met elkaar omgaan. Level noteringen en puntenaantallen komen ter tafel en waar zij sterk afwijken wordt dit op een plezierige wijze bediscussieerd.

Al bij vraag 1 van het examen van 1984: 'The peasant's revolt of 1381' ontstaat een stevige discussie. Het blijkt hier te gaan om wat Lee ook in zijn Beiheft-artikel stelt, de leerlingen weten van een bepaalde periode niets af en maken daardoor fouten, de historische werkelijkheid wordt geweld aangedaan. En, zeggen de examiners, in hoeverre kun je het een leerling aanrekenen dat hij niet weet dat getallen in de middeleeuwen niet exact bedoeld zijn, maar staan voor veel. De leerlingen weten ook niet dat informatie uit die tijd meestal komt van de kant van de adel (squires) en niet van de kant van de boeren. Examiners mogen dus niet hun eigen kennis van die periode veronderstellen bij de leerlingen.

Bij andere vragen en antwoorden blijkt dat examiners soms op grond van één gebruikt woord een leerling indelen in een hoog level. Voorbeeld-leerling B gebruikt bij het geven van het antwoord op vraag 2c het woordje *judge*. Dit ene woord brengt hem

Vraag 2c. Explain whether or not the picture (Source 3) helps you to decide if one of the accounts given in Sources 1 and 2 is more reliable than the other.

Het hoger gewaardeerde antwoord van leerling B was:

De twee andere antwoorden van leerlingen A en C waren:

Source 3 doesn't help to decide the most reliable of Sources 1 and 2, as it is difficult to judge just how many peasants are pictured.

The picture shows that source 1 is more reliable. It shows a large amount of men mostly dressed in armour which source 2 says they ~~can~~ didn't have. But not many have weapons.

Source 3 points to Source 2. In Source one the River Thames is present with 50 000 people on one side and 60 000 on the other. The picture shows no river and the crowd seems right to be

The picture shows the peasant holding weapons of all sort and this confirms with Source two.

kleio

in level 3 met 8 punten, althans in deze deelvergadering.

Een meer algemeen probleem en zeker geen onbelangrijk, dat gedurende de besprekingen om de hoek komt kijken, is de manier waarop sommige docenten hun leerlingen trainen in het antwoorden geven. Zij trainen hun leerlingen op het *kritisieren* van de vraag en het *kritisieren* van de gegeven antwoorden. Dat zou een hoog-niveau antwoord opleveren. In het begin was dat ook zo, maar nu onderkent men het als een poging een niet begrepen vraag van een antwoord te voorzien.

Net als bij ons blijkt de taal van sommige bronnen een groot probleem. Veel leerlingen hebben bij dit examen moeite met de zin: 'There was only a flick of Wat's finger between the King's men and death'. Een goed antwoord is dan ver te zoeken.

Als de deelvergaderingen klaar zijn met de drie voorbeelden en een nieuw voorstel hebben gemaakt voor een definitief antwoordmodel, komen teamleiders en chief-examiner opnieuw bijeen. Het antwoordmodel wordt aangepast.

Tenslotte

Terugkijkend op dit marking-weekend, op de daar gevoerde zinvolle discussies, op de aanpassingen aangebracht in het antwoordmodel en in de antwoordniveaus, ben ik van mening dat in Nederland alleen een beter geschiedenisexamen kan ontstaan, als behalve de examens en de examentraining ook het antwoordmodel en de manier van corrigeren ter discussie kan komen.

LITERATUURPGAVE

Denis Shemilt Holmes McDougall, *History 13-16 Evaluation Study*, Edinburgh 1980.
Schools Council History 13-16 Project, *Explorations in teaching*.
Southern Regional Examinations Board, *The 1984 Written Examination*.
Beiheft 22 van *History and Theory*, Studies in the Philosophy of History, Wesleyan University Press 1983.
Deeladvies Werkgroep HEG, *Kleio* 26e jaargang nr. 8.
Secretariaat Mavo-Project 's-Hertogenbosch, *Anders en Eender*. Brits-Nederlandse conferentie over geschiedenisonderwijs aan twaalf- tot zestienjarigen, Cambridge 1983.
Secretariaat Mavo-Project 's-Hertogenbosch, *Anders en Eender II*, Werkbezoek 1985.

Bijlage

In verband met de beschikbare ruimte in Kleio is dit examen opnieuw gezet en opgemaakt. De Engelse leerlingen hadden veel meer ruimte om hun antwoorden op te schrijven.

SCHOOLS COUNCIL PROJECT HISTORY 13-16

Administered by the Southern Regional Examinations Board for the Certificate of Secondary Education 1984

PAPER 2

Wednesday, 2 May 1984 - Afternoon
Time: 1,5 hours

THE PEASANTS' REVOLT OF 1381

Instructions to candidates:
Open the booklet, take out and read the Sources. You are advised to spend at least 15 minutes doing this.
Then answer ALL the questions contained in this booklet in the spaces provided. Extra sheets are available if required. Be sure to put your name and centre number on any sheet used and hand them in with the booklet.
Now that you have studied the background information and the Sources, answer all the following questions as fully as possible.

- 1a. Sources 1 and 2 both describe the first meeting of the peasants, but they give very different figures for the numbers involved. Suggest reasons why this might be.
.....
- 1b. Which of the two figures is likely to be more correct? Give reasons for your answer.
.....
- 2a. What information do you have about the *writers* of Sources 1 and 2 which suggests that neither may be very reliable?
.....
- 2b. What further information about the *writers* would you need to have before deciding whether either of their accounts was reliable?
.....
- 2c. Explain whether or not the picture (Source 3) helps you to decide if one of the accounts given in Sources 1 and 2 is more reliable than the other.
.....
3. Does Source 3 help you understand what happened at Smithfield?
.....
4. Consider each of the following statements which are made in Source 6 and show how it can be supported *either* fully, or partly or not at all by references to Sources 4 and 5.
a. 'There was only a flick of What's finger between the Kings men and death.'
.....
b. 'a man in the king's guard cried out... that he was a thief and a false rogue.'
.....
- c. 'the King's attendants... were uneasy and on edge'.
.....
- d. 'Tyler was struck through the body by the mayor of London.'
.....
- e. 'he rolled out of the saddle, dead.'
.....
5. Source 4 describes the King's squire giving his dagger to Wat Tyler, but the author of Source 6 does not mention this. Suggest reasons why not.
.....
6. Giving reasons for your answer in each case, what conclusions could you draw from the background information and sources about:
a. The attitude of Wat Tyler and the peasants towards King Richard II?
.....
b. The attitude of the mayor of London towards King Richard II?
.....
7. What evidence is there to support the claim that 'the king and his party were greatly outnumbered by the peasant army at Smithfield'?
.....
8. We judge historians by looking at the evidence they use. Why then do we need historians at all — why not just rely on the evidence?
.....

SOURCES

BACKGROUND INFORMATION

In 1381 there was an attempted revolution in England by groups of peasants who refused to put up with the conditions under which they had to live. The revolt took place all over the country, but the most important outbreaks were in Kent and Essex. Peasants from these counties occupied London, killed some of the King's advisers and twice met with the King himself. The first meeting was at Mile End, and the King agreed to some of the peasants' demands. There was a second meeting at Smithfield. Wat Tyler, the peasants' leader, negotiated with the King in front of the peasant army. During the negotiations Tyler was killed. Only prompt action by the King, who rode across to the peasants saying he would be their new leader, stopped them from attacking the royal party.

Most of our information about the Peasants' Revolt comes from medieval 'chronicles' – history books usually written by monks. One of the demands of the peasants had been that the Church was too rich and that it should give away most of its land.

SOME IMPORTANT PEOPLE

Wat Tyler	Leader of the peasants.
Richard II	King. Only 14 at the time of the revolt.
Sir William Walworth	Lord Mayor of London. With the King at Smithfield.

SOURCE ONE

The peasants of Kent came to Blackheath, to the number of 50,000, and they displayed two banners of St. George and sixty small flags. And the peasants of Essex, to the number of 60,000, arrived on the other side of the River Thames to help them.

(Anonimale Chronicle. Probably written by an eye-witness of the events in London)

SOURCE TWO

Crowds of them assembled and began to demand liberty, planning to become the equals of their lords; both old and young were to assemble with what weapons they could find. In a short time so large a body was forced to assemble that it could be reckoned at 5,000 of the poorest peasants. Of those who gathered to conquer the kingdom, some carried only sticks, some swords covered with rust, some merely axes and others bows more reddened with age and smoke than old ivory: many of their arrows had only one plume. Among a thousand of these men it was difficult to find one who was properly armed; but, because they formed so large a number, they believed the whole kingdom would be unable to resist them.

(Walsingham, *Historia Anglicana* (Chronicle))

SOURCE THREE

A picture, from Froissart's *Chronicles*, of the meeting at Smithfield.

This picture combines two incidents, the King watching while Tyler was killed (left hand side), and the King riding over to the peasants after Tyler was killed (right hand side).

SOURCE FOUR

And when he came to Smithfield, and saw all the peasants, the King rested and said he would go no further until he knew what these people wanted. When Wat Tyler saw the King he said to his people: 'Sirs yonder is the king; I will go and speak with him. Stir not hence, without I make you a sign; and when I make you that sign, come on and slay all them except the King; but do the King no hurt, he is young, we shall do with him as we wish and shall lead him with us all about England, and so we be lords of all the realm without doubt.' He spurred his horse and departed his company and came to the King, so near him that his horse touched the rear of the king's horse.

Wat Tyler cast his eyes on a squire that was there with the King, and Tyler hated greatly this squire, for this same squire had displeased him before. 'What', said Tyler, 'art thou there? Give me thy dagger'. 'Nay', said the squire, 'that I will not do: why should I give it thee?' The King beheld the squire and said: 'Give it him; let him have it'. And so the squire gave it him, much against his will. And when Tyler had it he began to play with it, and said again to the squire: 'Give me also that sword'. 'Nay', said the squire. 'By my faith', said Wat Tyler, 'I shall never eat meat till I have thy head': and with those words the mayor of London came to the king with twelve horsemen well armoured under their coats, and he saw and heard how Wat Tyler acted, and said to him: 'Ha, thou knave, how art thou so rude in the King's presence to speak such words? It is too much for thee so to do'. Then the King said to the mayor: 'Arrest him'. And while the King said this, Tyler said to the mayor: 'In God's name what have I done to displease thee?' 'Truly', said the mayor, 'shalt thou speak thus in the presence of my king?' And with those words the mayor drew his sword and struck Tyler so great a blow on the head, that he fell down at the feet of his horse, and so as soon as he was fallen, they closed round him. Then a squire of the King's got off his horse and he drew out his sword and put it into Wat Tyler's belly, and so he died.

(*Froissart, Chronicles.*)

SOURCE FIVE

At that time a certain squire from Kent, who was among the King's retinue, asked to see Wat Tyler, and when he saw him he said aloud that he was the greatest thief and robber in all Kent. And Wat ordered one of his followers to dismount and behead the said squire. But the squire answered that whoever struck him would be struck in return. For these words Wat would have slain him in the King's presence; but because he tried to do so, the mayor of London, William Walworth, reasoned with Wat because of his violent behaviour and contempt, done in the King's presence, and arrested him. And because he arrested him, the said Wat stabbed the mayor in the body in great anger. The mayor was wearing armour and took no harm, but drew his dagger and struck back at Wat, giving him a deep cut in the neck, and then a great blow on the head. During this scuffle a squire of the King's household drew his sword, and ran Wat two or three times through the body, mortally wounding him. Wat spurred his horse, crying for the peasants to avenge him, and the horse carried him some eighty yards, and he fell to the ground half dead.

(*Anonimale Chronicle.*)

SOURCE SIX

There was only a flick of Wat's finger between the King's men and death. Then he rode over to the royal party, thrust so close to Richard that their horses were touching and began to speak to him. Now, as he spoke, a man in the king's guard cried out an insult against him, that he was a thief and a false rogue, and at this Tyler drew his dagger and made to strike the man. In a moment swords were out amongst the King's attendants for they were uneasy and on edge with fear and strain. Tyler was struck through the body by the mayor of London and though he turned his horse away as if to make across the square, in a moment he rolled out of the saddle, dead.

(*M. R. Price, A Portrait of Britain in the Middle Ages, 1951*)

Recente studies over de Verlichting: titels en trends

H.M. Beliën

Met oog op de naderende vakantie bieden wij u hier een kort leeslijstje betreffende de Verlichting. De auteur gaat in op de richtingen die historici inslaan bij de bestudering ervan. Ook de situatie in Nederland komt aan de orde – degenen die de postacademiale cursus in Utrecht volgden zal deze niet onbekend voorkomen.

De auteur is verbonden aan het Historisch Seminarium van de Universiteit van Amsterdam.

ders als felle tegenstanders heeft opgeroepen. Dat heeft er niet toe bijgedragen dat men het snel over een werkdefinitie is eens geworden. Velen haatten of beminden hun eigen Verlichtingsbeeld. Opvallend is echter dat de ideologische bevangenheid van de studies over de Verlichting in de laatste decennia aanzienlijk is verminderd. De Verlichting is een onderwerp voor historici geworden met weinig relevantie voor het heden.

Attenderend op recente trends en titels over de beweging van de 18e eeuwse intellectuelen die wij de Verlichting zijn gaan noemen, kunnen wij er niet omheen om even te wijzen op dit polemische verleden. Te meer is dit nodig omdat de eerste titel die hier genoemd wordt, nog duidelijk de merktekens draagt van anderhalve eeuw polemiëk. *Peter Gay* is de auteur wiens werk een goed startpunt kan zijn voor een

Houtsneede uit de 18e eeuw. De vier standen.

Dat een klimaat in korte tijd kan veranderen, wordt onder andere bewezen door de toonzetting van de recente boeken over de Verlichting. Nog niet zo lang geleden was deze stroming een ideologisch explosief onderwerp. Wanneer de Shorter Oxford Dictionary van 1865 onder de term enlightenment 'Shallow and pretentious intellectualism, unreasonable contempt for authority and tradition, etc.: applied especially to the spirit and aims of the French philosophers of the eighteenth century' als definitie aanbiedt, dan kan uit de tekst worden afgeleid dat hier in ieder geval sprake is van een partijdige mening. Een nader onderzoek wijst uit dat in de 19e en in een groot gedeelte van de 20e eeuw de Verlichting zowel enthousiaste vereer-

overzicht over de nieuwe literatuur over de Verlichting. Hij publiceerde sinds de jaren vijftig een immense hoeveelheid artikelen en een reeks boeken over het onderwerp. Zijn magnum opus is zijn tweedelige *The Enlightenment: An Interpretation* (New York 1966–1969). Een erbij horend deel is *The Enlightenment. A Comprehensive Anthology* (New York 1973). Gay stelt zich in dit bijzonder leesbare werk meer dan één doel. Zo wil hij een nieuwe vorm van ideeëngeschiedenis, de 'social history of ideas', introduceren, de historische interpretatie geven van de Verlichting én het blazoen van de Verlichting op-poetsen. Door deze veelheid van intenties is het boek een adembenemende constructie geworden waar de lezer alle kanten mee

kleio

nummer 5/86
pagina's 16 en 17

uit kan. Het meest geslaagde deel van het boek lijkt mij de panoramische schets van de ideeën van de mensen die wij in de loop der tijden zijn gaan identificeren met de Verlichting.

Deze schets van wat Gay het programma van de Verlichters noemt, staat in het tweede deel dat de ondertitel 'The Science of Freedom' draagt. Nergens vinden we een zo goed leesbare en overzichtelijke schets van de rijke inhoud van het 18e eeuwse verlichte denken. Ideeën worden hier ruim opgevat als opvattingen over een enorm scala van onderwerpen. Wanneer men op zoek is naar betrouwbare informatie over de ideeën over de natuur, de mens, kunst, de maatschappij, ethiek, politiek en opvoeding of een deelgebied van deze onderwerpen, dan is Gay II de beste bron van informatie. Duizelingwekkend zijn in dit verband ook de twee Bibliographical Essays die aan het einde van beide delen zijn opgenomen. Daarin bespreekt Gay kort zijn belangrijkste bronnen van informatie over de diverse onderwerpen die hij aan de orde stelt.

De Verlichting als synthese

Het doel van Gay om de Verlichting historisch te verklaren is volgens critici niet echt bereikt. Voor een voldoende verklaring zou in ieder geval een goede begripsbepaling nodig zijn. Vervolgens moet het ontstaan en succes van de beweging worden uitgelegd. Zoals bij alle historische begrippen dient de gebruiker ervan eerst te expliciteren wat ermee bedoeld wordt. Een extra probleem vormt in dit geval de lange tijdsduur en de geografische verscheidenheid van het verschijnsel. Traditioneel worden, wanneer het over de Verlichting gaat, meestal de jaartallen 1689 en 1789 genoemd. Is er een formule te bedenken die op zinnige wijze een zo lange reeks denkers kan omvatten en toch nog genoeg onderscheid aanbrengt? Wat doe je met de waarschijnlijk toch optredende verschuiving in een eeuw?

Gay stelt voor om de 18e eeuwse denkers te zien als een groep die gekenmerkt wordt door een specifieke situatie. Zij bevonden zich in een wereld waarin het christendom in zijn verschillende verschijningsvormen aan de verliezende hand was. Bij Gay's verlichters levert dit desillusie en weerszin op. Terwijl die historische pijler desintegreerde beten de Verlichters zich vast in de tweede stut van de Europese cultuur: de klassieke erfenis. Dit lijkt op een schets van wat er tijdens de Renaissance gebeurd was. Volgens Gay was nu het bijzondere van de Verlichting dat de 18e eeuwse intellectueel zich weliswaar verwant voelde met de klassieke cultuur maar deze ook oversteeg. De Verlichters voelden dat zij onherroepelijk

ENCYCLOPÉDIE, OU DICTIONNAIRE RAISONNÉ DES SCIENCES, DES ARTS ET DES MÉTIERS, PAR UNE SOCIÉTÉ DE GENS DE LETTRES.

Mis en ordre & publié par M. DIDEROT, de l'Académie Royale des Sciences & des Belles-Lettres de Prusse; & quant à la PARTIE MATHÉMATIQUE, par M. D'ALEMBERT, de l'Académie Royale des Sciences de Paris, de celle de Prusse, & de la Société Royale de Londres.

*Tantum series juncturaque pollet,
Tantum de medio sumptis accedit honoris!* HORAT.

TOME PREMIER.

A PARIS,

Chez { BRIASSON, rue Saint Jacques, à la Science.
DAVID l'aîné, rue Saint Jacques, à la Plume d'or.
LE BRETON, Imprimeur ordinaire du Roy, rue de la Harpe.
DURAND, rue Saint Jacques, à Saint Landry, & au Griffon.

M. DCC. LI.

AVEC APPROBATION ET PRIVILEGE DU ROY.

lijk verder waren gekomen in de ontwikkeling dan de klassieken, wat aardig tot uiting komt in het citaat van Voltaire waarmee Gay zijn werk opent: *Boerhave is van groter nut dan Hippocrates, Newton dan de oudheid in zijn geheel, Tassa dan Homerus; maar de eer komt degenen toe die het eerst waren*.

Gay noemt deze situatie dialectisch. De these en de antithese – afkeer van het christendom en verering van de oudheid – brachten een synthese, de moderne wereld, te weeg. Nu zou het aardig zijn als we dit indrukwekkende conflict met een goede af-

loop ook zouden kunnen documenteren in de ontwikkeling van veel verlichte denkers. Natuurlijk zijn er wel te noemen die het christendom van hun tijd hebben bestreden, de klassieken hebben omarmd en de vrijheid voor verantwoordelijke mensen op vele gebieden des levens hebben gepredikt. Bij velen is dat echter niet goed mogelijk.

Houding t.o.v. de Verlichting

Tenslotte zijn we aangekomen bij een zeer snel verouderd gedeelte van het boek. Gay schreef zijn werk op een moment toen er nog negatieve oordelen gevelde werden over de Verlichting. De stroming zou geen historisch besef, een unilineair vooruitgangsidee en geen gevoel voor gevoel hebben gehad. Lang had de Verlichting namelijk gediend als een ijkingsinstrument voor de waarden die in West-Europa en de Verenigde Staten opgeld doen. Waren in de 18e eeuw alle maatschappelijke waarden verloren gegaan door de rationalistische kritiek op alle tradities? Of was in die tijd juist de grondslag gelegd voor de moderne tijd die met zijn waardering voor humanisme, secularisering en wetenschap superieur werd geacht aan een door Kerk en Monarchie beheerste traditionele maatschappij?

Het ging in die literatuur van de 19e en 20e eeuw vaak om een speurtocht naar een bruikbaar verleden. De traditionalisten zochten het foute verleden om het eigentijdse publiek het moment van de zondeval voor te houden terwijl liberalen, socialist en humanisten een lichtend voorbeeld zochten voor hun eigen zegetocht door de geschiedenis. Uiteraard betekent dit geenszins dat de literatuur die uit deze ideologische achtergrond is ontstaan, geen verdieping van de kennis heeft opgeleverd. Hier zij echter alleen gewezen op de beladenheid die het onderwerp lang had.

Gay heeft nooit twijfel eraan laten bestaan aan welke kant hij stond. In 1957 had hij zeer verontwaardigd uitgepakt tegen het toen nog populaire boekje van de Amerikaanse historicus Carl Becker, *The Heavenly City of the 19th Century Philosophers*. Becker schilderde de 18e eeuw als een premoderne tijd die eigenlijk dichter bij de middeleeuwen van Augustinus en Thomas van Aquino stond dan bij de 20e eeuw. Volgens Gay was het boekje van Becker een opsomming van alle bovengenoemde foute voorstellingen van zaken en van misleidende interpretaties van begrippen en teksten. Zijn kritiek maakte zoveel los dat er een compleet boek kon worden uitgegeven met standpunten in de Becker-Gay controverse.

Ten grondslag aan het hele debat lag onder andere het idee dat het blijkbaar nuttig was om ergens in de geschiedenis een moment aan te wijzen waarin de eigen moderne tijd was aangebroken. In Gay's boek over de Verlichting komt om de haverklap dat idee van de 'modernity' om de hoek kijken. Natuurlijk leidt het geen twijfel dat het zoeken naar het herkenbare en naar het voor ons vreemde een goed hulpmiddel is om orde te scheppen. In het debat ging het echter om veel meer, niet meer om begrip-

pen van historici maar om de historische werkelijkheid zelf. Het begrip 'modern' is in dit verband ook een uiterst onduidelijke term. Telkens moet de gebruiker ervan zo precies mogelijk aangeven welke reikwijdte het heeft. Het wordt een hopeloze term als het gebruikt wordt om de historische werkelijkheid zelf mee te benoemen. Wat vandaag modern wordt gevonden is overmorgen immers uiterst ouderwets.

De relatie ideeën/sociale omgeving

Het derde doel dat Gay zich stelde was het bedrijven van een bijzondere soort ideeëngeschiedenis. Hij wilde laten zien hoe de 18e eeuwse ideeën bepaald zijn door hun sociale omgeving en deze op hun beurt weer beïnvloeden. Volgens hem moesten ideeën op alle aspecten worden bekeken, zowel op de intellectuele als op de sociale oorsprong, het verband ervan met andere ideeën, de logica en de schoonheid ervan en de functie in de maatschappij. Bij Gay leefde sterk een holistische inslag: *'to see history in its living wholeness rather than in schematic subdivisions, to capture men in their actuality.'*

Deze ambitieuze aanpak moest wel tot kritische opmerkingen leiden. Is er een bevredigend beeld te schetsen van de sociale context van de ideeën van de Verlichters? Gelden de uitspraken hierover zowel voor de Russische leerlingen van Adam Smith, voor Voltaire, Helvetius en Condorcet in Frankrijk, voor de Duitse Aufklärer en voor de Amerikaanse intellectuelen? Weten we eigenlijk al genoeg van de sociale geschiedenis van de verschillende Europese landen en liever nog van de steden en streken waaruit die landen zijn opgebouwd? Natuurlijk was er een internationale discussie waarin iedereen die een uittreksel van Newton, Montesquieu's *De l'Esprit des Lois* en wat Voltaire teksten had gelezen, kon meedoen. Zelfs dan bleek er echter al verschil te bestaan dat zijn oorsprong had in de verschillen per land. Wie bijvoorbeeld in Frankrijk tegen de censuur ageerde, kon in Engeland sympathie verwachten maar niet hetzelfde vuur voor deze zaak. Daar was immers in 1695 de censuur buiten werking gesteld.

Norman Hampson

Even na het verschijnen van Gay's eerste deel publiceerde Norman Hampson een deel van een reeks *The Pelican History of European Thought* onder de titel *The Enlightenment* (Harmondsworth 1968). Dit zeer prettig leesbare boek is waarschijnlijk

kleio

het meeste gebruikte korte overzicht van de Verlichting. Bij hem is er geen sprake van een gecompliceerd dialectisch systeem maar een overzichtelijk beeld van hoe een op bijbel en humanisme geënt Europa van de 16e eeuw te maken kreeg met de wetenschappelijke revolutie. De beperkte tijd en ruimte werden opengemaakt wat in eerste instantie tot grote nervositeit leidde maar vervolgens overtuigend verklaard werd door Newton en Locke.

Na deze intellectuele plaatsing trakteert Hampton de lezer op een korte schets van de sociale en politieke omstandigheden voor de periode 1715 tot 1750. Hij kiest voor deze jaartallen — die een periode van rust begrenzen — omdat het denken van de Verlichting zijns inziens in twee gedeelten uiteen kan worden gehaald. In de eerste helft van de eeuw, de periode van rust en zelfvertrouwen begon Newtons theorie aan zijn zegetocht door Europa. De natuur kon worden onderzocht en verklaard. Wat onduidelijk bleef, restte voor latere tijden. De hele schepping ademde de geest van Gods welwillendheid. Volgens Hampson werd dit gevoel van zelfvertrouwen gestimuleerd door de vredestoestand. In de tweede helft van de eeuw ziet Hampson een duidelijke verschuiving en tenslotte een teloorgang. Het optimisme van de eerste periode verdwijnt.

Volgens Hampson zijn hieraan verschillende factoren debet: de treurige indruk die de oorlogen tussen 1740 en 1763 hadden achtergelaten, de teleurstelling over de implicaties van het wetmatige van het menselijk gedrag en de revival van het gevoel voor het irrationele. Over al deze dingen schrijft Hampson interessante dingen die echter niet altijd overtuigend zijn. Dat oorlogsgeweld het geloof in een weldoende God relativeert lijkt mij meer 20e eeuws dan 18e eeuws.

Erg goed is dat hij wijst op de impasse die de Verlichting zelf veroorzaakte. Als de intellectueel ervan uitging dat alles wat plaats vond kon worden verklaard met wetten — en sinds Newton was men hiervan overtuigd — welke speelruimte resteerde er dan voor de individuele mens? Waren alle oordelen en waarden dan ook terug te brengen tot psychische en fysieke factoren? Het bevestigende antwoord was niet erg bevredigend voor een groep die zich juist voor het in verlichte zin veranderen van de wereld had willen inzetten.

In een hoofdstuk getiteld *The Inner Voice* bespreekt Hampson dan zonder in grove clichématige tegenstellingen verstrikt te raken de herwaardering van de emoties als belangrijkste kracht in plaats van de rede. Ook in de Verlichting was aandacht voor passies. Ze waren juist toen bevrijd van de

remmingen van het christendom, maar ze bleven in bedwang van de rede. Sinds Rousseaus opstel over de vraag of het herstel van kunst en wetenschappen heeft bijgedragen tot de verfijning der zeden uit 1749 was er een duidelijke concurrent voor de redelijkheid als beginsel. Deze herwaardering voor het onbegrijpelijke gevoel zou gaande de 18e eeuw steeds meer mensen in de greep krijgen.

In beide tot nu toe besproken boeken komt duidelijk naar voren dat het de auteurs niet om pure ideeëngeschiedenis ging. Ter vergelijking zou men hier nog even kunnen wijzen op wat Ernst Cassirer nog niet zo lang geleden in een boek over de Verlichting schreef over wat hij voor ogen had: *'to give a "phenomenology of the philosophic spirit", it is an attempt to show how this spirit, struggling with purely objective problems, achieves clarity and depth in its understanding of its own fundamental character and mission'*. Bij Gay en Hampson zien we de intentie om te laten zien hoe bepaalde ideeën mede verklaard kunnen worden door de omstandigheden waarin ze zijn ontstaan. Dan horen we vaak van zeer algemene relaties die overal in Europa golden of heel preciese die slechts in een geval opgaan.

Een neergestorte Montgolfière.

Aanpak per natie

Men heeft geprobeerd om de band tussen denken en maatschappij veel uitgebreider te behandelen door te kiezen voor de nationale geschiedenis als kader voor de Verlichting. Een prima eerste introductie op de verschillende vormen die de beweging kon aannemen in diverse landen is het boek *The Enlightenment in National Context*, ed. by Roy Porter and Mikuláš Teich (Cambridge 1981). Specialisten schrijven stukken over Engeland, Schotland, Frankrijk, de Noordelijke Nederlanden, Zwitserland, Italië, Protestants Duitsland, Katholiek Duitsland, Oostenrijk, Bohemen, Zweden, Rusland en de Engelse koloniën in Noord-Amerika. Daar vindt men in de literatuurlijsten de tot 1981 verschenen boeken over de Verlichting in het betreffende land.

In deze literatuur blijkt de enorme verscheidenheid van alle Verlichtingen. Kennis van de politieke en sociale context blijkt onmisbaar te zijn om de mate van opwinding, de verregaandheid dan wel de beperktheid van voorstellen tot verandering en het succes dan wel de irrelevantie van de Verlichting te verklaren. Nu wordt duidelijk waarom 'Ecrasez l'infâme' van de Franse Verlichters in Engeland, Schotland en Protestants Duitsland niet kon aanslaan. Ook wordt duidelijk dat het zinvol is om voor bepaalde landen te spreken van een Katholieke Verlichting, wat tot voor kort een voorbeeld leek van een contradictio in terminis.

Het doordringen van verlichte denkbeelden

Naast de 'kennissociologische' aanpak van de detaillering naar nationale context ontstond er ook een grote belangstelling voor wat ik studies over de diffusie van ideeën zou willen noemen. Tot hoever kwam eigenlijk de verlichte boodschap? Zonder een overdaad van cijfers over de omvang ervan hadden sommige historici en sociologen namelijk al geopperd dat er in de 18e eeuw voor het eerst sprake was van een publieke opinie die door intellectuelen en anderen kon worden 'geraadpleegd'. Daarbij ging men ervan uit dat het 'volk' — meestal opgevat in elitaire zin als de goed opgeleide segmenten ervan — een belangrijke mening had die voor de overheid moest meetellen. Daarom kon de intellectueel zich ook richten tot het 'volk' en niet meer alleen tot de overheid die voor die tijd het publiek vormde.

Natuurlijk waren er aanwijzingen in het werk van de verlichte auteurs zelf. Meestal maakten zij er geen geheim van voor een elite te schrijven. Maar dan nog is er de

mogelijkheid dat mensen voor wie dat niet bedoeld was de boodschap oppikten. Daarom heeft men een onderzoek gestart naar de leesgewoonten van de verschillende groepen van de bevolking. Vooral in Frankrijk heeft dit veel kennis opgeleverd zowel van het soort boeken dat door de censuur werd goedgekeurd als van wat door allerlei smokkelaars illegaal in Frankrijk werd ingevoerd. Van die laatste categorie mag men verwachten dat deze dicht bij de echte leesgewoonten staat. Wie zoveel moeite moest doen om een bepaald verboden werk in handen te krijgen, zal het ook wel echt gelezen hebben.

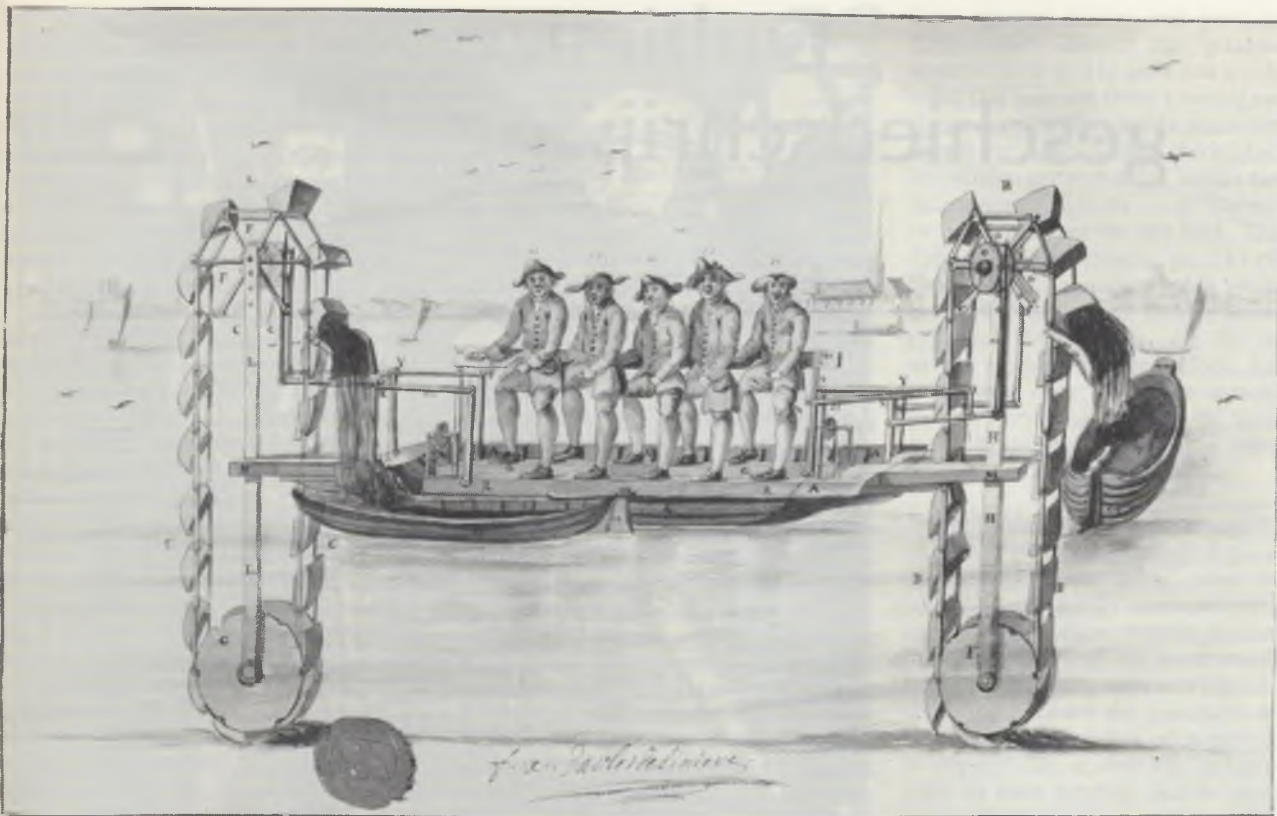
Een auteur moet in verband hiermee genoemd worden die op dit gebied zelf zijn sporen heeft verdiend en er bovendien zeer onderhoudend over kan schrijven: de Amerikaan Robert Darnton. Van zijn hand verschenen inmiddels twee bundels met artikelen waarin de Franse Republiek der Letteren via zogenaamde 'case studies' zichtbaar wordt. Beide zijn inmiddels in het Nederlands vertaald. De oorspronkelijke titels luiden: *The Literary Underground of the Old Regime* (Cambridge, Mass. 1982) en *The Great Cat Massacre and Other Periods in French Cultural History* (New York 1984).

Darnton die sinds de jaren zestig actief is op het gebied van de boek- en leesgeschiedenis, deed een vondst die slechts voor weinigen is weggelegd. Hij trof namelijk het nog geheel onbewerkte archief aan van de Société typographique de Neuchâtel, een van de Zwitserse uitgeverijen die gespecialiseerd waren in de produktie van legale én illegale boeken voor de Franse markt. In dit archief zat niet alleen de bedrijfsadministratie maar ook de bestellijsten etc. Dit materiaal is door Darnton gebruikt om de wereld van drukkers, uitgevers, smokkelaars, doorverkopers en lezers te leren kennen. Van één uitgave heeft hij een zeer uitgebreide studie gemaakt, namelijk van de officiële heruitgave van de Encyclopédie door de Société typographique de Neuchâtel tussen 1775 en 1800: *The Business of Enlightenment. A Publishing History of the Encyclopédie 1775-1800* (Cambridge, Mass. 1979).

Volgens Darnton zelf gaat het in zijn studie niet om louter antiquarische belangstelling die zich uit in het vertellen van prachtige verhalen — en dat zijn het — maar om een probleem dat een aparte bespreking verdient: de verheldering van de relatie Verlichting/de Franse Revolutie. Het gaat te ver om de merites hiervan nu te bespreken. Ook wanneer men echter niet mikt op dat grote thema, dan is er voor de gewone lezer een schat aan concrete verhalen bij Darnton te halen die als lesmateriaal — na bewerking — van dienst kunnen zijn.

kleio

nummer 5/86
pagina's 20 en 21

Techniek in de 18e eeuw, een baggermolen (ARA Den Haag).

Provinciale en stedelijke cultuur

Een andere tak van de rijke boom van sociale studies van de Verlichting is die van de Verlichting zelf. Welke vormen koos men om ideeën uit te dragen? Iedereen kende al de wereld van de Parijse salons maar de grote belangstelling voor de provinciale en stedelijke cultuur is nieuw. Hier wordt de context niet gevormd door de nationale geschiedenis maar door de stads- en gewestelijke geschiedenis. Lokale organisaties worden door historici onderzocht op sociale samenstelling, publicitaire activiteiten op initiatieven van prijsvragen, op de interne organisatie en op het ritueel. Bovendien wordt aandacht besteed aan de rol die de genootschappen hebben gespeeld in het standensysteem van het Ancien Régime. Wat betekende de veronderstelde gelijkheid van de genootschapsleden in de beschutte sociëteit voor het leven daarbuiten? Heeft het genootschapswezen gezorgd voor de burgerlijke emancipatie?

Ulrich Im Hof heeft een overzicht gemaakt van de zeer verschillende typen genootschappen die in de 18e eeuw zijn opgericht. Zijn *Das gesellige Jahrhundert. Gesellschaft und Gesellschaften im Zeitalter der Aufklärung* (München 1982) is een intro-

ductie op een gebied, dat ook in Nederland volop in de belangstelling staat.

Dat brengt me dan op het volgende onderwerp van dit korte leeslijstje voor de Verlichting. Hoe staat het met de geschiedenis van de Verlichting in Nederland. Bij De Slegte liggen al geruime tijd de restanten van de fraaie heruitgave van het deeltje dat oorspronkelijk in 1972 in de Fibulareeks over deze materie was gepubliceerd, H.H. Zwagers, *Nederland en de Verlichting, ingeleid door R. van Gelder* (1980²). Het is een goed vertrekpunt voor kennismaking met de culturele geschiedenis van de Nederlanden in de 18de eeuw en ook een goede illustratie van verschuiving in de opvattingen van historici. Terwijl Zwager de Verlichting in Nederland niet erg succesrijk kon noemen omdat hij ons land vergeleek met het buitenland en in het bijzonder met Frankrijk (en daarom ook voor de titel *Nederland en de Verlichting* koos), spreekt Van Gelder over een Nederlandse Verlichting.

Zo gauw men bereid is om de Nederlandse context als determinant te erkennen en afziet van kwaliteitseisen, blijkt er wel degelijk veel activiteit te zijn geweest waarbij gebruik gemaakt is van de beginselen van de Verlichting: de speurtocht naar wetten, het naturalisme en de redelijkheid. Dat in dit christelijke milieu deze geenszins een materialistische en atheïstische strekking

hadden, zal duidelijk zijn.

Een goed overzicht van de nieuwe interpretatie van de Nederlandse Christelijke Verlichting vindt men in een aflevering van dit tijdschrift, te weten 19/3 (1978). W. Mijnhardt zette daar de nieuwe visie uiteen. Sindsdien heeft het Nederlandse onderzoek zich vooral bewogen op het gebied van de spectatoriale geschriften, het intellectueel verkeer en op het genootschapswezen.

Wie op de hoogte wil blijven van de ontwikkelingen abonneert zich op het *Documentatieblad Werkgroep Achttiende Eeuw*. Deze werkgroep, waarvoor men zich bij de penningmeester P.G. Hoftijzer, Boshuizerlaan 24, 2341 SH Leiden, kan opgeven, publiceert weliswaar voornamelijk materiaal dat voor specialisten van belang is, maar de lezingen van de conferenties die door de vereniging worden georganiseerd, worden ook opgenomen. Deze zijn voor een wijder publiek interessant. Elke leraar zal toch uit nummers over seksualiteit en opvoeding in de 18e eeuw iets van zijn gading kunnen vinden.

Dubieuze geschiedschrijving

Georges Duby, *De drie orden, Het zelfbeeld van de feodale maatschappij, 1025-1225*. Elsevier, Amsterdam-Brussel 1985. 441 blz.

Dit boek is de Nederlandse vertaling door drs. Betsy Raymakers van *Les trois ordres ou l'image du féodalisme*, dat in 1978 in Parijs verscheen.

Duby gaat in dit boek uit van twee ongeveer gelijktijdig in de derde dekade van de 11e eeuw geschreven teksten, waarin de bisschoppen Gerard I van Kamerijk en Adalbero van Laon een ideaaltypische definitie van de volgens hen wenselijke maatschappelijke verhoudingen hebben verwoord. Beide schrijvers reageerden afwijzend op veranderingen in de samenleving, die de bestaande orde ondermijnden. Het opmerkelijke is, dat hun eigenlijk als reactionair te karakteriseren typologie veel later, namelijk vanaf de tweede helft van de 11e eeuw, als analytisch en legitimerend model veelvuldig zou worden gebruikt.

Deze paradox wordt door Duby in een reeks meeslepende betogen rond het thema van de trifunctionaliteit van de feodale samenleving uitgewerkt. Die trifunctionaliteit bestaat dan uit de wisselwerking tussen drie op zichzelf onderling gescheiden functies: bidden, strijden en werken. De vervulling van elke functie is slechts mogelijk door de vervulling van beide andere: de bidders (*oratores*) hebben als functie het bewerkstelli-

gen van de zondenvergeving van krijgers en werkers en worden door de krijgers (*pugnatores, bellatores*) beschermd en door de werkers op het land (*agricultores, laboratores*) gevoed; later (p. 261: Bernardus van Clairvaux) komen de stedelijke kooplieden (*negotiatores*) daarbij. De werkers kunnen hun werk ongestoord verrichten dankzij de bescherming van de krijgers, die op hun beurt hun taak kunnen vervullen dankzij goederen en geld van de werkers.

Duby wil in zijn boek laten zien in welke context en met welke voorgeschiedenis beide teksten zijn ontstaan en hoe het mogelijk was, dat de daarin beschreven driedeling veel later de klassieke legitimatie van de standensamenleving zou gaan vormen, waarbij echter de 'derde stand' geenszins die der werkers of arbeiders was, maar de stedelijke elite. Het was de driedeling geworden van de heersende klasse, ook na 1789.

'Zo bleef dus de grootste scheiding, de kloof aan de overkant waarvan men de 'werkende klasse' zag als in een kraal bijeengedreven en goed bewaakt, onaangetast. Ik heb niet de indruk dat deze kloof heden ten dage volledig is gedicht. Evenmin geloof ik dat de aloude utopie, de hersenschim van een klasseloze – maar desondanks geordende – maatschappij, heeft opgehouden de geesten te beroeren. De droom...', zo beëindigt Duby zijn boek.

Hoewel het binnen het huidige intellectuele klimaat in Nederland bijna heiligschennis is, werk als dat van Duby kritisch en wellicht afwijzend te benaderen – de Franse historiografie met het toverwoord *Annales* is hier immers zo ongeveer kanoniek heilig verklaard –, zal ik juist hier in *Kleio* toch die kritische geluiden laten horen.

Illustraties uit Morris Bishop, *The Penguin Book of the Middle Ages*, 1971.

Deze gegevens zouden veel beter gewoon chronologisch kunnen zijn gerangschikt, waarmee toch de 11e eeuw zou worden bereikt. Dan zou ook Duby's betoog over het reactionaire karakter van de geschriften van Gerard en Adalbero veel duidelijker kunnen worden gestructureerd, omdat dan — na dat inleidend gedeelte — de 'Openbaring' en het derde deel van het boek, 'Omstandigheden' (*Circonstances*; pp. 145-195) in elkaar hadden kunnen worden geschoven. Evenzeer zou dan ook Duby's betoog begrijpelijker kunnen zijn, dat die teksten werden geschreven in een periode, die werd gekenmerkt door belangrijke ontwikkelingen en verschijnselen, die de bestaande maatschappelijke verhoudingen ingrijpend zouden veranderen.

Het is in dit korte bestek onmogelijk Duby's analyses van die veranderingen te volgen, omdat daarin teveel zaken worden aangestipt, die zonder voorkennis niet goed naar waarde kunnen worden geschat. Dat maakt het boek op zijn minst overdonderend en zeker voor velen overtuigend. Juist echter die veelheid van associaties die een verband veronderstellen of suggereren dat er dikwijls niet is, doet een kritisch lezer meer en meer aarzelen, zich te laten meeslepen door de rattenvanger van Beaurecueil.

Die kritische lezer merkt al snel, dat vrijwel elke alinea hem tot nader overwegen noopt, omdat de inhoud twijfels oproept. Uiteraard is dat een lofwaardig aspect van een boek, maar Duby's betoogtrant verdraagt zich niet goed met die voortdurende twijfel. Hij schrijft een dwingend relaas: zo, en niet anders staat het in de bronnen en moet je het dus zien; de door mij (Duby) geduide opeenvolging en samenhang is de enig juiste.

Het is een moeizame zaak in discussie te treden met een dergelijke zelfverzekerdheid. Laat ik een voorbeeld geven. Terwijl gewone historici moeizaam proberen na te gaan, hoe zich in de loop van de 9e, 10e en 11e eeuw veranderingen hebben voorgedaan (naar tijd en plaats verschillend), die resulteerden in verbeteringen in het agrarisch produktieproces en een zekere mate van bevolkingsgroei mogelijk maakten (met alle gevolgen van dien), weet Duby ons zonder aarzeling te melden, waaraan dat alles te danken was:

'De ongebreidelde hebzucht van de krijgslieden was de drijfveer achter de intensivering van de landbouw, de ontginning van woeste gronden en de verbetering van de landbouwtechnieken — zoals bijvoorbeeld de uitbreiding van de haverteelt voor de bevoorrading van de ruiters. Men heeft het volste recht aan te nemen dat de nieuwe landsheren, bewust of onbewust, de toename van de bevolking hebben bevorderd, want vanaf nu werd immers het kapitaal dat de meeste vruchten afwierp niet meer

waard is te vinden in dit boek van Duby, maar men zij op zijn hoede.

De compositie van de eerste drie gedeelten van het boek stelt de lezer meteen voor problemen. Daarom gaat Duby eigenlijk uit van de beide vroeg 11e-eeuwse teksten in plaats van via de weg der geleidelijkheid te laten zien, dat de gedachte over een maatschappelijke dieldeling ook binnen de (Latijns-)christelijke wereld wortel heeft geschoten? Juist zijn verwijzingen naar het werk van Georges Dumézil zou Duby ertoe hebben moeten brengen, zijn betoog te beginnen bij de laat-Romeinse opvattingen in dezen en de vroeg-christelijke verwerking daarvan.

Na zijn warrige betoog over de directe context van de geschriften van Gerard van Kamerijk en Adalbero van Laon in het eerste deel, dat nogal prestigieus 'Openbaring' (*Révélation*) wordt genoemd (pp. 21-75), wordt die voorgeschiedenis even springerig behandeld in het tweede gedeelte, 'Ontstaan' (*Génèse*; pp. 79-141). Daaruit wordt wel duidelijk, dat de ideeën van Gerard en Adalbero wortelen in het Karolingisch gedachtengoed en dat zij — zoals al in deel I werd aangestipt — onmiskenbaar voortvloeiden uit de toen ontwikkelde theorieën over koningsmacht en -recht.

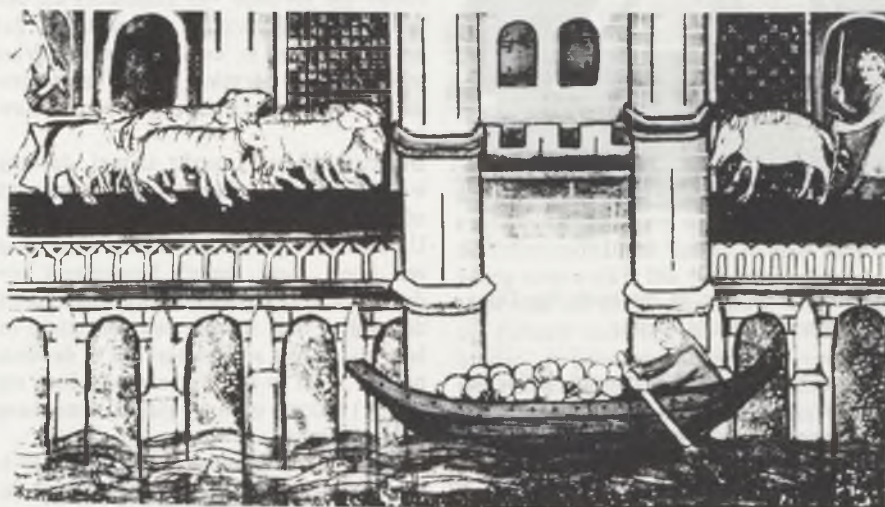
Wanneer de vraag wordt gesteld, of dit boek geschikt is voor het onderwijs, luidt het antwoord zonder meer: Neen. Uiteraard kan geen recensent ter wereld wie dan ook verbieden, dit boek in handen van leerlingen te geven, of verhinderen, het in een schoolbibliotheek te laten opnemen. Die arme leerling wordt echter, zo hij al tot uitlezen komt, in grote verwarring gebracht en die schoolbibliotheek — voor leerlingen toch? — wordt weliswaar een kloke band rijker, maar rond het boek zal zich meer stof verzamelen dan dat het zal worden beuimd.

Natuurlijk is het boek uitstekend bruikbaar voor leraren, mits deze uit anderen hoofde kennis van de feodale samenleving hebben verzameld. Duby's geschiedschrijving biedt geen goede leidraad voor het leren kennen van de feodale samenleving, maar levert wel rijke mogelijkheden tot het vergaren van stof voor illustratieve vertellingen. Bovendien kan kritisch gebruik van dit boek aanleiding geven tot uiteenzettingen over het gebruik van bronnen, over de mogelijke samenhang tussen sociaal-economische ontwikkelingen en meer ideologische theorieën of over het al of niet kunnen komen tot generalisaties en wat dies meer zij. Kortom, niemand, ook niet schrijver dezes, zal ontkennen, dat er veel lezens- en lerens-

door het land maar door de arbeidskrachten gevormd' (p. 180).

Het is duidelijk dat een weloverwogen kritiek op deze twee geciteerde zinnen heel wat ruimte vergt, maar het is hopelijk even duidelijk, dat de in die zinnen vervatte stellingen onhoudbaar zijn.

Nu moet de lezer dezes niet meteen gaan denken, dat Duby's boek vol staat met dit soort zinnen en stellingen. Om zijn eerste teksten in breder verband te plaatsen en vervolgens zijn betoog te illustreren, behandelt Duby heel wat bronnen, gebeurtenissen en processen, die elk op zich bijzonder de moeite waard zijn. Ook op die manier lezend — dus helemaal op onderdelen gericht — rijzen echter twijfels aan de wijze waarop de bronnen worden gebruikt. Als voorbeeld dient mij Duby's relaas over het geschrift *Over de aanslag, het verraad en de moord op de roemrijke Karel, graaf van Vlaanderen*, dat de Brugse klerk van die graaf Galbert van Brugge meteen na die moord op 2 maart 1127 is gaan schrijven (pp. 300-304).

Allereerst een paar feitjes. Nergens wordt duidelijk dat Galbert van Brugge door het eerder gereedkomen van een geschrift van de kanunnik Willem van Terwaan (en niet: 'Dorwaai'?) is gefrustreerd in zijn voornemen op grond van zijn dagboek aantekeningen een hagiografie te schrijven in de hoop op een beloning, zoals Duby suggereert als reden waarom Galberts verslag in de oorspronkelijke staat is bewaard gebleven. Dat laatste is zelfs een vraag, omdat de latijnse tekst slechts in twee 16e-eeuwse handschriften en een 17e-eeuws handschrift is overgeleverd, terwijl er ook een 15e-eeuwse Franse vertaling bewaard is gebleven. Nergens schrijft Galbert dat Karel het 'nuttigste deel' van zijn tijd moest doorbrengen 'te midden van zijn collega's, de kanunniken' en 'dat hij dezelfde rituele handelingen als zij moet verrichten en dezelfde woorden moet uitspreken uit de boeken die ook zij lezen', zoals Duby wil.

Wèl zal graaf Karel naar de gewoonte van zijn tijd elke ochtend ter kerke zijn gegaan, zoals hij ook deed in de vroege ochtend van die noodlottige woensdag 2 maart 1127, toen hij in de St. Donatianskerk van Brugge 'als naar gewoonte neergeknield bij het altaar, op een schamele bank' — zo schreef Galbert — door de samenzweerders werd vermoord, dus niet, zoals Duby ons wil doen geloven, 'in het kanonikaal kapittel, tijdens de liturgieviering'. Door Galbert wordt Karel zeker als vroom vorst, maar niet als orator beschreven.

Als er iets duidelijk wordt uit Galberts betoog, dan is het de totale verwarring in Vlaanderen na de moord, een verwarring die grafelijkheid, adel, geestelijkheid, steden en platteland gelijkelijk treft en waarin nauwelijks enige lijn is te ontdekken. Galbert is zelf verbijsterd over het démasqué van de dragers van maatschappelijke en godsdienstige waarden waarvan hij getuige is. Juist omdat het verhaal grotendeels heet van de naald werd opgeschreven, werd het door de schrijver in een *armarium* (kast) opgeborgen om, zoals Van Caenegem in zijn inleidende hoofdstukken tot de Nederlandse vertaling van Galberts verhaal aannemelijk maakt, pas veel later weer daaruit te worden opgediept, 'in het kader van de humanistische belangstelling voor de regionale geschiedenis... toen de tekst zijn scherpste stekels (had) verloren' (Galbert van Brugge, *De moord op Karel de Goede. Dagboek van de gebeurtenissen in de jaren 1127-1128*, vertaling van A. Demyttenaere, ingeleid door R.C. van Caenegem (Mercatorfonds, Antwerpen 1978) 61). Terrecht merkt Duby op, dat Galberts tekst 'van onschatbare waarde' is, maar de wijze waarop Duby het relaas tot het zijns inziens essentiële samenvat, staat ver af van Galberts uiterst concrete betoog. Hier blijkt maar al te sterk, dat Duby zonder dat aan te geven eigen *aperçus* vermengt met de behandelde tekst: tekst en commentaar zijn met elkaar verward.

Deze opmerkingen lijken wellicht *peanuts* in verhouding tot het totale geschrift van Duby. Wanneer echter voor elk meer generaliserende stelling en voor elke gebruikte bron preciserend commentaar nodig is en het eigenlijk noodzakelijk is de door Duby gebruikte bron zelf ter controle in de hand te nemen, dan lijkt mij de stelling gerechtvaardigd, dat dit boek met uiterste voorzichtigheid moet worden gehanteerd. Volgens mij heeft de neiging tot literaire retoriek bij Duby de overhand gekregen ten koste van de taak tot sobere geschiedschrijving, die overigens best — en graag — literair verantwoord mag zijn, kortom: 'Dubyeuze' geschiedschrijving.

J. van Herwaarden

kleio

nummer 5/86
pagina's 24 en 25

Ideetje misschien...?

Het is de bedoeling dat dit feuilleton een markt is voor allerlei ideeën die door geschiedenisleraren zijn ontwikkeld. Publikatie ervan houdt in dat ook anderen ze in hun lessen kunnen gebruiken.

De inzenders pretenderen niet hiermee het laatste woord gezegd te hebben, want dat gebeurt in de praktijk; een praktijk die voor iedereen verschillend is. Zodoende kan de omvang van de ideeën variëren van korte tips tot zeer uitgewerkte lessuggesties.

Wilt u de ideetjes misschien...? zenden aan Harriët Mulkens, Hoofdweg 116, 9484 TB Oudemolen (Dr.).

De Didactiekcommissie

Urbanisatie: een vergelijking tussen de 19e en de 20e eeuw

In menig klaslokaal zal bij de geschiedenislessen ruim aandacht worden besteed aan het onderwerp 'Industriële Revolutie' in al

zijn aspecten. Een aspect dat menig collega zal belichten, is de groei van steden. Daaraan gekoppeld behandelt men dan ook de woonomstandigheden, al dan niet geïllustreerd met beelden, teksten, verhalen of tekeningen.

Op zoek naar goed lesmateriaal stuitte ik een aantal jaren geleden op een fragment in een schitterende Engelse aardrijkskundemethode *Oxford Geography Project*, waarin aandacht werd besteed aan de resultaten van stedelijke groei. Het aardige van dit lesfragment is wel, dat de huidige woonsituatie en woonwijkplanning tegenover die van de vorige eeuw wordt gezet. Ik heb dit stuk integraal in de les betrokken, met het idee in mijn achterhoofd het nog eens op een specifiek Amsterdamse situatie toe te spitzen. Van dat laatste voornemen is tot op de dag van vandaag niets gekomen, maar misschien kunt U dit ideetje uitwerken naar uw eigen plaatselijke omstandigheden.

N.B. Bij tekst 3 kan eventueel een gedeelte van een plattegrond van een 19e-eeuwse arbeiderswijk uit een stad in uw eigen regio gelegd worden en vergeleken met het in de tekst gestelde of/ten met de hier afgedrukte Engelse plattegrond van een slum. Dit fragment biedt legio aanknopingspunten.

Henk van Duijsen

Fig. 1. Sussex Square, Broad Marsh, Nottingham – thans afgebroken. Deze foto laat de consequenties zien van de snelle groei van steden in Europa.

TEKST 1

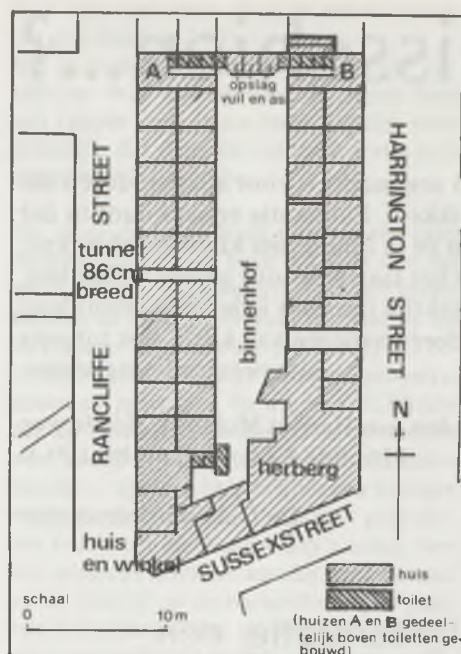
... De snelle groei van steden in de vorige eeuw heeft veel problemen geschapen voor de planners van vandaag. Het meest ernstige probleem is, dat de huizen uit die tijd op geen enkele wijze meer aan de normen van vandaag voldoen. De bouwers van arbeiderswoningen moesten zorgen voor veel goedkope huizen op een beperkt grondop-

pervlak, opdat de arbeiders naar hun werk konden lopen. Dit leidde er toe, dat er zoveel mogelijk woningen werden gebouwd op dat beperkte grondoppervlak, zonder voorzieningen als bad of douche, stromend water en inpanidige toiletten... (zie fig. 1).

Opdracht 1: Bestudeer fig. 1 en 2.

a. Hoeveel huizen zijn er gebouwd in het getoonde gebied?

Fig. 2. Plattegrond van Sussex Square. Deze 'slum' werd in het midden van de 19e eeuw gebouwd.

- Hoe kwam je op de binnenhof?
- Hoeveel huizen delen elk een toilet?
- Zijn er ook tuinen?
- Wat merk je op over de wijze waarop de huizen zijn gebouwd.
- Geef een beschrijving van de problemen die zich kunnen voordoen als je zelf op zo'n binnenhof zou wonen. Ga er vanuit dat het gezin waarin je leeft uit vijf personen bestaat. Om je fantasie een beetje te sturen bekijk je fig. 1 nog eens heel goed.

TEKST 2

Fig. 3 toont de plattegrond van een moderne woonwijk van eengezinswoningen, gebouwd volgens de normen van onze tijd. De bewoners reizen naar hun werk met openbaar vervoer of de eigen auto. De woonwijk beslaat 3 hectare en het laat ons zien hoeveel vooruitgang er de afgelopen honderd jaar is geboekt op het gebied van huizenbouw en woonwijkplanning.

Opdracht 2: Bestudeer fig. 3.

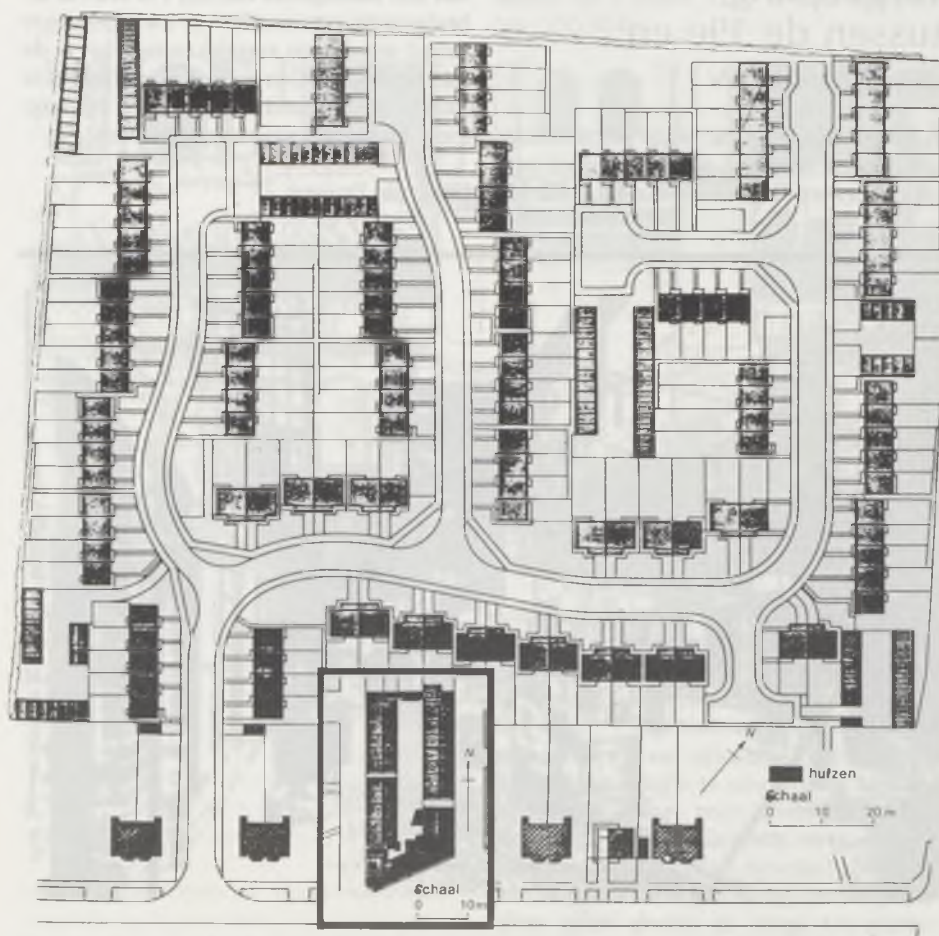
- Hoeveel huizen zijn er in het getoonde gebied gebouwd?
- Welk oordeel heb jij over deze ontwikkeling?
- Zijn hier tuinen?
- Welke voordelen heeft deze ontwikkeling boven het leven op een binnenhof?

TEKST 3

Een groot aantal huizen en etagewoningen die zo'n 80 tot 100 jaar geleden werden gebouwd kun je nu nog zien vlakbij de centra van veel Europese steden. In Parijs bijvoorbeeld werd 80 procent van alle woningen in die stad voor 1914 gebouwd en bijna 25 procent van dit aantal zelfs voor 1851. De slechte kanten van de industrialisatie waren in Engeland en Frankrijk groter dan bijvoorbeeld in Spanje of Italië, waar de industrialisatie veel later begon en waar de plannemakers dus konden profiteren van de fouten die in Engeland en Frankrijk waren gemaakt.

Opdrachten bij de effecten van slechte woonomstandigheden:

- Zoek m.b.v. bovenstaande gegevens uit hoeveel groter het sterftecijfer in 3e klas huizen in 3e klas straten is in vergelijking met 1e klas huizen in 1e klas straten.
- Welk effect heeft de kwaliteit van de straat op het sterftecijfer?

F. 3. Plattegrond van een moderne woonwijk. Ter vergelijking is op dezelfde schaal de plattegrond van de 'slum' van fig. 2 ingezet.

kwaliteit v/d straat	Kwaliteit van de huizen		
	1e: ruim, stromend water	2e: middelmatig, geen water	3e: slecht, rug aan rug
1e klas: breed, geplaveid, goten gereinigd	20	22	27
2e klas: slecht geplaveid, slechte afwatering, geen reiniging	18	26	28
3e klas: ongeplaveid, geen afwatering, geen reiniging, hoofdzakelijk binnenhoven	19	28	40

- Welk effect schijnt de kwaliteit van de huizen op het sterftecijfer te hebben?
- Welk gegeven heeft een groter effect: de kwaliteit van de straat, of de kwaliteit van de huizen?
- Welke sociale groepen wonen waarschijnlijk in elk der genoemde klasse huizen? Welke groep lijdt het meest en waarom?

Fig. 4. Overzicht van de effecten van slechte woonomstandigheden in Chorlton on Medlock, Manchester, 1838-1843. Sterftecijfers per straat: per 1000 van de bevolking.

Transparanten 3.

Voorbeeld 3. Een eenvoudige transparant: Stalin's economische revolutie

Het idee voor de tekening en de daarbij behorende cijfers vond ik in een zogenaamd Engels 'partwork', verschenen aan het eind van de zestiger jaren onder de titel *History of the 20th Century*. In een aantal kloeke delen werd dat enige jaren later door de Standaarduitgeverij op de Nederlandse markt gebracht onder de titel *Standaard geschiedenis van de 20ste eeuw*. Deze laatste uitgave ken ik alleen van een vluchtige blik. Het Engelse werk (en vermoedelijk ook de Nederlandse co-uitgave) blinkt uit door z'n voortreffelijke historische diagrammen, grafieken en visuele weergave van processen, die zich uitstekend lenen om bijvoorbeeld in een historische atlas te worden opgenomen, of op transparant te worden gezet.

Met betrekking tot bovengenoemd onderwerp heb ik dat dan ook gedaan, zij het dat een en ander groter moest worden weergegeven op de 'matrijs'. Op zich lijkt de tekening misschien ingewikkeld, en vraagt U zich misschien af waarom ik dit een eenvoudig transparant noem. Als U de werkwijze bestudeert, zult U tot de ontdekking komen dat het allemaal niet zo ingewikkeld is, als het er uitziet.

Bij het vervaardigen van deze transparant worden de verschillende technieken door elkaar gebruikt. Verder blijkt, als het transparant af is, hoe belangrijk kleur is om de diagrammen tot leven te laten komen.

N.B. In de klas wordt dit transparant gebruikt naast bronfragmenten, literaire teksten en videomateriaal. De matrijs, zoals hier afgebeeld, wordt als leerlingmateriaal met vragen en opdrachten verstrekt.

Benodigheden:

Voor een opsomming van benodigheden verwijs ik U naar het Kleio-nummer van november 1985.

Werkwijze

Vanwege het gebruik van kleur en verschillende technieken is het verstandig er vanaf te zien deze matrijs op transparante folie te kopiëren. U kunt dit uiteraard doen, maar dan verdwijnt er wel veel aantrekkelijks.

We fixeren de transparante folie (fotokopieerfolie!) met behulp van 4 paperclips op de matrijs. Gewapend met lineaal en zwarte permanente OHP-stift trekken we eerst alle rechte lijnen van de matrijs over, vervolgens storten we ons op de voren in de akkers en de tractoren, of fragmenten ervan. Dan worden de poppetjes, het huisje, de tractor, het rund en het paard getekend.

De 'cirkels' in de eerste kolom van het diagram gaan we nu met dezelfde zwarte stift te lijf, zij het dat de contouren worden getekend en de randen *niet* met zwart worden ingevuld! Deze randen worden met de bruine stift ingekleurd.

Nu komen de huisjes aan de beurt. De dikke zwarte lijnen, de daken, trekken we met de rode stift over. De andere lijnen doen we met zwart, maar dan moet U wel de stift met de (F)ijne punt gebruiken. Zo, het tekenwerk is achter de rug.

Nu de cijfers en letters: die worden op hun respectievelijke plaatsen afgewreven en met behulp van het bijgeleverde vel gefixeerd. U legt dit vel op alle afgewreven tekens en 'krast' er met een zacht potlood overheen. (N.B. de cijfers die ik voor de eerste versie van dit transparant heb gebruikt, waren 1/3 kleiner dan de op de matrijs afgebeelde. De leerlingen op de voorste banken konden ze nog met moeite onderscheiden, die op de achterste helemaal niet meer. De hier afgebeelde cijfers zijn van de juiste grootte. Denkt U daar dus aan als U een setje afwrijfletters/-cijfers koopt!)

We bedekken nu het diagram geheel met groene zelfklevende transparante folie, dat U iets ruimer hebt afgesneden. Met een lineaal snijden we op de zwarte lijnen het overvallige weg. Met de punt van het mes

lichten we het overvallige folie op en trekken het voorzichtig weg. De 'cirkels' maken we nu ook vrij, door de groene folie op de zwarte contourlijnen weg te snijden en af te strippen. Op dezelfde wijze bevrijden we de huisjes van hun groene laag. De vlakken van de staafdiagrammen vullen we met twee verschillende kleuren zelfklevende transparante folie op. En als Uw mesvoering al zo goed is, lukt dat ook met de verschillende figuurtjes. Zo niet, dan brengen de stiften weer uitkomst.

Als laatste bedekken we de 'cirkels' met gele transparante zelfklevende folie. Ook nu moeten we wat royaal zijn. Met een zachte doek wrijven we de gele folie goed in het midden van de cirkel aan. Het overvallige materiaal snijden we op de zwarte contourlijnen weg, waarbij de bruine rand bedekt kan blijven met gele folie. Het transparant is klaar.

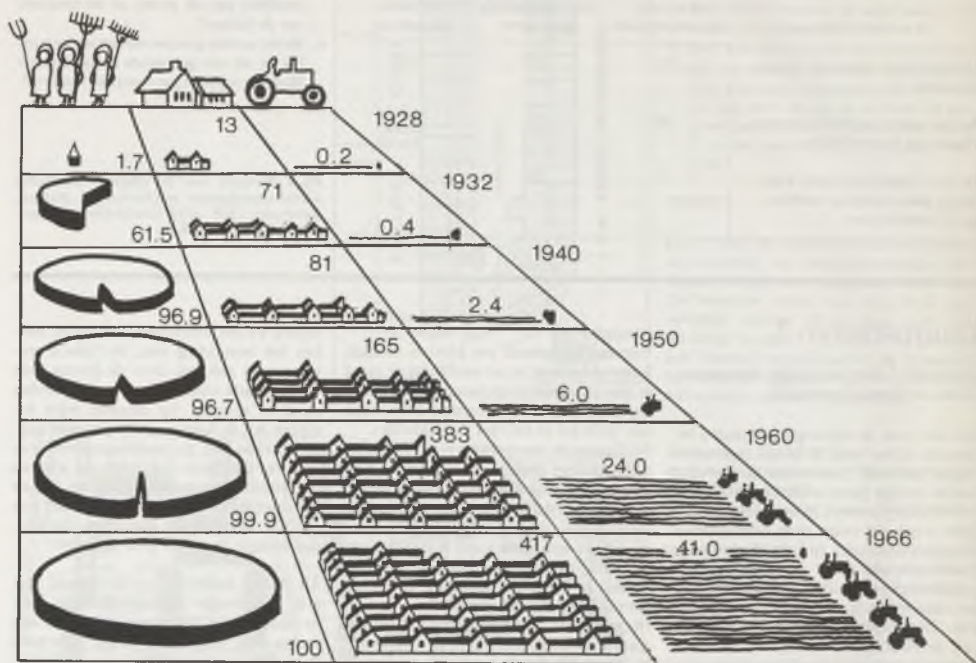
Opmerking

De reden dat U met de OHP-stift eerst alles moet tekenen, voor er transparante zelfklevende gekleurde folie aan te pas kan komen, is de volgende: Zoudt U eerst de folie aanbrengen en daarna de plaatsen vrijmaken voor de tekeningen, dan heeft de inkt/vloeistof van de OHP-stiften de vervelende neiging bij aanraking van de transparante folie er onder 'te kruipen'. Dit effect kan een transparant volledig bederven. Als u iets met stift aan een tekening wilt corrigeren, blijf dan uit de buurt van de randen van de transparante zelfklevende folie! Veel succes.

Henk van Duijsen

STALIN'S ECONOMISCHE REVOLUTIE

COLLECTIEVE BOERDERIJEN EN MECHANISATIE

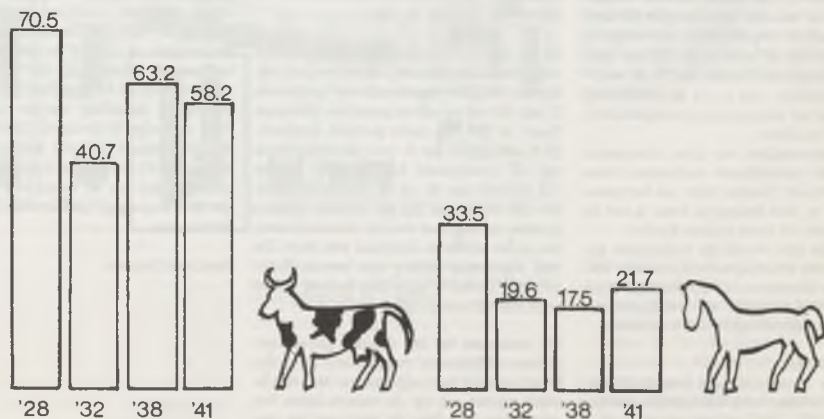

percentage gecollectiviseerde boeren huishoudens

aantal huishoudens per kolchoz

aantal tractoren per kolchoz

VEESTAPEL IN MILJOENEN

RECENSIES

TIJDSCHRIFTEN

Fischer, E.J. e.a. (red.), *Textielhistorische Bijdragen* 25. Stichting Textiel geschiedenis Enschede 1985. Geïllustreerd, 123 blz., verschijnt onregelmatig. Prijs voor particulieren f 25,—, voor bedrijven f 50,— (excl. verzendkosten).

Dit nummer en voorgaande nummers van THB zijn te bestellen bij 'Secretariaat Stichting Textielgeschiedenis', p.a. Scherpenzeelseweg 120, 7471 GS Goor, tel. 05470-73487.

Het tijdschrift *Textielhistorische Bijdragen* behandelt zeer uiteenlopende onderwerpen met betrekking tot de geschiedenis van de Nederlandse textielindustrie: van de handelsbetrekkingen tussen Japan en Nederland 1609-1860 tot het leven van een Twents wever in de 19e eeuw. Vooral wie geïnteresseerd is in regionale of lokale economische en sociale geschiedenis vindt in dit tijdschrift waardevolle informatie. In deel 25 is een register opgenomen van bijdragen en artikelen die tot en met 1984 in de 'Textielhistorische Bijdragen' en zijn voorganger *Jaarverslagen van de Stichting Textielgeschiedenis* zijn verschenen.

In het eerste artikel van deel 25 laat G. Leonards zien hoe hij aan de hand van rechtbankvonnissen een ontwikkeling van de criminaliteit in de textielstad Enschede en haar meer agrarische buurgemeente Lonneker reconstrueert. Kwantitatieve gegevens uit de rechtbankvonnissen over gewelds- en vermogensdelicten en de daarbij betrokken personen zijn in duidelijke grafieken verwerkt en bieden interessante resultaten: in de rechtbankvonnissen van voor 1890 hebben geweldsdelicten de overhand, maar in die van na 1890 worden vermogensdelicten steeds belangrijker. Leonards brengt dit in verband met de overgang van een agrarische naar een stedelijk-industriële samenleving. Naast kwantitatieve gegevens bevatten de rechtbankvonnissen beeldende beschrijvingen van vermogens- en geweldsdelicten die bijvoorbeeld in het onderwijs goed te gebruiken zijn. Een voorbeeld van zo'n beschrijving vindt men in het artikel.

Het tweede artikel beschrijft het ontstaan, de ontwikkeling en het verdwijnen van de gedwongen winkelnering in Twente gedurende de periode 1830-1890. Daartoe heeft L. Hesselink enquêtes van 1880,

1887 en 1890 bestudeerd. Bij de beschrijving van deze enquêtes komt goed naar voren op welke wijze de winkeldwang werd uitgeoefend, die volgens Hesselink ook in de moderne industriële samenleving nog voorkomt. Het voorbeeld van gedwongen winkelnering in het tegenwoordige Bolivia is ongelukkig gekozen; immers, dit land kan nog niet gerekend worden tot een moderne industriële samenleving. Ik ben geneigd de winkeldwang in verband te brengen met een samenleving in de overgangsfase naar een modern industrieel bestel. Het is op zijn minst opvallend dat de winkeldwang in Twente na 1890 nagenoeg niet meer voorkwam. De textielindustrie had zich toen zover ontwikkeld dat de ondernemers de marginale inkomsten uit winkeldwang niet meer nodig hadden, zoals Hesselink zelf aantoonde.

Het derde artikel bewijst dat historisch onderzoek via de 'oral history'-methode informatief en leuk kan zijn. Het is een bewerking van een interview met een ex-wever in Tilburg in de jaren 1907-1914 over de wijze waarop arbeiders probeerden onder de strenge regels van de fabriek uit te komen. Gedeelten van het interview zijn in het artikel letterlijk weergegeven.

Interessant voor de liefhebber van de geschiedenis van de textielveredelingsindustrie, maar voor de leek nogal gespecialiseerd is het laatste artikel over 19e-eeuwse kalenderbedrijven in Helmond.

Yvonne Tanke

WERELDOORLOG II

K. Malan, *Als de dag van gisteren... De Duitse overrompeling en vernietiging van Nederlands eerste havenstad. Rotterdam 10-14 mei 1940*. De Gooise Uitgeverij, Weesp 1985, 253 blz.

Het herdenkingsjaar 1985 heeft, zoals bekend, een stroom van boeken over de Duitse bezettingstijd voortgebracht, waaronder dit boek van Malan. Geschiedenis die men zelf heeft meegemaakt, is nog altijd uitermate 'evenementieel', en dit maakt dat men boeken van deze aard, die zo nauwkeurig mogelijk proberen te vertellen, wat er eigenlijk allemaal in zo'n stad, die aan de meidagen ten offer viel, gebeurde, zal blijven lezen. De grondigheid waarmee de schrijver zich heeft gedocumenteerd — waarvan de vele namen van personen en

instanties getuigen die op blz. 8 worden bedankt voor hun medewerking — verdient alle lof; dit geldt ook voor de boeiende betoogtrant en voor de overvloed en de kwaliteit van de foto's (en de mooie situatietekening van de Maasbruggen op blz. 170/171).

Hoe moeilijk het blijft om een preciese weergave te bieden van een brok 'geschiedenis', bleek mij weer eens bij de lezing van het verslag van de schietpartij voor het 'hoofdkwartier' van kolonel Scharroo op de Statenweg (nr. 147) in Blijdorp; hier speelt kennelijk niet zo zeer de fameuze 'standplaatsgebondenheid' een rol als wel de omstandigheid dat mensen gebeurtenissen verschillend ondergaan en verschillend weergeven — en hoe is het dan 'eigentlich gewesen'? Op gezag van sergeant-majoor Hentzepeter laat Malan de Duitse troepen (de SS-ers van Sepp Dietrich) 'met transportauto's' arriveren (blz. 228) — maar ik heb deze troepen met eigen ogen die 14e mei door de Statentunnel zien opmarcheren — en dat was wel heel wat anders dan onze in het uniform gehesen Hollandse 'jongens'. Malan laat dan, na de schoten van de ongelukkige luitenant Polak, de Duitsers schieten 'in alle straten welke op het plein uitkwamen en vervolgens op de omringende woningen, waarvan de muren werden bezaaid met kogelgaten' (blz. 228). Het laatste klopt (de gaten zaten er nog heel lang!), maar wat Malan een plein noemt, heeft geen 'zijstraten', de Statenweg vormt daar alleen een soort Y-vormige verbreding. Als eerste dwarsstraat kan men hoogstens de Statensingel beschouwen, waar de toeschouwers de benen namen, waaronder ondergetekende (dat was rennen!); maar daar is voor zo ver ik weet geen mens geraakt. De schrijver had hier wel een kaart bij moeten halen.

Dat men er nooit aan heeft gedacht om op de gevel van Scharroo's onderkomen, Statenweg 147, een gedenksteen te plaatsen vind ik even merkwaardig als de omstandigheid dat de genoemde getuige Hentzepeter heette, een van de dapperste Rotterdamse mariniers Zimmermann en een Nederlandse kolonel ter plaatse Von Frijtag Drabbe. Niet zo weinig bewoners van het platgegooide Rotterdam droegen en dragen trouwens Duitse namen; ook wat dit aangaat was deze 'wereldoorlog' toch een soort Europese 'burgeroorlog'. De explosieve groei van Rotterdam na 1870 was trouwens, zoals bekend, voor een groot deel te danken aan de economische opbloei van het Duitse 'achterland'. Wat onze achterlanders niet verhinderde om in de winter van 1944/45 nog eens grondig alle havenwerken te vernietigen — maar dat is een ander verhaal. Voor leerlingen (ook buiten Rotterdam) lijkt dit mij een boeiend boek.

E.M. Janssen

Ted Schouten, *Boy. Een Antilliaanse jongen in het Nederlands verzet*. Charuba/Oranjestad, Leopold/Den Haag 1985, 159 blz., f 20,-.

Dit boek gaat over de ongewone levensloop van S.J.A. (Boy) Ecury, een Arubaanse student die in november 1944 op 22-jarige leeftijd wegens sabotage door een Duits *Standesgericht* ter dood werd veroordeeld en nog dezelfde dag op de Waalsdorpervlakte werd geëxecuteerd.

De schrijver van het boek is een neef van de hoofdpersoon. Als TV-journalist maakte hij in 1983–1984 een documentaire over het leven van zijn oom en in aansluiting daarop schreef hij deze biografie. Daarbij baseert hij zich op stukken uit het archief van de familie Ecury en op correspondentie en gesprekken met twaalf personen die Boy in zijn Arubaanse en Nederlandse jaren hebben meegemaakt. Niet minder dan 60 foto's, meest uit datzelfde familie-archief, illustreren dit verhaal van een kort, maar hevig leven.

Dat het hier gaat om een levensbeschrijving en niet, zoals de titel suggereert, enkel over de verzetsactiviteiten van Boy, blijkt uit het feit dat slechts 38 van de 110 tekstpagina's aan die verzetsperiode (1943–1944) zijn gewijd. Eraan vooraf gaat een nogal wijdlopijge introductie over zijn voorouders, over de strenge katholieke opvoeding door pa Ecury en de Fraters van Tilburg en de weerbarstige reacties van Boy op dat strakke gareel. Wanneer hij vijftien jaar is, wordt hij met een broer en een zus voor verdere studie naar Nederland (Instituut St. Louis te Oudenbosch) gezonden en maakt hij voor het eerst pijnlijk kennis met racistische vooroordelen. Als terugkeer naar Aruba door de Duitse bezetting niet meer mogelijk is en Boy het na Pearl Harbor ook zonder brieven en geld van thuis moet stellen, besluit hij na een kort verblijf in Voorburg naar Oudenbosch terug te gaan.

Het centrale deel van het boek behandelt Boy's verzet. Over de eerste fase van zijn illegale werk in West-Brabant (vóór juli 1943) worden we bij gebrek aan concrete gegevens weinig wijzer. In de tweede fase tussen februari en mei 1944 vond Boy aansluiting bij een RVV (Raad van Verzet)-groep die in de omgeving van Oisterwijk opereerde en zich voornamelijk op sabotage en pilotenhulp toelagde. In juli 1944 vertrok Boy weer naar het westen des lands. Volgens Schouten voelde hij zich toen sterk opgejaagd — zijn opvallende huidskleur vormde een groot extra risico in het illegale werk — en was hij uit op meer harde acties. Hij werd lid van de Haagse KP die in september naar Rotterdam werd gedirigeerd om samen met andere KP's voor grotere sabotage-operaties te worden ingezet. Daar werd Boy begin no-

vember bij het uitgaan van de hoogmis onverhoeds gearresteerd en een dag later gefusilleerd.

Het slotgedeelte van het boek handelt over de langdurige naspeuringen die het kostte voordat het lijk van Boy werd gelocaliseerd, opgegraven, geïdentificeerd en ten slotte overgebracht naar zijn geboorteiland (mei 1945–april 1947). Uit dat relaas wordt ook pas duidelijk dat Boy en zijn KP-makkers aan de SD waren verraden door een van hun eigen collega's.

Over het individuele aandeel van Boy in het illegale werk vermeldt de schrijver feitelijk heel weinig. Kennelijk omdat de gegevens tekort schieten, moet hij zich beperken tot de beschrijving van de groepen waarvan Boy deel uitmaakte en van de acties van die groepen (sabotage, pilotenhulp, liquidaties). Tenminste in één geval misleidt de schrijver zijn lezers. Hij verhaalt namelijk uitvoerig over een aanslag (het laten derailen van een trein op het baanvak Boxtel–Tilburg), die niet begin mei 1944 plaatsvond, zoals Schouten vermeldt, maar pas begin september, dat wil zeggen na het vertrek van Boy naar Den Haag (p. 64-65). Over de geestesgesteldheid van zijn hoofdpersoon voor en tijdens de verzetsperiode is Schouten daarentegen zeer uitvoerig, maar of de schrijver zich daarbij steeds beperkt tot de 'onopgesmukte feiten' zoals de achterflap vermeldt, betwijfel ik ten zeerste.

We hebben hier dus te doen met een boek dat door zijn hoofdthema — de belevenissen van een gekleurde jongen in het Nederlandse verzet — en zijn directe en van (te) veel inleving getuigende stijl leerlingen zeker zal aanspreken. Het biedt weliswaar een authentieke indruk van de primitiviteit en de risico's van het illegale werk, maar waar het gaat om de reconstructie van de feitelijke verzetsdaden van Boy, stelde het mij toch bar teleur.

H.J.C. Termeer

M. Moscou-de Ruyter, *Vogelvrij. Het leven buiten de kampen op Java 1942–1945*. Fikula-Van Dishoeck, Weesp 1984, 224 blz., f 26,50.

Is het Wim Kan geweest die met zijn 'Hirohito oorlogsmisdadiger' de Japanse bezetting van Indonesië uit het verdomhoekje heeft gehaald? In de loop van de vijftiger jaren werd het zondagse ritueel beëindigd waarbij mijn ouders na het eten vertelden van de hongerwinter en de V-2's. De verdringing van die 'akelige dingen' heeft het lijden van Nederlanders onder de Japanse bezetting extra getroffen: achteraf leek alles zo genant en zinloos.

De kentering van de laatste jaren, nu senioren de rust vinden om terug te kijken op hun leven, brengt nieuwe getuigenissen aan het licht. Het ego-document van mevrouw

kleio

Moscou werd al in 1948 geschreven. Zij overleed op 10 december 1983 voordat haar herinneringen in druk waren verschenen. Haar verhaal is bijzonder omdat het niet gaat over de ellende van de kampen. Zij heeft de Japanse tijd, beroofd van haar man, doorgebracht in de marge van de wereld buiten de kampen. Van geprivilegieerde van de Hollands-Indische samenleving werd zij plotseling outcast.

Met innerlijke kracht van een geharde vrouw weet zij zich erdoor te slaan. Mee-dogenloos oordeelt zij over haar omgeving van Indische Nederlanders en Indonesiërs die niet haar moed hebben. Dat haar oordeel in 1948 over de Japanners ongenueanceerd was, valt te begrijpen: *'Belachelijk, wij hadden nog geen moreel hoogstaande Japanner ontmoet of het zou Mizonon, de zoon van de resident, moeten zijn, maar die was een halfbloed; zijn moeder was een Française'* (143).

Het boek is stylistisch wat stug, typisch van iemand die door de sterkte van de indrukken, niet uit schrijflust tot het noteren van herinneringen is overgegaan. De dosering van de herinneringen is onevenwichtig; veel van de eerste tijd. Daarna krijgt ook ellende haar routine.

Veel inzicht in de structuur van de Indische samenleving kan mevrouw Moscou vanuit haar kleine hoekje niet hebben. De leraar-historicus zal niet makkelijk 'representatieve' stukjes uit het boek kunnen knippen om leerlingen zicht te geven op de maatschappij van Insulinde. Maar zij die met emoties of interesse verbonden zijn met het oude Indië hebben in deze herinneringen een persoonlijk en authentiek werk.

Anton J. L. van Hooff

Kees Slager, Nienke Feis, Paul van der Gaag, *Hongerwinter. Verhalen om te onthouden*. Link, Amsterdam 1985, 239 blz., f 29,50.

Met dit boek wordt nog eens bewezen dat interviews met betrokkenen een uiterst waardevolle bron van kennis kunnen zijn, zeker als de schriftelijke bronnen tekort schieten. De samenstellers, radiojournalisten van beroep, registreerden informatie uit de monden van vijftig mannen en vrouwen die in de hongerwinter in de steden van Holland en Utrecht woonden. Door die veelheid aan ervaringen in een kleine dertig thematische paragraafjes te groeperen en te illustreren met vele, sombere maar sprekende afbeeldingen (ongeveer 150 zwart-wit foto's) is een bijzonder indringende en ook heel complete reconstructie ontstaan van wat het betekende als man, vrouw of kind de hongerwinter mee te maken. Geen aspect van die beleving blijft onbehandeld; de hongertochten, de zwarte handel, de ruilgoederen en hun veranderde waarde, de dagelijkse zorg om toch nog wat voedsel

en brandstof te bemachtigen, de ongewone vervangings- en hulpmiddelen en de noodoplossingen (plundering, hongerprostitutie), de veranderde rollen van vrouwen en kinderen, hoe men de dag doorkwam en op honger, kou en vervuiling reageerde, dat alles en nog meer komt ongeflatteerd, heel direct en in een logische volgorde aan bod. Wat de samenstellers in hun korte inleiding over de achtergronden en oorzaken van de hongerwinter vertellen, heeft niet veel om het lijf. Als snelle introductie van de interview-fragmenten is het echter niet ongeschikt. Hun interpretatie dat de voortgezette spoorwegstaking (op last van de Nederlandse regering in Londen onder druk van de geallieerde legerleiding) de hoofdoorzaak was van de acute schaarste aan voedsel in West-Nederland, terwijl in de oostelijke en noordelijke provincies voldoende voedsel aanwezig was voor heel bezet Nederland, strookt trouwens met de bevindingen van de ook in 1985 verschenen dissertatie van Trienekens. Wel moet nog worden opgemerkt dat Trienekens het aantal dodelijke slachtoffers, direct als gevolg van de hongerwinter, op 16.000 schat, een getal dat aanzienlijk lager is dan het aantal van 22.000 dat in dit boek steeds wordt genoemd.

H.J.C. Termeer

Michel Pierre, Annette Wiewiorka; *W.O. II, De Tweede Wereldoorlog*. In de serie: *'Stroomversnellingen in de wereldgeschiedenis'*. Nederlandse bewerking I. Nijkerk-Pieters. Casterman, 1985.

Zeventig pagina's op A-4 formaat en aantrekkelijk geïllustreerd. Zo maakt dit boek een vlotte indruk. Een aantal originele foto's doorbreken de canon van bekende oorlogssilhouetten. En hiermee is ook al het goede over dit boek gezegd. Op snorkende toon, die de oorlogsheroïek weer stevig aanwakkert, wordt in de zeventig bladzijden de hele wereldoorlog behandeld: 2 pagina's over het verzet, 2 over het optreden van de Duitsers in de bezette gebieden, enz. Veel grote getallen, of het nu aantallen vermoorde joden zijn of Duitse jachtvliegtuigen, dienen de lezer te imponeren.

De tekst is uit het Frans vertaald en nog slecht ook. Bovendien is het gedaan door iemand die niet op de hoogte is van de gangbare terminologie. S.A. wordt vertaald met 'veiligheidsdienst' (p. 26), het boek spreekt over de strijd in de Atlantische Oceaan (p. 36), over 'regeringspersonen' (p. 24) en op pagina 29 wordt melding gemaakt van het feit dat in de concentratiekampen het sterftecijfer 'dan ook de spuigaten uitliep'! Interessante Franse affiches worden nauwelijks of helemaal niet vertaald.

Nog erger dan deze zeer bescheiden opsomming zijn de talloze historische blunders.

En daarbij gaat het niet eens om interpretaties, daarvoor is het boek te kroniekachtig van opzet. Het zijn gewone slordigheden in het feitenmateriaal en in de chronologie. Amsterdam, bijvoorbeeld, wordt bevrijd op 7 mei 1945 en staat vermeld onder 1944. Rotterdam viert haar bevrijding pas op 23 mei 1945. Wilhelmina's biografie vinden we onder het kopje 'Leopold en Juliana', waarin ook prins 'Bernard' vermeld staat. De koning der Belgen speelde een heldenrol door telkenmale te weigeren een wapenstilstand met de Duitsers te sluiten (Leopold, 'de eerste der weerstanders?'). Roosevelt overleed op 2 april, tien dagen te vroeg (p. 66). Dresden wordt gespeld als Dresk (p. 2) en Dresde (p. 64). Op het kaartje voorin wordt de geallieerde landing in de Provence als belangrijker voorgesteld dan die in Normandië. Op de landkaart over de Pacific heet Nederlands-Indië 'Indonesië', terwijl iets noordelijker de naam 'Frans-Indochina' prijkt.

Het is beter deze litanie af te breken. Niemand koopt dit volslagen overbodige boek om in het bezit te komen van een paar interessante foto's.

Jos Harderwijk

Jan Driever, Jan Brauer, *Perszuivering. De Nederlandse Pers 1944-1951*. Fibula Nieuwste Geschiedenis, Weesp 1984, f 29,50.

Deze uit een Nijmeegse doctoraalscriptie voortgekomen studie behandelt het werk van de zuiveringsinstanties voor de pers in de in de titel aangegeven periode. Daarnaast komt de orderingsproblematiek aan de orde; hoe ver wilde de regering gaan bij het ingrijpen in de commerciële krantenorganisatie. Er worden vergelijkingen gemaakt met de zuiveringen op andere terreinen. Tenslotte kijken de auteurs ook nog over de grenzen van Nederland om te zien hoe elders de collaborerende pers werd aangepakt.

De perszuivering was een netelige kwestie. Journalisten uitsluiten ging nog wel, al was de controle op het naleven van de veroordelingen niet of nauwelijks aanwezig. Bedrijven sluiten was nog veel lastiger. Hier kwam het recht van bezit in het geding. Hadden de bedrijven door in de oorlog door te werken geen werk aan de arbeiders verschaft en ze daardoor tevens beschermd voor tewerkstelling in Duitsland? Aan de andere kant wilde de regering de voormalige illegale bladen wel steunen, maar niet met geld, want dan was er sprake van een van de overheid afhankelijke pers, wat weer in strijd was met de Nederlandse traditie. Het loskoppelen van zuivering en ordening door de regering had als resultaat dat de structuur van de Nederlandse pers niet grondig werd gewijzigd. Onder protest van de voormalige illegale pers bleef de commercie een grote rol spelen bij het maken

van een krant, terwijl bij de commercie juist de reden werd gezocht voor de soms verregaande collaboratie.

Minitieus wordt uitgelegd hoe de wetgeving voor de zuivering tot stand kwam. Weliswaar in hoofdlijnen, maar toch nog uitvoerig genoeg wordt het optreden van de diverse zuiveringscommissies nagegaan. Veel wordt beschreven, maar niet altijd verklaard. Er blijven vragen. Om het belangrijkste te noemen: wat is er precies achter de schermen gebeurd bij de zo omstreden herverschijning van bladen als de NRC, het Handelsblad en vooral de Telegraaf?

Toch hebben de auteurs veel graafwerk verricht. Over het onderwerp is weinig geschreven. Het onderzoek is daarom voornamelijk op archiefmateriaal gebaseerd, al worden ook gedrukte bronnen en de bestaande literatuur uitvoerig geraadpleegd. S. Vellenga

LOCAAL EN REGIONAAL

J.A.E. Boomgaard, *Holland in kaart en prent*. Uitg. Lannoo/Fibula van Dishoeck 1984, prijs f 125,—.

Onder graaf Floris V kreeg het gewest Holland zijn definitieve omvang door de toevoeging van Goiland, het gebied rondom Woerden en het gebied tussen de Lek en de Hollandsche IJssel, welke gebieden tot dan geresorteerd hadden onder de bisschop van Utrecht. Momenteel bestaat Holland nog uit twee provincies, welke regeling zijn beslag kreeg bij de grondwetswijziging van 1840.

Eerst in het begin van de zestiende eeuw kwam het maken van betrouwbare en nauwkeurige overzichtskaarten van grote gebieden tot ontwikkeling door de uitvinding van de driehoeksmeting. De zeventiende eeuw was ook op het gebied van de cartografie een Gouden Eeuw. Een grote schare kaartmakers, drukkers en uitgevers zorgde voor een gevarieerde en omvangrijke kaartproductie. Een kooplustig en koopkrachtig publiek zorgde voor afname.

In dit waarlijk schitterend uitgegeven boek — de cartografische traditie is bepaald niet verloren gegaan — zijn naast een viertal grote overzichtskaarten van Holland met aangrenzende provincies de overige opgenomen kaarten te verdelen in drie hoofdgroepen: van het gewest, de regio's en de steden.

Daarnaast is een klein aantal kaarten en prenten opgenomen die als karakteristiek mogen gelden voor Holland. Vertalingen van de tekst bij de afbeeldingen in het Duits en het Engels beogen de toegankelijkheid van het werk ook voor de geïnteresseerde niet-Hollanders te vergroten. Het boek verdient in alle opzichten een groot kijkers- en lezerspubliek ondanks de redelijke maar toch forse prijs.

F.R. Kat

C.A. van Swigchem, *Huize van Brienem. Beeld van een Amsterdams Grachtenhuis uit de 18de eeuw*. De Walburg Pers, Zutphen 1984, 60 blz., vele illustraties, f 18,50.

Gebouwen hebben geen geschiedenis. Ook in de vorm die Van Swigchem biedt, blijkt een verleden zonder mensen steriel. Huize Van Brienem is de zetel van de vereniging Hendrick de Keyser. De vereniging is ook mede-uitgeefster. Het navelstaren heeft in het genre gebouwenhistorie een boekje opgeleverd met een aantal heel aantrekkelijke kanten. De schetsjes van de auteur getuigen van een liefdevolle belangstelling; zij brengen sfeer waar nauwgezette reconstructiekeningen alleen maar kille waarheid zouden brengen. De aandacht van de schrijver richt zich vooral op de verbouwing die Huize van Brienem onderging in 1728 toen het grachtenhuis zijn koopmansfunctie verloor en werd ingericht als deftig woonhuis naar de eisen van de toenmalige mode: de trapgevel werd vervangen door een rechte gevelafsluiting. De hele gevel kreeg de kenmerken van de barok. Het geheel werd nota bene in natuursteen uitgevoerd. Eigenlijk zou de ingang midden in de gevel moeten liggen, maar dat stond de smalheid van de pui niet toe. Daarom wordt de deurpartij opzij wat weggemoffeld ten opzichte van de zwaar benadrukte middenvensters. Dergelijke interessante observaties doen we aan de hand van de schrijver ook op de benedenverdieping waarin we worden toegelaten. Het streven naar statie bereikt zijn hoogtepunt in de ontvangstzaal die in 1728 werd toegevoegd.

Van Swigchem leert ons hoe we de rijke beschrijving moeten lezen, zelfs wijst hij de plaats aan vanwaar de bedoeling van de decorateurs het beste tot haar recht komt. Het is allemaal wel interessant, maar de historicus die dit stukje schrijft zou ook graag een kijkje boven hebben willen nemen. Maar daar was kennelijk te weinig statie die de moeite van een kunsthistorische beschouwing waard was.

Anton J.L. van Hooff

R.J. van Pelt, M.E. Tiethoff-Splithoff (red.), *Het Binnenhof. Van Grafelijke residentie tot regeringscentrum*. De Bataafsche Leeuw, Dieren 1984, 182 blz., 133 afbeeldingen, enkele in kleur, f 46,—.

'Zo ik iets ben, dan ben ik Hagenaar', zei Couperus. Een dergelijke sentimentele binding met de stad van mijn jeugd deed me *Het Binnenhof* van de stapel recensie-exemplaren pakken.

Niet alle bijdragen ontsnappen aan het euvel dat eigen is aan het genre: nauwgezette beschrijving van objecten en vergelijking met andere objecten die alleen de schrijver meteen voor zijn geestesoog kan halen. Maar de beste stukken overwinnen het eng kunsthistorisch gezichtspunt.

Brokkens 'Het Hof in Den Haag: grafelijke residentie en centrum van bestuur' en Janssens 'Het Stadhoudershof in de achttiende eeuw' geven geschiedenis zoals die wordt uitgedrukt in gebouwen. Het Binnenhof heeft altijd iets kunstmatigs gehad, zoals Washington en Canberra in moderne tijden. De graven van Holland vermeden vestiging in een van de belangrijke steden van hun gewest, zoals later de Staten van het onafhankelijke Holland en de Staten-Generaal de neutraliteit van die Haghe verkozen boven het compromitterend residenten in Delft of Amsterdam.

Het opmerkelijke, hybride bestel van de republiek is terug te vinden in het stadhouderskwartier dat de stadhouders steeds op het Binnenhof handhaafden om mee te spelen met de Staten in het krachtencentrum van deze opmerkelijke staat. Fluctuaties in stadhouderslijk gezag werden steeds vertaald in op- of terugdringen van het Stadhoudershof.

Bij het Binnenhof horen geen grootse reconstructies. De aard van het gebouwencomplex ligt in kneuterig aanbouwen: in trial en error is onze staat ontstaan. Het Binnenhof is er de 'gebouwelijke' expressie van.

Hagomanen zullen smullen van dit boek, Hagofielen zullen er plezier aan beleven en zij die 'Den Haag' zien als de burcht van onze democratie, zullen de aard van ons bestel beter begrijpen uit de geschiedenis van het grafelijk slot.

Anton J.L. van Hooff

J.E. Ennik, *De nederzetting Assen. Ontwikkeling tot 1700.* Van Gorcum, Assen 1984, 130 blz., f 25,—.

Lokale en regionale geschiedschrijving is grofweg in twee uitersten te verdelen: enerzijds de populaire uitgaven, gericht op het grote publiek en vaak volgens de plaatje-met-een-praatje-formule, anderzijds de wetenschappelijke, op brononderzoek gebaseerde uitgaven. Enniks studie van de geschiedenis van Assen vóór 1700 behoort tot de laatste categorie. Op basis van gegevens uit het Oude Staten Archief probeert de schrijver — al polemiserend met enkele voorgangers op het gebied van de geschiedschrijving van Assen — een beeld op te roepen van het ontstaan en de ontwikkeling van de nederzetting Assen.

Assen is pas in 1807 dank zij Lodewijk Napoleon, die grootse, nooit uitgevoerde plannen met deze provinciehoofdstad had, een stad geworden. Toen was Assen al twee eeuwen bestuurscentrum van Drenthe. Over het ontstaan daarvan gaat Enniks studie.

De ontstaansgeschiedenis van Assen is op zich een heel bijzondere. Het begon allemaal met de slag bij Ane in 1227, waarbij

de Drenthen de Utrechtse bisschop Otto II vermoordden. Als zoenoffer moest een klooster gesticht worden in de buurt van de plaats des onheils ('juxta Covordia', oftewel in de buurt van Coevorden). De voor dit Cisterciënser nonnenklooster uitgekozen plaats bleek toch niet zo gelukkig en zo werd omstreeks 1260 besloten tot verhuizing naar 'Hassen'. In de stukken komt Assen voor als een 'solitudo', een eenzame plaats, waar hoogstens een boerderij te vinden was, die in 1295 als 'villa van Assen' door de heren van Eelde aan de abdij overgedragen werd.

De abdijgoederen kwamen in 1602 in handen van het landschapsbestuur van Drenthe. Het abdijcentrum, omgeven door singels, ook wel het 'Corpus van Assen' genoemd, werd het bestuurlijk centrum van Drenthe. Het hoofdgebouw van het klooster werd de vergaderplaats van de gedeputeerden, de secretaris kreeg er woon- en werkruimte, de cellen werden werkkamers voor de gedeputeerden en de landschrijver, de eetzaal werd werkruimte voor de drost en in delen van de voorraadkamer en de slaapzaal kwamen woon- en werkruimtes voor de executeur, de predikant en de schoolmeester.

Het boeiendste aspect van Enniks studie is de reconstructie van de nederzetting op basis van een volkstelling in 1630 en op basis van latere erfpachtcanons en haardstedenregisters. De resultaten zijn geprojecteerd op de huidige plattegrond van Assen, waardoor duidelijk wordt welke gedeelten het eerst bewoond werden. Duidelijk worden ook de functies van de eerste bewoners. Eerst gaat het om ambtelijke functies zoals bijvoorbeeld executeur, deurwaarder, bode, tollenaar, gevangenisbewaarder. Daarbij ging het in het begin vaak om combinaties van functies: de eerste tollenaar was tevens gevangenisbewaarder en herbergier. Geleidelijk vestigden zich ook mensen met andere beroepen, zoals een bakker, een schoenmaker, een wever, een molenaar, een timmerman en een brouwer.

'*De nederzetting Assen*' is geen boek om zo maar in handen van leerlingen te geven. Het beeld dat het boek geeft van het ontstaan van een nederzetting kan echter zeer goed door onderwijsgeveenden in hun lessen verwerkt worden: eerst was er niets, een 'solitudo', toen kwam er een klooster (Mariënkamp, Maria staat dan ook centraal in het wapen van Assen), dan een bestuurlijk centrum en vervolgens een nederzetting c.q. een 'stad'.

Cees van der Kooij

Titus A.S.M. Panhuysen, *Maastricht staat op zijn verleden.* Uitgave van de Stichting Historische Reeks Maastricht, Maastricht 1984, 148 blz., talrijke afbeeldingen, ook in kleur.

Het kan niet de taak van Kleio zijn iedere

bijdrage aan de lokale geschiedenis van om het even welke Nederlandse plaats te bespreken. Maar Maastricht is geen willekeurige plaats. Volgens de overlevering bestaat hier de on-Nederlandse situatie van stedelijke continuïteit vanaf de Romeinse tijd. De plaatselijke archeologie moet de verhalen alleen maar 'even' bewijzen.

In *Maastricht staat op zijn verleden* legt de sinds 1979 opererende stadsarcheoloog verantwoording af van zijn werk. Na een schets van de opvallend magere geschiedenis van wetenschappelijk wroeten beschrijft Panhuysen acht recente opgravingen. Een enkele maal valt hij in de kuil waar pennevoerende beroepsarcheologen wel vaker in terechtkomen, als hij al te omstandig via woorden de geconstateerde situaties probeert op te roepen. Maar gelukkig plaatst hij ons vaak genoeg aan de rand van de opgraving en laat de wetenschappelijke winst zien voor de algemene problemen van de Maastrichtse geschiedenis.

Zo is nu wel duidelijk geworden dat het stedelijk areaal op het hoogtepunt van het Imperium Romanum niet te groot moet worden gedacht. Anderzijds wijst een heilig domein met Jupiterzuil op een belangrijk centrum. Het vierde-eeuwse castellum verzekert een soepele overgang naar de Merovingische periode van 450 tot 750 waarin Maastricht de (bisschops)functie van Tongeren heeft overgenomen.

Zo gaan we wandelend van opgraving naar opgraving tegelijk door de historie van Maastricht tot in de negentiende eeuw: hier kan de stadsarcheologie een ruw weggesloopte poort weer zichtbaar maken. Woon- en werkomstandigheden in dit vroege industriële centrum worden ook al heel concreet als medicijnflesjes van de 'Apotheek der Algemeene Armen Maastricht' aan het licht komen.

Velen hebben het gevoeld als ze op het Vrijthof staan: dit is een van de weinige echte steden van Nederland. Panhuysens boek geeft in instructieve wijze grond aan die intuïtie.

Anton J.L. van Hooff

SCHOOL EN DIDACTIEK

L.G. Dalhuisen, B.C.I. Koevoets, C.Y. Meijers-Bastiaans, P. Verhoeven, *Museumbezoek. Vier manieren van museumbezoek.* Didactische reeks geschiedenis 1, Gottmer, Haarlem 1985, 94 blz., afbeeldingen, f 18,95.

L.G. Dalhuisen e.a., *Deshima. Een factorij in Japan.* Gottmer, Haarlem 1985, 64 blz., afbeeldingen, f 6,60.

We hebben het als beginnend leraar allemaal wel een keer meegemaakt: van de schoolleiding mochten we een dag op excursie, in het museum hadden we een rond-

leiding besproken, het vervoer was mooi geregeld, maar al onderweg beviel het uitbundig gedrag van de kinderen ons maar matig. De zeer deskundige rondleider verveelde de leerlingen, of anders zorgde de vragenlijst alleen voor hardloophwedstrijden in de heilige hallen. De ondankbare jonge honden gingen al gauw wat klieren in de kantine... De auteurs, die ieder in hun eigen vakdomein, geschiedenis, kunstgeschiedenis en klassieke didactisch aan de weg timmeren, hebben in een coöperatie van vakken met museumneigingen het netelige probleem *Museumbezoek* aangepakt. De brochure is maar een van de componenten van een uitgebreid project dat in 1977 startte. Nascholingscursussen hebben al de bijbehorende beeldbanden aan het docentenvolk getoond.

Het boek beschrijft zeer volledig de in en outs van de vier procedures die de auteurs onderscheiden: via opdracht naar gesprek, de vragenlijst, rondom de rondleider, de rondleiding door leerlingen na geleid onderzoek op school. Het leerlingenmateriaal wordt volledig gegeven — alleen bij Deshima komt nog het aparte boekje —, de opdrachten en modelantwoorden zijn toegevoegd, doelstellingen zijn uitgeschreven, afbeeldingen — niet al te best — afgedrukt, literatuur opgegeven, kortom de leraar wordt volledig bediend. Bij 'de vragenlijst' heeft het Museum Kam in Nijmegen model gestaan, de 'rondleiding' gaat door het Leidse Museum van Oudheden, afdeling Egypte, de Griekse vazen worden via opdracht naar gesprek behandeld en leerlingen leiden elkaar rond langs schilderijen in het Amsterdamse Rijksmuseum (Hugli, Deshima, Otto van Veens *Civiliscyclus* en *Pienemans Waterloo*). Zo is de beschrijving van grote concreetheid en tegelijk van grote didactische scherpzinnigheid. Twee van de procedures zijn echte innovaties: die worden dan ook terecht uitgebreider beschreven.

Museumbezoek heeft een didactisch achtergebleven gebied bij gebracht. Wel tonen de auteurs zich niet zulke goede leraarsleraren in het bemoedigen en stimuleren. Op de docent die de beeldbanden niet kent, zal het geheel een overrompelende indruk maken en door zijn uitgewerktheid misschien wel afschrikken. Adviezen en generalisaties naar aanleiding van de (voortreffelijk uitgewerkte) voorbeelden hadden meer plaats mogen innemen: zo zou de leraar meer gestimuleerd worden zelf ook materiaal te produceren.

Met een zekere gêne geeft Dalhuisen toe dat het project Deshima omvangrijker is dan de andere. Daarom was het nodig de teksten apart uit te geven als deeltje in de serie — met Dalhuisen-alliteratie — *Variërend verleden*. Die bronnen zijn kostelijk van inhoud, maar de op het eerste gezicht aantrekkelijke beslissing de tekstfragmen-

ten in oorspronkelijke negentiende-eeuwse vorm af te drukken legt het af tegen het onvermogen van het offsetprocédé om de oude letters door te drukken. Het boekje is ook los van het museumproject de moeite waard, voor schoolgebruik of — waarom niet? — om aan eigen interesse te voldoen. Anton J. L. van Hooff

Rob Claassen, *Wereldgeschiedenis. Een fascinerend verslag van de geschiedenis van de mensheid*. Fibula-Van Dishoeck, Weesp 1984, prijs f 59,50.

Sinds 1970 is de auteur verbonden aan het Museum voor Onderwijs in Den Haag. Daarvoor werkte hij in het gewone veld als geschiedenisleraar. Zonder in vergelijkingen te vervallen met Toynbee komt het me toch ongewoon voor dat een solist wereldgeschiedenis schrijft. Momenteel is een hecht doortimmerd collectief toch wel het minste voor het leveren van een dergelijke prestatie. Het resultaat van deze historische mierenijver is voorspelbaar: het zoveelste fraai uitgegeven boek met veel platen en afbeeldingen om de tekst. Ons aller historische collega, Jan Modaal voor de klas, hoeft zich niet op de tekst te storten. Deze is hem bekend. Uit zijn geschiedenisboek kent hij de meeste afbeeldingen wel of anders heeft hij ze wel bestudeerd in de dagen van olim — in het stressloze tijdperk — in de schaduw van de Zuidfranse plataan op zijn vakantie.

Het is kortom geschreven voor de befaamde geïnteresseerde leek.

F. R. Kat

Barbara Tuchman, *De mars der dwaasheid, Bestuurlijk onvermogen van Troje tot Vietnam*. Elsevier, Amsterdam/Brussel 1984, 480 blz., 35 zwart-wit foto's, f 39,50.

In de huidige cultus van de bloopers heeft de schrijfster die zulke fraaie historische evocaties op haar naam heeft staan, zich gewaagd aan de analyse van vier historische vergissingen: het binnenhalen van het paard van Troje, het uitlokken van de protestantse afscheiding door de renaissance-pausen, het verlies van Amerika door de Britten en het Vietnam-fiasco. Het forse boek dient zich aan als een reeks case-studies met historische causaliteit; de inleiding 'Politiek in strijd met het eigenbelang' is het aantrekkelijkste deel van het werk. Hier worden ook andere gevallen aangevoerd van blindheid van beleidsmakers. De vier gevallen worden uitvoerig behandeld omdat zij voldoen aan drie criteria van politieke dwaasheid: al destijds bestonden er andere inzichten tegenover de gekozen koers, er moest een alternatief voorhanden zijn en een hele groep, niet een individueel heerser moest de verantwoordelijkheid dragen.

Haar stylistische bekwaamheden laten

kleio

Tuchman niet in de steek als zij de exempla uitspint, maar de beloften van het inleidend hoofdstuk worden niet waar gemaakt. Het geval Troje kan nog wel passeren als een parabel van politieke dwaasheid, hoewel de toon opmerkelijk serieus is, maar waar nu precies de schuldige verantwoordelijkheid van de renaissance-pausen ligt, komt in de overvloed van beschrijving niet naar boven drijven. Ja, ze waren dwaas. Maar hoe kon zulke aanhoudende dwaasheid dan blijven bestaan? De gehanteerde causaliteit komt niet uit boven die van de historici van de oudheid: bepaalde politici zijn eenvoudig *aitios*, een Grieks woord met een betekenis die loopt van oorzaak tot schuldig. Deze wat naïeve analyse tiert helemaal welig bij de Britse politiek ten aanzien van Amerika en van de Amerikaanse kortzichtigheid in het drama Vietnam. Heeft misschien het trauma van dit laatste stuk geschiedenis van onze eigen tijd het hele boek gegenereerd?

Soms verwordt het boek tot een Haha-Erlebnis: wat hadden ze toch kunnen weten, die policy-makers als ze maar beter geluisterd hadden naar verstandige lieden. Hoe lang roepen geestelijken al niet van kansels op om een einde te maken aan de zonde? Wel, Barbara Tuchman komt in dit — toch vervelende — boek niet verder dan de gratuite aansporing: wees niet dwaas.

Anton J.L. van Hooff

Maarten Brinkman, *Negentig jaar sociaal-democratie in boek en tijdschrift. Beknopen biografie van de geschiedenis van de Nederlandse sociaal-democratie — SDAP en PvdA — 1894—1984*. Wiardi Beckman Stichting, Amsterdam 1984, 46 blz. Te bestellen door overmaking van f 6,— op postgiro 3479700 t.n.v. PvdA-brochures, Amsterdam, m.v.v. bestelnummer 790.

Dit goedkope boekje is — zoals bibliografieën plegen te zijn — een bruikbaar werktuig, dat door zijn overzichtelijkheid ook geschikt is voor het (voortgezet) onderwijs. Het is een goede aanvulling van de bibliografie van Ger Harmsen *Idee en beweging* (Nijmegen 1972), waarvan in de inleiding een bijgewerkte editie in het vooruitzicht wordt gesteld.

In de afdelingen IV.D en V.C: Biografieën en biografische teksten, zou ik een indeling naar de beschreven figuren in plaats van volgens auteurs geprefereerd hebben; en men mist een register van auteurs en personen, zoals Harmsen wel geeft. Overigens is de lijst van biografieën juist voor het onderwijs van groot nut, evenals de twee overzichten van 'egodocumenten'.

E.M. Janssen

Carl-Alexander von Volborth, *Heraldiek. De Bataafsche Leeuw*, 1985, 228 pag., f 59,—. Vert. van: *Heraldry, customs, rules and styles*, Dorset 1981.

De fraaie uitvoering en de vele illustraties zijn bij een eerste beschouwing het meest in het oog springend van dit boek. De Amerikaanse kunstenaar von Volborth wil ermee een overzicht geven van de regels en gebruiken die bij de heraldiek zijn te onderscheiden. Het accent ligt daarbij op de heraldische kenmerken van de verscheidene Westeuropese landen, waarbij Engeland, België en Duitsland een belangrijke plaats innemen.

Na een korte inleiding volgt er een bespreking van een groot aantal heraldieke termen. Aan de hand van illustraties worden de soorten schilden, helmen, mantels en dekkleden verder uitgewerkt. Vooral de verschillende schilden en de afbeeldingen die hierop zijn te onderscheiden komen uitvoerig aan bod. Per categorie geeft von Volborth voorbeelden van deze stukken. Een grote verscheidenheid aan dieren, bloemen, schepen en gebouwen passeert de revue. Aan de hand van bestaande wapens licht hij deze symbolen toe.

In het vervolg van het boek wordt ingegaan op de combinaties van wapens, zoals deze door huwelijk konden worden verkregen, gevolgd door hoofdstukjes over adellijke en niet-adellijke wapens. Bij de keuze van zijn voorbeelden heeft de auteur gekozen voor een indeling naar thema, waarbij symbolen, tekens en stijlkenmerken centraal staan. De samenstelling van het wapen, de kleur en de vorm, waren voor hem uitgangspunt om te worden opgenomen in dit boek. Het is duidelijk de keuze van de kunstenaar. De vele voorbeelden blijven hierdoor een willekeurige greep uit een groot aanbod. Streek- of landgebonden wapenkenmerken en de variaties daarop komen zodoende nauwelijks naar voren.

Het boek wordt besloten met hoofdstukken die zijn gewijd aan de verschillende corporatiewapens en aan wapens van ridderslike orden en die van de Anglicaanse en Rooms-katholieke kerk.

Heraldiek bevat (te) veel illustraties, meer dan 1200 in totaal, waarvan enkele in kleur. De bij de illustraties behorende tekstgedeelten zijn nogal kort uitgevallen. Een groter bezwaar, dat aan het boek kleefte is het ontbreken van een duidelijke inleiding per hoofdstuk. Er is per hoofdstuk behoefte aan een duidelijk begin, waarin iets wordt verteld over het onderwerp, begrippen worden uitgelegd en waar iets uit de opbouw van het hoofdstuk naar voren komt.

Het boek is zodoende een bonte verzameling van illustraties, zonder kop en staart, gebleven.

Kees Torreman

Christopher Hibbert, *Africa explored, Europeans in the dark continent, 1769—1889*. Uitg. Penguin, f 24,—.

Reisliteratuur is in de mode. De afgelopen jaren worden boekwinkels overspoeld met de zoveelste titel wederwaardigheden op reis. De meesters van dit genre, zoals Cees Nooteboom of Paul Theroux, beleven gouden tijden. De wereld is klein geworden dankzij het vliegtuig. Verre landen glijden bijna dagelijks de huiskamer binnen via het televisiescherm. Lezers reizen zelf dikwijls ook. De reisboeken leveren herkenbare situaties — oh ja, weet je nog toen in Bangkok — of lezers putten er nieuwe ideeën uit voor een volgende trip.

Soms lijkt het allemaal haast al té gemakkelijk. De romantiek van de eerste reizigers is weggesleten. Om aan dat pioniersgevoel tegemoet te komen verschijnen er, in het kielzog van de moderne reisliteratuur, ook steeds meer heruitgaven van de klassieken, de echte ontdekkingsreizigers. En voor wie zich niet door de lange rijen originelen heen wil werken zijn er altijd nog de boeken óver de beroemde reizigers. *'Africa explored'* van de Britse historicus en publicist Christopher Hibbert is zo'n boek.

'Africa is, indeed, coming into fashion', zei Horace Walpole al in 1774. Helemaal nieuw is de trend dus niet. Hibbert is ook zeker niet de eerste die de ontdekkingsreizen naar het Afrikaanse binnenland beschrijft voor een breed publiek. *'The White Nile'* en *'The Blue Nile'* van Alan Moorehead vonden al in de jaren '60 een zeer groot publiek. De twee boeken werden enkele jaren geleden rijk geïllustreerd heruitgegeven door Penguin. In Hibberts hoofdstuk over Oost-Afrika zal de lezer niet veel nieuws aantreffen. Maar de auteur bestrijkt een veel groter gebied: bijna geheel Afrika, en een grote tijdsspanne: van de vroegste ontdekkingsreizigers tot aan de kolonisatie. De grote ontdekkers zoals Livingstone en Stanley, die nooit te klagen hebben gehad over aandacht, figureren in het boek, maar ook minder bekende — en minder succesvolle — avonturiers ontruikt Hibbert aan de vergetelheid. Dit alles in de onderhoudende verteltrend die eigen lijkt aan de Britse populair-wetenschappers. Hij blijft daarbij dicht bij zijn primaire bronnen en zijn hoofdstukken hebben wat van samenvattingen van reisverslagen. Het resultaat is een lange aaneenschakeling van smakelijke anekdotes en af en toe een voorzichtig kijkje in de psyche van de mannen op zoek naar roem.

Een van de aardigste hoofdstukken gaat over Mungo Park, de eerste die door de African Association op pad werd gestuurd. Hij was ook een van de eerste avonturiers die levend terugkeerden en schreef een indringende bestseller over zijn belevenissen.

Park, die al in 1795 de tocht aanvaardde, spreekt misschien nog het meest tot de romantische verbeelding. Hibbert portretteert de 22-jarige nieuwsgierige met veel sympathie.

Slechts vergezeld door een Afrikaanse tolk trekt Park het binnenland van West-Afrika in op zoek naar de legendarische rivier de Niger. Het wordt een reis vol ontberingen. Hij wordt maandenlang vastgehouden door de 'Moren', een mohammedaans woestijnvolk dat oorspronkelijk uit Marokko komt, en zijn tolk wordt als slaaf verkocht. Als hij tenslotte weet te ontsnappen heeft hij slechts zijn broek, een hemd en een hoed van bevervel — waarin zijn aantekeningen verborgen zitten. Alleen, dorstig en hongerig zwerft hij door Afrikaanse koninkrijken die onderling oorlog voeren. Ondanks alles bewaart Park zijn humeur, blijft hij zich open en terughoudend opstellen en is onder de indruk van de Afrikaanse beschaving.

Vriendelijke Afrikanen houden de in lompen gehulde blanke in leven. Park vindt de Niger maar is zo ziek en verzwakt dat hij een tocht naar de beroemde stad Timbaktu moet staken. Na een uitputtende terugreis door het gebied waar inmiddels hongersnood heerst, bereikt hij de mond van de rivier de Gambia. Zijn reis is een succes. Zijn boek geeft voor het eerst een onbevengden ooggetuigeverslag van Afrikaanse samenlevingen, hun gebruiken en gewoonten. Park is enthousiast over de Afrikanen, minder te spreken is hij over de Moren.

Parks tweede reis wordt hem noodlottig. Dit keer vertrekt hij met een groot gezelschap: vrienden en soldaten, die allen omkomen. Hij zakt met een vlot een heel eind de Niger af, maar hij moet regelmatig slag leveren met Afrikaanse krijgers. Dit kost hem zijn leven.

Verhalen als dit vertelt Hibbert sappig na. Niet veel meer, maar ook niet minder.

Wim Bossema

Maria Bellonci, 'Il Milione', het originele reisverslag van Marco Polo. Vertaald in het Nederlands door Dick Kolthoff, Fibula/van Dishoeck, Vianen 1985, f 45,—.

Dit jaar is er een nieuwe Nederlandse vertaling verschenen van Marco Polo's schitterende reisverhaal 'Il Milione'. De vertaler Dick Kolthoff heeft hiervoor niet het originele manuscript gebruikt maar de eigentijdse Italiaanse vertaling van Maria Bellonci. Dit brengt enige voordelen met zich mee.

In de eerste plaats heeft Bellonci reeds een keuze gemaakt uit de enorme wirwar van manuscripten en vertalingen die in de loop der geschiedenis is ontstaan. Omdat het originele manuscript verloren is gegaan, heeft het verhaal namelijk verschillende wendingen aangenomen. Haar vertaling is gebaseerd op het Parijse manuscript 1116, een Frans-Italiaanse tekst, die volgens de

meeste geleerden de oorspronkelijke tekst het dichtst benadert. Verder heeft zij deze tekst af en toe aangevuld met passages uit latere versies. Stilistisch is zij er mijns inziens in geslaagd de eenheid en de oorspronkelijke kracht van het boek te handhaven.

In de tweede plaats heeft Bellonci de leesbaarheid bevorderd door op sommige plaatsen het woordgebruik te moderniseren. Het is jammer dat Kolthoff zich zo sterk aan de Italiaanse tekst heeft gehouden, omdat hierdoor het Nederlands vaak een gezwollen toon aanneemt. Desalniettemin is zijn werk bijzonder verdienstelijk en een aanwinst zowel voor de schoolbibliotheek als voor elke historicus, die het Italiaans niet beheerst.

De inhoud behoeft naar mijn mening weinig toelichting. Het is het verslag van de reis die de Venetiaanse koopman Marco Polo samen met zijn vader Niccolò en zijn oom Matteo naar China maakte, van 1269 tot 1295. Het is de eerste beschrijving die ooit door een Europeaan van het Verre Oosten is gemaakt. Hierin worden alle gebieden waar zij doorheentrokken nauwkeurig door Marco beschreven wat betreft hun geografische ligging, voornaamste bestaansmiddelen, zeden en gewoonten, politiek en religie.

Opvallend hierbij is dat Marco een zeer nuchter en objectief verslag tracht te geven, in tegenstelling tot de meeste reisverhalen van zijn tijdgenoten. Desondanks herkennen wij in de beschrijvingen van onbekende natuurverschijnselen en legendes Marco's goedgelovige en middeleeuwse geest.

Het nut van dit boek voor het geschiedenisonderwijs moeten we voornamelijk in het illustratieve zoeken. Voor de periode der grote ontdekkingsreizen is de figuur Marco Polo van immens belang en kunnen we aan de hand van zijn reis enerzijds de ontmoeting van culturen beschrijven en de ontdekking van nieuwe normen en waarden, met hieraan vastgekoppeld het begin van de 'Nieuwe Tijd', en kunnen we anderzijds alle ingrediënten van een ontdekkingsreis aan bod laten komen, zoals de gevaren onderweg te land en ter zee, de psychologie van de reiziger, de ontdekkingen en de betekenis ervan voor de wetenschap. Maar ook als we de geschiedenis van China behandelen is de periode van de Yuan-dynastie, welke Koebilai Chan heeft ingeluid, van groot belang en kunnen we aan de hand van Marco Polo's boek veel hieromtrent te weten komen. Tot slot is 'Il Milione', het boek van 'een miljoen wonderen', een schitterend voorbeeld van een middeleeuws reisverhaal, dat je in een lessenscyclus over reisverhalen door de geschiedenis heen of in een les over het middeleeuwse wereldbeeld zou kunnen behandelen. De verhalen en beschrijvingen uit 'Il Milione' worden in

kleio

deze uitgave overigens niet door mooie plaatjes vergezeld, maar zouden door de docent met behulp van diamateriaal (aanwezig op het PDI te Utrecht) en de Amerikaanse televisiefilm 'Marco Polo' die het afgelopen jaar op de Nederlandse televisie is uitgezonden, aanschouwelijk gemaakt kunnen worden.

M. Weerts

VAKWETENSCHAP

G. Duby, *Ridder, vrouw en priester. De middeleeuws oorsprong van het moderne huwelijk*, Amsterdam 1985.

De middeleeuwse oorsprong van het moderne huwelijk is de ondertitel die het boek *Ridder, vrouw en priester* van de Franse medievist Georges Duby in de Nederlandse vertaling heeft meegekregen (oorspronkelijke titel: *Le chevalier, la femme et le prêtre, le mariage dans la France féodale*). Deze ondertitel geeft precies het kernthema weer van deze studie die de periode 1000–1200 behandelt. Een periode waarin het huwelijk langzaam de vorm kreeg die het eeuwenlang zou houden. De ridder (dat wil zeggen in dit geval vorsten, adel en andere hooggeplaatsten), de vrouw (wier voornaamste taak het was in een wettig huwelijk zonen te baren) en de priester (die oordeelt over eventuele belemmeringen van het huwelijk, de enige ook die een wettige scheiding kan uitspreken, ofschoon men zich daar dikwijls niets van aantrekt) spelen in dit boek de hoofdrol. Duby richt zich namelijk op de 'bovenlaag' van de samenleving omdat hierover de meeste bronnen bestaan: zo schetst hij aan de hand van een aantal *casus* huwelijkswel en -wee van koningen, graven en dergelijke dat zijn weerklink vond in kerkelijke geschriften.

Het boek telt drie afdelingen: de elfde eeuw, rond 1100 en de twaalfde eeuw. Hierin wordt duidelijk, dat de traditionele opvattingen van kerkelijke auteurs (onder andere Guibert van Nogent en Ivo van Chartres worden genoemd), dat het door de kerk gesanctioneerde huwelijk onverbreekbaar is en slechts in hoge uitzonderingen ontbonden kan worden, vaak botsen met de belangen van wereldlijke vorsten die hun vrouwen kiezen om haar erfdeel en om mannelijke nakomelingen te verwekken; kortom om hun macht te consolideren. Juist doordat steeds één kwestie – bijvoorbeeld de huwelijken van Filips I – of één auteur – bijvoorbeeld Burchard van Worms – aan de orde wordt gesteld kan de bespreking hiervan diepgaand geschieden. Men zou hierop kunnen aanmerken, dat zo verschillende zaken onbesproken blijven, maar deze manier van behandelen is indringender en gevarieerder dan een theoretische opsomming zou zijn. We krijgen zo een goede

indruk van de veranderingen die langzaam maar zeker gaan optreden en die Duby zelf in zijn conclusie omschrijft als 'het wordingsproces van die hechte maatschappelijke structuren die momenteel onder onze ogen in brokstukken uiteenvallen'.

De Nederlandse uitgave bevat een voorwoord van professor Leupen, hoogleraar middeleeuwse geschiedenis te Amsterdam. De vertaling is uitstekend.

Toegespitst op de middelbare-school-situatie zou ik met het volgende willen besluiten: Leraren kan ik zeker de aanschaf van dit boek aanraden. De middeleeuwse geschiedenis krijgt weliswaar niet veel aandacht op middelbare scholen maar doordat er veel lijnen doorgetrokken kunnen worden zou ik me kunnen voorstellen, dat het boek zeker van pas kan komen bij bepaalde projecten die klassikaal behandeld worden. P. Bange

Michel Vovelle, *Mentaliteitsgeschiedenis. Essays over leef- en beeldwereld. Serie: Sporen*, SUN, Nijmegen 1985, 212 blz., f 28,50.

Diverse zweverige activiteiten op historisch gebied worden tegenwoordig verkocht als vormen van hypermoderne mentaliteitsgeschiedenis. Het is een goede greep van de Socialistische Uitgeverij Nijmegen Vovelle te laten helpen weer het bos in de bomen te zien. *Mentaliteitsgeschiedenis* initieert de nieuwe serie *Sporen*, voorbeeld van de ontwikkeling van de SUN naar uitgeverij van kwaliteitsboeken zonder verloochening van het verleden. Juist voor een marxist als Vovelle is het nodig duidelijk te maken dat mentaliteitsgeschiedenis fundamenteel anders is dan de aloude ideeëngeschiedenis of historie van ideologieën.

In een kernachtige inleiding rechtvaardigt Willem Frijhoff zijn methode van vertalen, waarin hij zijn distantie ten opzichte van de Franse auteur niet verzwijgt. De bladzijden 15 en 16 leggen de vertaalde sleutelbegrippen uit en zijn een handige sleutel op de essays die in hun diversiteit geen gesloten leer van de mentaliteitsgeschiedenis kunnen geven.

Het eerste stuk bakent ideologie af van mentaliteit. *Mentaliteitsgeschiedenis*, naar de definitie van Robert Mandrou 'een geschiedenis van wereldbeelden' is vager en tegelijk operationeler omdat zij beter in staat is te voldoen aan de behoeften van een onderzoek zonder vooropgezette bedoelingen (26). *Mentaliteitsgeschiedenis* moet steeds berusten op het onderzoek van de objectieve levensvoorwaarden – de 'kelder' van de sociale geschiedenis –. Vovelle definieert mentaliteitsgeschiedenis als 'onderzoek naar de tussenschakels en de dialectische verhouding tussen de objectieve levensvoorwaarden van de mensen en de wijze waarop ze hierover aan elkaar vertellen en zelfs waarop ze deze beleven' (32).

Pas zo wordt recht gedaan aan de complexiteit en de totaliteit van de werkelijkheid en wordt mentaliteitsgeschiedenis 'de natuurlijke voortzetting en de speerpunt van heel de sociale geschiedenis'.

In het tweede essay *De dood* wijst Vovelle analoog de niveaus van studie aan: 'de ondergane dood' (demografisch), 'de geleefde dood' (gedragingen, rituelen) en 'het vertoog over de dood' (35). Vovelle waarschuwt hier ook tegen het trekken van te rechte lijnen tussen demografische realiteiten en ideologie. Zo speelt de herontdekking van de dood, de doorbreking van het taboe in de laatste decennia, zich af in een demografisch patroon dat identiek is aan dat van het einde van de negentiende eeuw: de schakels tussen demografie en ideologie zijn heel complex verbonden (47).

Ook de overige zes stukken zijn rijk aan gedachten die geïllustreerd worden met voorbeelden, een beetje irritant veel ontleend aan eigen onderzoekingen. De verrijking die mentaliteitsgeschiedenis brengt voor de traditionele godsdienstgeschiedenis, wordt onder andere zichtbaar. Aangevoerd wordt dat het aanboren van nieuwe bronnen, met name het beeldmateriaal, essentieel is voor de nieuwe richting en dan niet in een losse, impressionistische aanpak, maar in een seriële rangschikking van vele items. Simpele metaforen als de tijdgeest moeten vervangen worden door een besef van de complexe gelaagdheid van opvattingen in een zelfde wereld en in één individu, dat primaire en zeer sophisticated belevingen kan hebben.

De historicus, ook de leraar, die de mentaliteit van de hedendaagse geschiedschrijving wil verstaan heeft aan *Mentaliteitsgeschiedenis* een rijk reservoir van gedachten.

Anton J. L. van Hooff

KLEIO KRANT

Commissie HEG

15 mei verzond de commissie de bijgestelde versie van haar eerste deeladvies aan de staatssecretaris. In de komende Kleio zult u daar nader over worden geïnformeerd.

De volgende twee deeladviezen zullen na de grote vakantie gereed zijn. Het betreft het deeladvies over de consequenties van het nu net voltooide stuk voor de leerplannen van de rijkscholen voor Vwo en Havo en het deeladvies over het eindexamen niveau D en C en de consequenties hiervan voor de rijkscholen voor Mavo en Lbo. De commissie HEG streeft ernaar ook over deze deeladviezen een adviesronde te organiseren. Daartoe heeft zij de staatssecretaris om haar medewerking verzocht.

materiaal dat door docenten in ons land en in het buitenland is vervaardigd en in de klas gebruikt, bekijken en ermee 'spelen'.

In het juli-nummer van Kleio volgt een nadere uitwerking van het programma. Allen die van plan zijn deze dag bij te wonen, worden verzocht zich nu reeds op te geven.

Adres: Antwoordnummer 43213,
2500 WV Den Haag (postzegel
overbodig!).

Huis in de buurt van Eindhoven op 14 juni aanstaande. Aan dit bezoek wordt tevens onze volgende vergadering gekoppeld.

Cees van der Kooij

Leermiddelen-
gids
basisonderwijs
1986

Editie-1986 van het leermiddelenoverzicht voor de basisschool is uit. Het is wederom samengesteld door José Lodewegens van de Centrale Registratie Leermiddelen (CRL) en opnieuw is het uitgebreider en dikker.

De leermiddelengids heeft een nieuwe ordening gekregen, gebaseerd op de tekst van de wet op het basisonderwijs. Daardoor is staatsinrichting niet langer bij geschiedenis vermeld, maar bij maatschappelijke verhoudingen. Ook de doelgroepenvermeldingen zijn aangepast aan het basisonderwijs: er wordt nu geteld van BAO 1 tot en BAO 8.

Vergeleken met 1985 zijn er geen grote wijzigingen op het gebied van geschiedenis en staatsinrichting. Het belangrijkste nieuws is de start van de nieuwe versie van *Geschiedenis in onderwerp en opdracht* (Meulenhoff, Amsterdam). Dit is de eerste en voorlopig enige methode met materiaal voor BAO 3 (en in de toekomst ook voor BAO 4). Andere nieuwe methoden, die in ontwikkeling zijn, zoals bijvoorbeeld *Spoorzoe-ken in de tijd* (Wolters-Noordhoff, Groningen), houden vast aan een start in BAO 5. De methode *Sleutel tot het heden* verhuisde van uitgever: Van Goor, Amsterdam werd Memo in Lelystad.

In de rubriek 'overige leermiddelen' zijn enkele nieuwe gelegenheden uitgegeven over de Tweede Wereldoorlog opgenomen. Uitgeverij De Vuurbaak (Groningen) kondigt in deze rubriek de voorbereiding van een nieuw deel voor de Tijdspiegelreeks aan, een deeltje over de dolantie van 1886. In deze leermiddelengids komt voor het eerst ook de vermelding van educatieve software voor. Voor geschiedenis is dat het oefenprogramma 'Tijdbalk' van Educa-boek en voor staatsinrichting het

programma 'Verkiezingen' van dezelfde uitgever.

De *Leermiddelengids Basis-
onderwijs 1986* kost f 32,00 en is
te bestellen bij de CRL, postbus
2041, 7500 CA Enschede, telefoon
053-840246.

Cees van der Kooij

Mondiale
vorming

‘School en Wereld’ is een landelijk steunpunt voor het onderwijs op het gebied van mondiale vorming, waartoe onderwerpen als de derde wereld-problematiek, voeding, milieu, oorlog en vrede, racisme, discriminatie, seksisme, gezondheid en mensenrechten gerekend worden.

Op het bureau van 'School en Wereld' is een documentatiecentrum gevestigd, waar informatie verzameld en geordend is en waar ook praktijkbeschrijvingen in een 'projecten-bank' ondergebracht zijn. Door 'School en Wereld' werd in 1984 een informatie- en documentatielijst 'Mondiale vorming in het onderwijs' uitgegeven. In 1985 verscheen een supplement, dat inmiddels gevolgd is door overzichten van nieuwe aanwinsten. Het laatst verschenen overzicht loopt tot oktober 1985. De lijst bevat titels van artikelen en boeken, verslagen uit de onderwijspraktijk (projecten) en een uitgebreide adressenlijst van groepen en instellingen, die zich bezighouden met mondiale vorming.

'School en Wereld' is gevestigd aan de Wulverderlaan 1A in Santpoort-Noord (2071 BG), tel. 023-382724.

NBLC

'Bekijk het maar, ik lees wat ik leuk vind'

De Dienst Boek en Jeugd van het Nederlands Bibliotheek- en Lektuurcentrum (NBLC, Postbus 93054, 2509 AB 's-Gravenhage, tel. 070-264351) gaf in 1985 onder de titel 'Bekijk het maar, ik lees wat ik leuk vind' een lijst uit van leesboeken voor jonge mensen in de leeftijd van 13 tot

Feestelijke jaarvergadering

Onderwerpen:
bedrijfsgeschiedenis
computer en het geschiedenis-
onderwijs

De feestelijke jaarvergadering van de VGN wordt dit jaar gehouden bij Philips in Eindhoven. Na de geslaagde museumdag in Utrecht vorig jaar, staan op 6 september twee onderwerpen centraal:

- bedrijfsgeschiedenis
- computer en geschiedenisonderwijs.

Gedurende het ochtendgedeelte vindt de uitreiking van de Huib de Ruyterprijs plaats. Het wel en wee van het vakgebied 'bedrijfs-geschiedenis' zal in een lezing aan de orde komen. Het middagpro-gramma staat in het teken van de presentatie van software voor de computer in het geschiedenis-onderwijs. Deelnemers kunnen

Op woensdag 14 mei 1986 vergaderde de Commissie PA-BO in Amersfoort. Helaas waren twee leden verhinderd. Aan de orde kwamen:

- de plannen voor de opzet van de VGN-Onderwijscommissie;
- de regio's: ook de regio-Limburg is inmiddels van start gegaan, zodat alle PABO-regio's nu één of meerdere keren bijeengewest zijn. Ook de regio-Midden-Oost-Nederland en de regio-Brabant (in KPC-verband) vergaderden, terwijl de regio-Noord-Nederland en de regio-West-Nederland respectievelijk op 23 mei en direct na de zomervakantie weer bijeen zullen komen;
- de Nieuwsbrieven: Nieuwsbrief nummer 3 (over stage-opdrachten vanuit geschiedenis en over het onderwerp 'stad') is gepland voor september 1986. Voor Nieuwsbrief nummer 4 wordt gedacht aan de onderwerpen: afstuderen, veldwerk en intercultureel onderwijs. Voor inlichtingen (en suggesties): Magdaleen Kingmans, telefoon 050-132787;
- plannen voor bijdragen vanuit onze commissie aan 'Kleio';
- een werkbezoek van de commissie aan het Prehistorisch

20 jaar. Op deze lijst is het geschiedenisaspect nadrukkelijk aanwezig: maar liefst 26 van de 75 boeken spelen in het verleden. Er is sprake van een grote variatie in onderwerpen van de aanbevolen boeken: het prachtige 'Tocht door de tijd' van M. Bosse, dat zo goed te gebruiken is om verschillende maatschappijvormen duidelijk te maken, maar ook boeken over slavernij, heksen, de Tweede Wereldoorlog, de sociale kwestie in de vorige eeuw, China omstreeks 1850 en indianen. De lijst is op aanvraag gratis te verkrijgen (ook in veel openbare bibliotheken).

Uit de geschiedenis van het landschap

In nieuwe schoolboeken voor het geschiedenisonderwijs wordt in toenemende mate aandacht besteed aan de wisselwerking tussen de mens en de natuur. De (grotere) gerichtheid in deze boeken op het dagelijks leven in vroeger tijd en op de ontwikkelingen op het gebied van de middelen van bestaan is hiervoor verantwoordelijk. Een mooi hulpmiddel om de geschiedenis van het landschap in de klas in beeld te brengen is de poster 'Uit de geschiedenis van het landschap' met tekst en tekeningen van J. Wartena. Deze poster is een uitgave van de Dienst Groenvoorzieningen en Milieu-educatie van de gemeente 's-Gravenhage (Postbus 16240, 2500 BE Den Haag, tel. 070-889335). Wartena stelde op de poster de zandgronden in Nederland centraal. Hij bracht de volgende periodisering aan:

- het tijdperk van de toendra, 70.000 v. Chr. — 10.000 v. Chr.
- het tijdperk van de grote bossen, 10.000 v. Chr. — 1000 v. Chr.
- het tijdperk van de heide, 1000 v. Chr. — 1850 n. Chr.
- het tijdperk van de techniek, 1850 n. Chr. —

Voor ieder tijdperk is in een zwart-witte uitvoering van steeds dezelfde plaats een soort striptekening afgebeeld. Waar eens rendieren op de toendra graasden, wonen later Hunebedbouwers tussen de bossen, weer later zijn er de essen met eromheen de heidevelden en nog weer later is er het technische landschap: recht toe recht aan met 'zorgvuldige' verkavelingen. In de laatste, maagdelijk-witte strip — de toekomst — mogen de kinderen hun eigen toekomstvisie intekenen.

Bij dit nuttige hulpmiddel, zeer geschikt voor het prikbord in de klas, hoort een tekstboekje, dat in de eveneens door bovengenoemde Dienst Groenvoorzieningen

Cursus veldwerk in het geschiedenisonderwijs

16, 17 en 18 oktober 1986

Een driedaagse werkconferentie i.s.m. het Veldstudiecentrum te Orvelte waarin u de gelegenheid wordt geboden kennis te maken met verschillende vormen van veldwerk, waardoor veldwerk in eigen buurt of regio gestalte kan krijgen. In de opzet van de cursus is gekozen voor twee stromen: één voor 'beginners' en één voor 'gevoorderden'.

De cursus start op donderdag 16 oktober 1986 om 10.00 uur en eindigt op zaterdag 18 oktober rond 15.00 uur. De cursus wordt geleid door Jan van Ginkel van het Veldstudiecentrum te Orvelte. Als u zich voor 1 juli inschrijft, bedraagt de cursusprijs f 75,—, inclusief overnachtingen, maaltijden en gebruik van materiaal. Na 1 juli bedraagt de prijs f 85,—. Te voldoen op postrek.no. 1561752, t.n.v. penningmeester didactiekcommissie VGN te Den Haag. U kunt zich opgeven als deelnemer door het zenden van een briefkaart aan H. van Duijsen, Jekerstraat 53^{III}, 1078 LZ Amsterdam.

De doelstellingen voor beide groepen lopen min of meer parallel:

- een eerste kennismaking met veldwerk passend in het geschiedenisonderwijs;
- het zelf doen van veldwerk;
- zelf veldwerkopdrachten maken;
- idee krijgen wat er in Nederland voor mogelijkheden zijn om in eigen omgeving geschiedenisveldwerk te doen.

Het programma voor de groep 'beginners' ziet er als volgt uit:

Donderdag 16 oktober:

De ochtend wordt in beslag genomen door een bespreking van het programma en een inleiding op het 'Olde Landschap' door de cursusleider Jan van Ginkel. De middag staat in het teken van de veldwerkopdracht 'Historische namen in het landschap', die 's avonds moet worden uitgewerkt tot een leerlingenvariant. Als deze eerste oefening en introductie achter de rug is, volgt er een lezing met discussie.

Vrijdag 17 oktober:

Staat in het teken van aangeboden keuzeopdrachten. U gaat met een groepje de prachtige omgeving in, om te werken aan en met kant en klare veldwerkopdrachten. In de middag kiest u een ander onderwerp dat fietsend of lopend wordt uitgevoerd. Uw verschillende ervaringen worden dan aan een bespreking onderworpen, waarna een deel van de avond wordt besteed aan het voorbereiden van eigen veldwerkopdrachten voor de volgende dag. Een ander deel van de avond is weer gevuld met een interessante lezing.

Zaterdag 18 oktober:

De ochtend wordt besteed aan het uitwerken in het veld van de zelf bedachte en gemaakte veldwerkopdracht, die in de middag nabesproken wordt. Rond 15.00 uur maakt een ieder zich op voor vertrek naar huis.

Voor de 'gevoorderden' loopt een deel van de cursusonderdelen parallel, namelijk de inleiding en de lezingen.

De eerste dag en de ochtend van de tweede dag staan in het teken van de geschiedenis van Drente

in de 20ste eeuw, en dan met name de positie van de vrouw op de Drentse zandgronden. Het bedrijven van Oral History maakt deel uit van dit onderwerp. De vrijdagmiddag wordt ingeruimd om veldwerkopdrachten op te zetten 'vanuit school in de schoolomgeving'. Uiteraard heeft u beide in Orvelte niet bij de hand, maar we kozen de middelgrote plaats Beilen als object voor onderzoek en produktie van veldwerkopdrachten. Om u een beetje op weg te helpen in een onbekende plaats wordt een reader uitgereikt met allerhande informatie. De bedoeling is creatief bezig te zijn. 's Avonds worden de ideeën in deze twee dagen opgedaan besproken, waarna de zaterdag gebruikt wordt voor de uitwerking.

Het Veldstudiecentrum is gehuisvest in een schitterende omgeving. De accommodatie is voortreffelijk. Het adres is: Veldstudiecentrum Orvelte, Zuiderseweg 10, 9441 TZ Orvelte.

Mocht u de ervaringen van 1985 nog eens na willen lezen, dan wordt u verwezen naar *Kleio* no. 6, juli 1985, pag. 22-27.

VELDWERK in het geschiedenis- onderwijs

Orvelte 16,17,18 oktober '86

en Milieu-educatie uitgegeven serie 'De natuur van de maand' (serie XXXVI, 1984, nr. 6) is verschenen. De poster kost — exclusief verzend- en verpakingskosten — f 2.50.

Ploegen door de eeuwen heen

Onder de titel 'Ploegen door de eeuwen heen' is in het Volkenkundig Museum 'Gerardus van der Leeuw' in Groningen een tentoon-

stelling over de geschiedenis van de ploeg te zien.

Op tekstborden wordt de ontwikkeling van de ploeg — van eergewoon naar karploeg — uiteengezet. De lezer/kijker krijgt dankzij die teksten een goede introductie op de tentoonstelling. Centraal daarin staat een interessante collectie ploegen, de meeste uit Nederland, maar ook enkele van elders. Ver-

der zijn op de tentoonstelling gereedschap om de grond te bewerken en verschillende modellen van ploegen te zien. Zo is de kijker in staat zelf ontwikkelingen in zowel de algehele als in de gedeeltelijke vormgeving van de ploeg vast te stellen. Of juist te constateren, dat er nauwelijks van ontwikkeling sprake is. Dat laatste blijkt heel mooi uit een vergelijking van een Nederlandse rolploeg uit de negentiende eeuw met een ploeg, die afgebeeld staat op een schilderij van Brueghel uit de zestiende eeuw.

Speciaal voor visueel-gehandicapten is een deel van de tentoonstelling ingericht met braille-teksten en tevens is er voor hen een rondleiding op cassette-band beschikbaar.

De tentoonstelling is tot 18 augustus 1986 op dinsdag tot en met vrijdag van 10-16 uur en op zaterdag en zondag van 13-17 uur te bezichtigen. Het museumadres luidt: Nieuwe Kijk in 't Jatstraat 10A, Groningen, telefoon 050-635791.

Cees van der Kooij

Brandaan, de Ierse Odysseus

Van 13 juni tot en met 10 augustus zal in het Rijksmuseum Het Catharijneconvent te Utrecht een tentoonstelling worden gewijd aan de legendarische middeleeuwse zeevaarder Sint Brandaan, de hoofdpersoon van een van de oudste werken uit de Nederlandse

letterkunde. Deze expositie, getiteld 'Brandaan, de Ierse Odysseus', vormt een onderdeel van de viering van het 350-jarig bestaan van de Rijksuniversiteit Utrecht.

De historische Brandaan was een abt uit de zesde eeuw, een periode waarin Ierse monniken zich als kluizenaars vestigden op onherbergzame eilanden. Sporen van hun aanwezigheid zijn aangetroffen op de Hebriden, de Faeröer en zelfs op IJsland. Volgens de legende zou Brandaan een jarenlange zeereis hebben gemaakt die hem tenslotte een gelukkig eiland aan de overzijde van de Oceaan deed ontdekken. Het is niet onmogelijk dat deze legende herinneringen bewaart aan een ontdekking van Amerika door Ierse monniken, lang vóór de Vikingen voet aan land zetten in de Nieuwe Wereld. Het verhaal van Brandaans wonderlijke reis heeft in de Middeleeuwen aanleiding gegeven tot steeds nieuwe interpretaties, waarbij de inhoud werd aangepast aan gewijzigde denkbeelden omtrent de kosmos, de aarde en de natuur. De ontdekking van Amerika door Columbus blijkt een eeuwenlange voorgeschiedenis te hebben gehad.

Doel van de expositie is, de resultaten van recent wetenschappelijk onderzoek naar de figuur van Brandaan en de overlevering omtrent zijn reis voor een groot publiek toegankelijk te maken. De tentoonstelling wordt voorbereid door een werkgroep van docenten en studenten van het Instituut De Voors voor Nederlandse taal- en letterkunde van de Rijksuniversiteit Utrecht, in samenwerking met Het Catharijneconvent en het Museon, het zojuist gereed geko-

men Museum voor het Onderwijs te 's-Gravenhage.

Na afloop van de tentoonstelling in Het Catharijneconvent verhuist de expositie naar Den Haag, waar zij van 26 september tot 9 november te zien zal zijn in het Museon. Vervolgens gaat zij als paneeltentoonstelling op reis langs een aantal regionale en lokale musea, bibliotheken en culturele centra in den lande.

Milieu-educatie

In Vogelvlucht

Onder deze wijdse titel brengt de Stichting Milieu-Educatie een inventarisatierapport uit over natuur- en milieu-educatie in het voortgezet onderwijs. Het is bedoeld voor onderzoekers, opleiders, leerplanontwikkelaars en educatoren op het gebied van natuur- en milieu-educatie of de belendende terreinen als verzorging en ontwikkelingseducatie. Het rapport bevat 60 bladzijden en is een vrijwel volledige bibliografie, up to date tot maart 1986.

'In Vogelvlucht' bevat in de eerste plaats een overzicht van instellingen en hun activiteiten op het gebied van natuur- en milieu-educatie, milieukunde-, onderwijs en beroepsorganisaties. Het gaat in op onderzoek dat in ons land plaatsvindt en welke visies ten grondslag liggen aan natuur- en milieu-educatie. Ook de onderwijsontwikkeling komt aan bod. Vooral de activiteiten binnen het onderwijs en de onderwijsverzorging die van belang zijn voor de natuur- en milieu-educatie worden besproken.

Hiernaast geeft 'In Vogelvlucht' een overzicht van materialen en leermiddelen, onder verwijzing naar catalogi, datasystemen, materiaalverzamelingen en dergelijke. Een volgende vraag die beantwoord wordt, is hoe het staat met de inpassing van natuur- en milieu-educatie in het voortgezet onderwijs. Hier zijn ervaringen mee opgedaan en er is een infrastructuur waarvan gebruik gemaakt kan worden. Ten slotte bevat het rapport een overzicht van literatuur, tijdschriften, bibliotheken etc. met daarnaast een uitgebreid alfabetisch auteursregister met bijna 350 referenties.

Het rapport is te verkrijgen door overmaking van f 7,50 op giro 31 80 199 t.n.v. Stichting Milieu-Educatie, Utrecht, o.v.v. 'In Vogelvlucht'.

Op zoek naar Afrika

Hoe ontdekten de Europeanen Afrika en welke consequenties bracht dat met zich mee voor de Afrikaanse volken?

Met behulp van het leerlingenboekje (22 bladzijden), waarin teksten, kaarten, illustraties en een vragenkaart samen met het grote (simulatie)ontdekkingspel, maken de leerlingen kennis met een stukje avontuurlijke geschiedenis van onze voorouders. Voor leerkrachten is er een handleiding (12 bladzijden) waarin onder meer: doelen, antwoorden bij de vragen en opdrachten, een literatuurlijst en een uitgebreide toelichting op het ontdekkingspel. 'Op zoek naar Afrika' kan worden gebruikt in de lessen geschiedenis (mogelijk in samenwerking met aardrijkskunde), voor leerlingen in de onderbouw van het voortgezet onderwijs (Lbo, Mavo, Havo en Vwo).

Gert Kant, *Op zoek naar Afrika*, Set (leerlingboekje, handleiding, ontdekkingskaart, spel) - f 15,-, bestelnr. 062.

Leerlingboekje (formaat 20,5x 23,5 cm), f 6,-, bestelnr. 063.

Handleiding (formaat A5), f 7,-, bestelnr. 060.

Spel (formaat A3), f 2,50, bestelnr. 064.

Ontdekkingskaart (formaat A4), f 1,25, bestelnr. 067.

N.B. Prijzen zijn exclusief verzendkosten. CEVNO- dus ook VGN-leden hebben recht op 25 procent korting.

Besteladres: CEVNO, Breedstraat 16a, 1811 HG Alkmaar. Tel. 072-121525.

Vrouwen en bezetting

Lessenserie samengesteld door de projectgroep lespakketten vrouwengeschiedenis van de werkgroep vrouwengeschiedenis en de Geschiedeniswinkel uit Groningen.

In zes lessen behandelt deze lessenserie het thema vrouwen tijdens de bezetting in Nederland. Daarbij komen, na twee inleidingen over Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog en Nederlandse vrouwengeschiedenis verschillende onderwerpen aan bod, zoals: het distributiesysteem en de gevolgen daarvan voor het dagelijks leven; de hongerwinter en de centrale rol van vrouwen daarin; huishoudelijke probleemgebieden voor vrouwen, zoals kleding/textiel,

hygiëne en brandstoftekorten; het alleen komen te staan van veel vrouwen in de jaren '40–'45, het hebben van kinderen in die situatie en de angst van anderen om kinderen te krijgen, vrouwen die mannenwerk (moesten) overnemen.

Daarnaast gaat een blok van een aantal hoofdstukken in op de rol en de positie van vrouwen in het verzet, waarbij verzet opnieuw gedefinieerd wordt op basis van de rol die vrouwen daarin gespeeld hebben zoals in ongeorganiseerde acties (kinderen Wilhelmina noemen, oranje bloemen in je tuin planten). Maar ook in het georganiseerde verzet hebben vrouwen een belangrijke rol gespeeld, bijvoorbeeld koerierssters, bij vervalsingsactiviteiten, het organiseren van vluchtwegen voor piloten. Ook worden de kampervaringen van vrouwen besproken en gaat het lespakket in op de vraag wat vrouwen aantrok in de NSB en haar vrouwenorganisatie de NSVO.

Alle onderwerpen komen aan bod in een 88 pagina's tellend (gebonden) leerlingenboek, waarin zo'n 75 illustraties zijn opgenomen en veel bronnenmateriaal wordt aan gedragen. Daarbij hoort een docentenhandleiding waarin op schematische wijze een overzicht van de zes lessen is opgenomen. Het schema wordt vervolgens per les nader uitgewerkt. Verder is er enige achtergrondinformatie en een uitgebreide lijst met suggesties voor literatuur en audiovisuele middelen over het onderwerp.

Werkvormen die worden gebruikt zijn onder meer het onderwijsleergesprek, zelfwerkzaamheid van de leerlingen, discussiepunten, klassikale activiteiten, een incident-situatie en er bestaat de mogelijkheid om dit incident uit te breiden tot een rollenspel. Ter verwerking van de stof maken de leerlingen een krant. Niet alle hoofdstukken in het leerlingenboek zijn ook in de zes lessen

Studiemiddag over vak-gericht onderwijs over vredesproblematiek

Plants:

Stichting Opleiding Leraren
(SOL), Archimedeslaan 16,
Utrecht.

Tijd:

Vrijdag 5 september 1986, 12.00-17.00 uur

Organisatie:

SOL, in samenwerking met Pedagogisch-Didactisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht en het Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Katholieke Universiteit Nijmegen.

Leraren en ontwikkelcentra hebben voor het thema oorlog en vrede al veel materiaal bijeengebracht. Dit is echter dikwijls niet goed inpasbaar in gewone vaklessen van het voortgezet onderwijs, omdat het

- vakoverstijgend is, en/of
- te veel polemologie en te weinig 'vak' is, en/of
- specifieke werkvormen vergt, en/of
- een eenzijdige benadering bevat.

Tijdens de studiemiddag zal daarom materiaal worden aangeboden en bediscussieerd dat goed inpasbaar in vakken is. Bijdragen zullen worden geleverd door leraren uit het voortgezet onderwijs die met dit materiaal hebben gewerkt en dit vaak zelf ontwikkeld hebben.

Programma:

- Steven ten Brinke, Pedagogisch-Didactisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht, 'De didactiek van vredesproblematiek in hoofdlijnen'.
- Henk Gerritsma, Polemologisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen, 'Een bruikbaar vredeswetenschappelijk oriëntatiekader voor een school'.
- Workshops voor de vakken aardrijkskunde/geschiedenis, maatschappijleer, godsdienst/geestelijke stromingen, economie, natuurkunde, scheikunde, biologie.
- Workshops over Bewapening en de Derde Wereld (aardrijkskunde/geschiedenis). In deze workshop staat het onderwijsleerpakket 'Honger naar wapens' over de omvang, oorzaken en gevolgen van de bewapening in de Derde Wereld centraal. Dit pakket is in het kader van het Educatief Project Ontwikkelingssamenwerking (EPOS) ontwikkeld door medewerkers van het Polemologisch Instituut te Groningen i.s.m. docenten van de Scholengemeenschap Zuid West Drenthe te Diever. Het is bestemd voor de 3de klas van het voortgezet onderwijs, Mavo/Havo. In de workshop zullen Koos Nonden (adjunct-directeur en docent van de SG Zuid West Drenthe) en

Clara Venema (onderwijs-medewerkster EPOS aan het Polemologisch Instituut) het pakket toelichten en uitleggen op welke wijze het pakket te behandelen is in de diverse vakken, waarbij het accent zal worden gelegd op de vakken aardrijkskunde en geschiedenis.

De deelnemers kunnen op de studiemiddag dit pakket verkrijgen.

- Louis Galesloot, Pedagogisch-Didactisch Instituut van de Rijksuniversiteit Utrecht, en Clemens Wijlens, Studiecentrum voor Vredesvraagstukken van de Katholieke Universiteit Nijmegen, algemene workshop over 'Problemen en dilemma's bij lesgeven over vredesproblematiek.

Kosten:

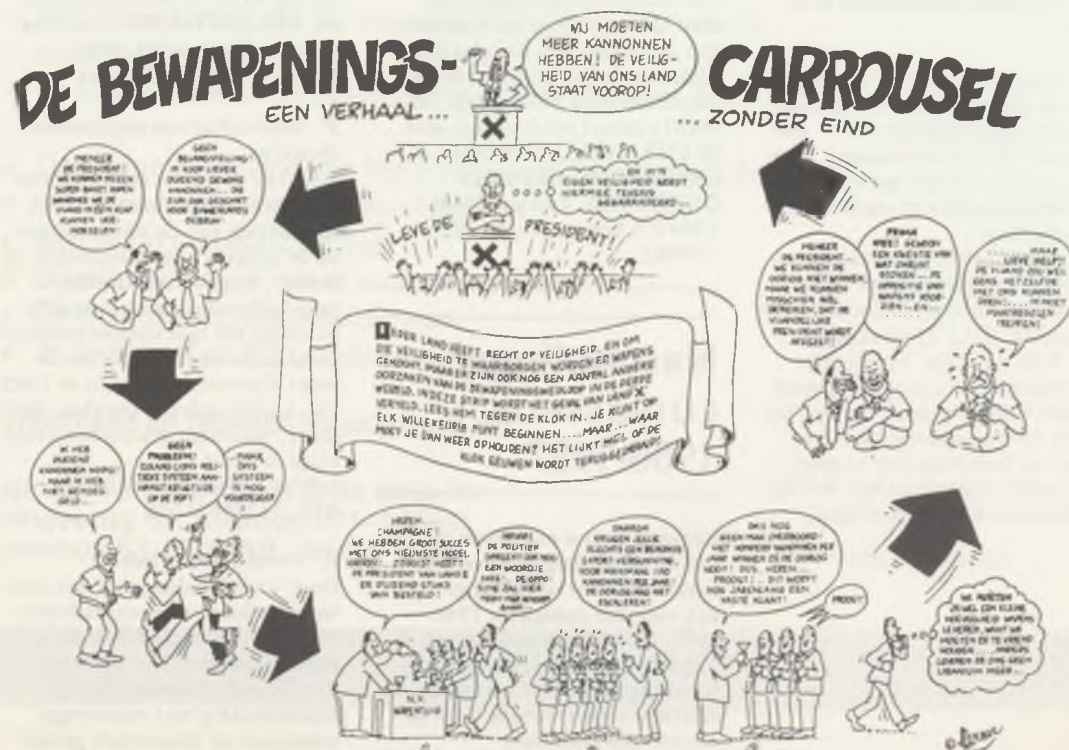
f 10,—. Dit bedrag kan overge-
maakt worden op postgiro
4496846 t.n.v. Stichting Oplei-
ding Leraren Utrecht o.v.v. 'Stu-
diedag vredesproblematiek'.

Inlichtingen en aanmeldingen:

Lejo Swachten, SOL, Archimedes-
laan 16, 3508 SB Utrecht, tel.
030-525111, tst. 114.

Na aanmelding (voor 29 augustus) wordt het definitieve programma toegestuurd.

Wilt u bij aanmelding s.v.p. de workshop noemen, die u wilt bijwonen.

VROUWEN EN DE BEZETTING

6 LESSEN OVER HET LEVEN VAN VROUWEN TUSSEN 1940-1945

verwerkt, het pakket biedt zo-
doende diverse uitbreidings- en
verdiepingsmogelijkheden.
Het niveau van het lespakket ligt
op 3/4 Havo/Vwo. Ten behoeve
van de toepasbaarheid op deze
verschillende niveau's zijn er enige
differentiaties opgenomen in de
stof.

Er is nog een beperkte voorraad
van de lespakketten voor een on-
kostenvergoeding van f 25,- (ex-
clusief f 10,- portokosten). Hier-
voor krijgt men een set van 30
leerlingenboekjes en een docenten-
handleiding.
Verdere inlichtingen over het les-
pakket zijn te verkrijgen bij de
Geschiedeniswinkel, Grote Rozen-
straat 38, 9712 TJ Groningen,
tel. 050-635800. Via dit tele-
foonnummer kunnen ook bestel-
lingen worden gedaan. Tevens be-
staat de mogelijkheid om al-
vorens tot bestelling over te gaan
een gratis zichtexemplaar van het
leerlingenboek aan te vragen.

Medewerking aan Chr. Geschiedenismethode

Docenten die er voor voelen om
in enigerlei vorm, t.a.v. onderwer-
pen waarin zij goed thuis zijn,
mee te werken aan het realiseren
van de uitgave van een geschiede-
nismethode, geschreven vanuit
een christelijke visie, wordt ver-
zocht contact op te nemen met
de CHRISTELIJKE WERK-
GROEP GESCHIEDENIS-
ONDERWIJS, Postbus 2018,
9704 CA Groningen, tel. 050-
710982.

Nascholings- cursussen 1986-1987

Bijgaand treft u een overzicht aan
van de nascholingscursussen ge-
schiedenis voor onderwijsgeven-
den voor het cursusjaar 1986-
1987, die onder auspiciën van de
Landelijke Commissie van voor-
bereiding voor PAO Letteren,
verzorgd zullen worden door de
diverse universiteiten.
Welke cursussen er daadwerke-
lijk zullen plaatsvinden hangt af

van het aantal inschrijvingen: al-
leen de cursussen waarop voor
1 september a.s. meer dan tien
cursisten hebben ingetekend zul-
len doorgaan. Inschrijven voor de
zomervakantie wordt i.v.m. de
voorbereiding van de cursussen
zeer op prijs gesteld!
Uitvoeriger beschrijvingen van
cursussen zijn verkrijgbaar bij
het landelijk bureau voor PAO
Letteren, Postbus 7161, 1007
MC Amsterdam, tel. 020-
5483021.

1. Het parlementaire stelsel in het koninkrijk der Nederlan- den 1815 tot heden

Vier cursussen met als doel: een
handreiking te geven bij de vak-
inhoudelijke en vakdidactische
voorbereiding van lessen over een
van de onderwerpen die in 1987
bij het centraal schriftelijk eind-
examen geschiedenis en staats-
inrichting aan de orde komen.
Duur 3x3 uur, kosten ca f 20, doel-
groep: docenten geschiedenis in
het VO.

Inl. bij UvA: E.M. Janssen tel.
020-5252076, RUU: N. van Sas
tel. 030-534071, KUN: secre-
tariaat geschiedenis tel. 080-
512825 (9.00-12.30 uur), RUG:
G. Doeken-Dudok van Heel tel.
050-635994.

2. De Sovjet-Unie 1924-1964 (RUU) en na 1945 (KUN)

Twee cursussen met als doel:
handreiking te geven bij de vak-
inhoudelijke en vakdidactische
voorbereiding van lessen over een
van de onderwerpen die in 1987
bij het centraal schriftelijk eind-
examen geschiedenis en staats-
inrichting aan de orde komen.
Cursusduur 3x3 uur (RUU) en
3x2 uur (KUN), kosten nader te
bepalen, doelgroep: eerste graads
docenten geschiedenis in het VO.
Inl. bij RUU: A. van Goudoever
tel. 030-534116, KUN: secreta-
riaat geschiedenis tel. 080-
512825 (9.00-12.30 uur).

3. Begeleiding van geschiedenis- docenten

Doel van de cursus is het bijbre-
ngen van kennis en vaardigheden
ten aanzien van de verhoudingen
en de omgang tussen leerlingen en
docent, de gewenste situatie in-
zake verhoudingen en interactie-
patronen ten bate van een optimale
leersituatie en een groot rende-
ment. Cursusduur 2x3 uur en 10x5
uur, kosten nader te bepalen, doel-
groep: docenten geschiedenis met
enige ervaring.
Inl. bij J. Beetsma (RUU) tel.
030-532466/3776.

4. Vrouwengeschiedenis

Doel: kennismaking met het nieu-
we vakgebied vrouwengeschiede-
nis om vrouwengeschiedenis te
kunnen integreren in het tradi-
tionele geschiedenisonderwijs.
Kennismaking met vrouwenge-
schiedenis op theoretisch gebied
en uitvoeren van een onderzoeks-
project (onderwerp: gezinsideo-

logie en maatschappelijke reali-
teit: levensomstandigheden van
meisjes en vrouwen buiten het
kerngezin) waarvan de resultaten
vertaald kunnen worden in een
lessenserie, een tentoonstelling
e.d. Cursusduur 40 tot 60 uur,
kosten nader te bepalen, doel-
groep: docenten geschiedenis en
maatschappijleer in het VO.
Inlichtingen: J. Poelstra (UvA) tel.
020-5253872.

5. Antieke democratie: debat, documentatie, doorwerking, didactiek

Doel: ontwikkelen van actueel
inzicht in de antieke democratie,
het demonstreren van de aard van
het materiaal en het aangeven van
didactische mogelijkheden. Aan-
dacht voor de ontwikkeling en
groei van de antieke democratie;
bronnen van de antieke democra-
tie (in vertaling); invloed van de
Atheense democratie op de mo-
derne staatsvormen. Cursusduur
3x3 uur, kosten f 20,-, doelgroep:
docenten geschiedenis in het VO.
Inl. bij L. de Blois (KUN) tel.
080-512867.

6. Geschiedenis en politiek van Marokko

De cursus beoogt bij te dragen
aan de kennis, vaardigheden en
houdingen die noodzakelijk zijn
voor het geven van intercultureel
geschiedenisonderwijs. Nadruk op
de moderne geschiedenis en de
recente politieke ontwikkelingen
in Noord Afrika, in het bijzonder
op Marokko. Hierbij zullen lijnen
worden getrokken naar het polie-
tieke bewustwordingsproces en de
loyaliteitscrisis van de geëmi-
greerde Noord-Afrikanen. Cursus-
duur 10x4 uur, kosten nader te
bepalen, doelgroep: docenten ge-
schiedenis in het VO.
Inl. bij Fac. Letteren RUL tel.
071-148333 tst. 2441.

7. De positie van de joden in de Middeleeuwse samenleving

Doel: docenten uit te rusten met
een traditioneel beeld en nieuwe
inzichten over de positie van de
joden in de middeleeuwse samen-
leving, zodat zij op de hoogte zijn
van de nieuwste ontwikkelingen
die naar school vertaald kunnen
worden. Tevens kunnen zij hier-
mee examenklassen van een spe-
ciaal onderwerp voorzien. Cursus-
duur 3x3 uur, kosten f 30,-, doel-
groep: docenten geschiede-
nis/maatschappijleer in het VO.
Inl. bij D.J. Faber (RUL) tel.
071-148333 tst. 6365.

8. Jeugdliteratuur in de geschie- denisles

Doel: docenten wegwijs te maken
in de vele en diverse gebruiks-
mogelijkheden van jeugdliteratuur
in de geschiedenisles, zodat zij
dit materiaal in hun lessen kunnen
gaan toepassen. Kennismaking
met enkele projecten zoals die
door docenten uit de regio wor-
den uitgevoerd, rondleiding door
een jeugdbibliotheek met een in-

leiding, discussie over de mogelijkheden aan de hand van een reader. Cursusduur 4x3 uur, kosten f 30,—, doelgroep: docenten geschiedenis in het VO.
Inl. bij D.H. Verhagen (RUL) tel. 071-148333 tst. 6345.

9. Historische interviews als bron bij historisch onderzoek en als didactisch hulpmiddel

Doel: de deelnemers op de hoogte te brengen van ontwikkelingen op het gebied van de methode en toepassing van historische interviews en de deelnemers te laten kennismaken met de problemen bij het maken en gebruiken van die interviews, zowel bij onderzoek als in de klas. Introductie op basis van literatuur, oefening in het maken en verwerken van interviews, bespreken van problemen waarbij de ervaring van de deelnemers wordt betrokken alsmede de mogelijkheid van een 'oral-history' project voor de leerlingen. Cursusduur 6x3 uur, kosten f 15,—,

doelgroep: docenten geschiedenis.
Inl. bij J. Talsma (UvA) tel. 020-5252076.

Na dit overzicht van nascholingscursussen van universiteiten volgt nog het aanbod van de Katholieke Leergangen - Deeltijdopleidingen MO te Tilburg.

1. De Sovjet-Unie in de jaren 1924-1964

Het onderwerp wordt geplaatst tegen de achtergrond van de stofomschrijving van de CEGES. Er wordt onder meer aandacht besteed aan: de opkomst van Stalin, de economische en politieke aspecten van de jaren dertig, de Sovjet-Unie gedurende WO II, de binnen- en buitenlandse politiek in de jaren '45-'53, en de periode Chroetsjov en de Stalinistische.

2. Het functioneren van het Parlementair stelsel in Nederland

Ook hierbij vormt de stofomschrijving van de CEGES het vertrekpunt. Naast een inhoudelijke benadering op basis van de kernperiodes 1815, 1843, 1917 en heden, wordt aandacht besteed aan de mogelijkheden tot didactische vertaling.

Duur/frequentie: 8 bijeenkomsten van 3 uur waarin beide onderwerpen aan de orde worden gesteld.

Periode: september t/m november 1986.

Cursusplaatsen: Tilburg, Eindhoven, Goes, 's-Hertogenbosch, Roosendaal (evt. Sittard).

Cursusgeld: de cursus is gratis.

3. De cultuurgeschiedenis van de middeleeuwen

Een poging tot een opwaardering van de kennis van de westerse cultuur in de middeleeuwen. Plaatsbepaling van deze cultuur in mondiaal kader. Het leveren van een bredere achtergrond bij de behandeling van dit tijdvak in de

brugperiode en als bijzonder onderwerp voor het schoolonderzoek.

Duur/frequentie: 8 bijeenkomsten van 3 uur.

Periode: februari t/m mei 1986.

Cursusplaats: Tilburg, evt. andere plaats.

Cursusgeld: ook deze cursus is gratis.

Informatie: vakinhoudelijk: drs. J.H. Bootsma, tel. 01612-7662.

Verdere informatie en aanmelden:

Deeltijdopleidingen MO, Katholieke Leergangen, Willem II-straat 45, 5038 BC Tilburg. De heer drs. J. Cloosterman, tel. 013-365275. **Aanmelden:** Gaarne vóór 25 juni a.s. onder vermelding 'Nascholing Geschiedenis'.

VOOR HET SCHRIFTELIJK EINDEXAMEN 1987

MAVO-CD/LBL-CD

EXAMENBUNDEL

geschiedenis en staatsinrichting 1987 MAVO-CD/LBO-CD
112 blz. f 16,90 ISBN 90 238 1902 0

HAVO/VWO

EXAMENBUNDEL

geschiedenis en staatsinrichting 1987 HAVO/VWO
114 blz. f 16,90 ISBN 90 238 1901 2

In elke bundel:

— de ontwikkeling van de staatsinstellingen in Nederland.

door dr. E. Smit

— de Sovjet-Unie in de jaren 1924-1964, door drs. F.R. Kat

- De stofomschrijving van het CSE wordt nauwkeurig gevolgd
- Voorgescreven begrippen vetgedrukt
- Jaartallen en begrippenlijst
- Opdrachten n.a.v. tekst en werkmateriaal
- Oefenstof met meerkeuzevragen
- In de MAVO/LBO uitgave steunvragen in de marge

informatie en beoordelingsexemplaren

SMD

spruyt, van mantgem & de does bv
langebrug 87, telefoon 071-146541
postbus 63, 2300 AB Leiden

(look bij de boekhandel)

KLEIO

Onder de titel **KLEI-DIDACTICA** geeft de VGN leerlingenmateriaal uit dat na te bestellen is

Nog leverbaar zijn:

- KD 1 'n Land zonder Leerplicht
KD 2 Van Sodom tot Rhijnauwen

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kافت, geniet, ca. 24 blz.

Prijs:

- 1 t/m 4 ex. f 5,- per stuk
5 t/m 10 ex. f 3,50 per stuk
11 t/m 20 ex. f 3,- per stuk
meer dan 20 ex. f 2,50 per stuk
Alles inclusief porto.

- KD 6 Over Leven

- KD 8 Suriname

- KD 11 Het Algemeen Kiesrecht in Prenten

- KD 12 De lange weg naar Ulongué. Een kleine geschiedenis van Mozambique

Dit zijn leerlingenboekjes met stevige kافت, geniet, ca. 36 blz.

Prijs:

- 1 ex. f 5,50 per stuk
2 t/m 10 ex. f 4,50 per stuk
meer dan 10 ex. f 3,50 per stuk
Alles inclusief porto.

- Mini-Didactica 2 De Gemeente

- Mini-Didactica 3 Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917.

Dit zijn leerlingenboekjes van 20 pagina's, voorzien van multiperforatie; geen stevige omslag. Prijs f 1,50 per stuk.

Er komen portokosten bij; voor 1 t/m 5 ex. f 5,-, voor 6 t/m 10 ex. f 7,50, voor 11 en meer ex. f 10,-.

Losse nummers van KLEIO kosten f 7,50.

Van oude jaargangen zijn nog een aantal nummers leverbaar.

U kunt die kopen voor f 3,- (incl. porto). Misschien is er nog iets leuks bij uit de tijd dat u geen lid was!

Bijvoorbeeld:

Nr. 3/1984 – Kleiotopia, themanummer met leerlingenmateriaal over een aantal utopiën in het verleden.

Nr. 8/1982 en nr. 8/1983 – themanummers waarin 'het vak' ter discussie wordt gesteld en reacties daarop.

Nr. 10/1983 – Meerkeuzevragen.

Nr. 3/1983 – artikelen over techniek in het verleden.

Nr. 1/1982 – artikel over differentiatie door F. Dijkstra en F. Buitink.

Nr. 8/1981 – leerlingenmateriaal over de Oudheid: kaartjes les 'Atlantis' en 'Spartacus, een slavenopstand in de klas'.

Nr. 7/1981 – artikel 'Differentiatie, sociaal leren en geschiedenis op het Ashramcollege'.

Nr. 11/1980 – Speciaal nummer Jeugdliteratuur.

U kunt bestellen door overmaking van het betreffende bedrag op postgiro 128701 t.n.v. Penningmeester VGN in Den Haag. Vergeet niet het gewenste nummer en de hoeveelheid op te geven.

De levertijd bedraagt ca. drie weken. Voor 'spoedbestellingen' kunt u contact opnemen met de redactie van Kleio tel. 03408-83576.

Uw plaats aan de stormram is nog vrij

Verkiezingsaffiches in Nederland vanaf 1917

Geschiedeniswinkel Groningen

KLEI-DIDACTICA nr. 3

GESCHIEDENIS IN DE LAGERE KLASSEN

VAN HET ALGEMEEN VOORTGEZET ONDERWIJS

BRUGLAS, DE ONDERBOUWING VAN
ONDERWIJS EN HET
VOORTGEZET ONDERWIJS

f 13,50

VERBODEN TE KOPEN
NAAR 1975

Frank Merten

MINI-DIDACTICA nr. 2

Suriname